

ΔΑΥΛΟΣ

ΗΔΙΑΣ
ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ:

Ἡ ἱστορία
τῆς ἐποχῆς
τοῦ Δία

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΡΟΚΑΤΑΚΛΥΣΜΙΑΙΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, ΒΑΣΙΣΜΕΝΗ
ΠΙΣΤΑ ΣΤΗ ΓΡΑΠΤΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ν. Κ. ΛΟΥΡΟΣ: Γλωσσικὲς παρατηρήσεις.

Γ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ: Ἡ Τύχη καὶ ἡ Ἀναγκαιότης.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ: Ὁ ἐνδημος φιλοσοφικὸς λόγος.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ: Οἱ χαρακτῆρες τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως.

J. - P. VERNANT: Ἡ Ἑλλάδα νὰ παραμείνῃ στὴν Παιδεία μας.

ΣΠ. — ΓΕΡ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ: ἸΘΑΚΕΣ: β) Ἡ καβαφικὴ

ΜΕΤΕΩΡΟΣ: Ἀκεραίωση μὲ κατάργηση τοῦ πολιτισμοῦ;

ΕΡΙΝΥΣ: Ἀνάδελφοι, ναί, ἀλλὰ ὡς πρὸς τί;

ΔΕΙΝΙΑΣ
ΔΙΚΑΙΟΣ

Ἑλλάδα — Ρίτσος
Μακρὰ Πορεία

ΣΕΛ. 2399 — 2406

ΠΟΙΗΣΗ

Σπ. Καλούδης, Ὑβόννη Κερεστέτζη, Εὐαγγελία Παπαχρήστου—Πάνου, Χ. Χρόνης.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Charles H. Kahn, Α. Ἀγγελόπουλος, Ἀχ. Λαζάρου. Παρουσιάζονται: Ι. Κιτσάρας, Ν. Κεχαγιάς - Ναίθωνας, Μιχ. Π. Δελησάββας, Ἡλ. Τσέχος, Στρατῆς Παπαμανουσάκης, Γιάννης Σπανόπουλος, Ἑλ. Μαυρίδου, Μελισσάνθη, Κύπρος Χρυσάνθης, Λίτσα Καβάκου.

KARL JASPERS: Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Αθήνα (105 58).

Τηλέφωνα: 3223957-ή 9823655.

Τα γραφεία του Περιοδικού λειτουργούν
πρωινές ώρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ίδιοκτήτης - Έκδότης - Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Αχιλλέως - Μουσών 51, Π. Φάληρο.

Υπεύθυνοι Τυπογραφείου:
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Αθήνα.

Τιμή τεύχ. δρχ. 120 - Έτήσια συνδρομή
δρχ. 1.500 - Οργανισμών δρχ. 3.000 -
Φοιτητών δρχ. 500 - Εξωτερικού δολ. 50.

Διαφημίσεις δεν δημοσιεύονται.

Τα χειρόγραφα συνεργασιών δεν επιστρέφονται.

Επιτρέπεται η αναδημοσίευση άρθρων
του ΔΑΥΛΟΥ υπό τον όρον ότι θα αναφέρε-
ται ρητά η πηγή τους.

Όλες οι συνεργασίες, τα βιβλία και τα
ταχυδρομικά έμβασματα στη διεύθυν-
ση: Δημήτρη Λάμπρου, Μουσών 51
Παλαιό Φάληρο, Αθήνα (175 62).

ΤΟΜΟΣ Δ' • 46 • ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1985

Αναβάπτιση στην πηγή

... Καί βέβαια, τὸ ἀντικείμενο ἐνδιαφέρον-
τος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐνδιαφερόμε-
νος ἄνθρωπος συναποτελοῦν ἐνιαῖο σύστη-
μα, ἀλληλοεπηρεάζονται, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ
χωρισθῇ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὸν δεῦτερο. Καὶ βέ-
βαια, ἡ ἐρευνα ἢ ἡ ἀναζήτηση δὲν πρέπει νὰ ὑ-
πόκεινται σὲ περιορισμούς. Καὶ βέβαια, εἶναι
σωστό, καὶ ἔχει ἐπισημανθῇ ἀπὸ τότε ποῦ ὁ
Ἀριστοτέλης ἔγραψε τὴν *Ποιητική* του, ὅτι ἡ
καλλιτεχνικὴ ἔκφραση μπορεῖ νὰ ἀποτελῇ με-
γαλύτερη ἀλήθεια ἀπὸ ἐκείνη ποῦ ἐκφαίνονται
τὰ πράγματα...

Ἀπὸ τίς παραδοχὲς ὁμως αὐτὲς μέχρι τὴν
κατάργηση ἢ τὴν διαστρέβλωση τοῦ ἀντικει-
μένου ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο
ἄνθρωπο, τὸ ὑποκείμενο, ὑπάρχει ἀγεφύρωτο
χάσμα. Ὑπάρχει, αὐτονόητα, ἀνατροπὴ τοῦ
πρωταρχικὰ ὑπαρκτοῦ καὶ πρωταρχικὰ ἀναγ-
καίου «συστήματος τῆς ἀλήθειας» (καλλιτε-
χνικῆς, ἐπιστημονικῆς ἢ ἱστορικῆς, δὲν ἔχει
σημασία, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια εἶναι μία)· ὑπάρχει,
αὐτονόητα, ἄρση τῶν προϋποθέσεων τοῦ
γνήσιου καὶ ἐλεύθερου· ὑπάρχει μὴ
κατανόηση· ὑπάρχει, μὲ μία λέξη, πλάνη μὲ
ὅλες τὶς συνέπειες γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν
ἴδιο τὸν ἄνθρωπο — πλανῶντα ἢ πλανώμε-
νον, δὲν ἔχει κι ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημασία.

Ἐναυσμά μου γιὰ τίς παραπάνω γενικὲς
σκέψεις ἓνα πρόσφατο γεγονός, δευτερευόν
καθεαυτό, σημαντικὸ ὁμως, ἀν' ἐνταχθῇ σ' ἓ-
να γενικώτερο φαινόμενο τῆς ἐποχῆς μας.
Καὶ αἶτιο ποῦ μὲ παρακινεῖ νὰ γράψω τὸ πα-
ρὸν σχόλιο, αὐτὸ τοῦτο τὸ γενικώτερο φαινό-
μενο.

Τὸ ἔναυσμα: Στις 27 καὶ 28 Σεπτεμβρίου,
στὸ Ἡρώδειο, ὁ θίασος *Theater of the Open
Eye* παρουσίασε στὰ πλαίσια τῶν ἐκδηλώσε-
ων «Ἀθήνα, πολιτιστικὴ πρωτεύουσα τῆς
Εὐρώπης 1985» τὴ βραδύα «Ἀναβάπτιση
στην πηγή» (ἀγγλικὸς τίτλος «*A Festival of
Recall*»), «ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλλη-
νικὴ μυθολογία». Δὲν γίνεται — οὔτε ἐνδιαφέ-
ρει ἐδῶ — θεατρικὴ κριτικὴ οὔτε ἀξιολόγηση
τῆς παραστάσεως. Ἀλλὰ δὲν χρειάζονται αὐ-
τά, γιὰ νὰ καταγγεῖλῃ κανεὶς τὸ θέαμα, ποῦ ἐν
ὀνόματι τοῦ «πειραματικοῦ» λεγόμενου θεά-
τρου ἢ τῆς «πρωτοτυπίας» ἢ τῆς καλλιτεχνι-
κῆς - ποιητικῆς ἀδείας ἢ τῆς συμβολικῆς ἐρ-
μηνείας ἢ δὲν ξέρω τίνας ἄλλου «ἐλαφρυντι-
κοῦ» ὑποχρεώθηκαν νὰ παρακολούθησουν οἱ
θεατές, ποῦ ἄλλα προσδοκῶντες εἶχαν συγ-
κεντρωθῇ στὸ Ἡρώδειο· νὰ καταγγεῖλῃ —
ἐνδεικτικὰ μόνον ἀναφέρω — τὸ ρομαντικὸ ἀ-

νακάτεμα τῶν διανυγῶν καὶ συμβολικώτατων ἑλληνικῶν μύθων τῆς Εὐρυνόμης καὶ τῆς Μεδούσας μετὰ διάφορα μοτίβα νεφελώδους ἀνατολίτικου μυστικισμοῦ ὁ μύθος γεννιέται σὲ τόπο καὶ χρόνο, βάσει προσώπων καὶ γεγονότων — ἄρα οἱ «συγκριτικές» ἐξομοιώσεις σχεδὸν πάντοτε εἶναι αὐθαίρετες), τὸν ...χρονοποιητικὸ ἐκκρασιοναλισμὸ ἐνὸς μύθου, δῆθεν τοῦ Προμηθέως Ἑκκρεμοῦς — πέρα ἀπὸ κάθε «καλλιτεχνικὴ ἄδεια» ἢ συμβολιστικὸ αὐτοσχεδιασμὸ —, πρὸ πανδαιμόνιο τῶν κρουομένων τενεκῶν, ποὺ ἐπεῖχαν θέσιν αὐτοσχεδίων μουσικῶν ὁργάνων γιὰ τὴ «διαστημικὴ» μουσικὴ ὑπόκρουση, πανδαιμόνιο ποὺ ἔτρεψε σὲ φυγὴ μέρος τῶν θεατῶν (οἱ ἄλλοι, μὲ πιὸ γερὰ νεῦρα, ἔμειναν μέχρι τέλους «μᾶλλον ἀπὸ εὐγένεια», ὅπως ἔγραψε ὁ Τύπος, ἴσως ἀπὸ «ὠργισμένην περιέργειαν», ὅπως ἄλλοι φρονοῦν), τὴν σαδομαζοχιστικὴ «ἐκδοσὴ» ἐν ὀνόματι τῆς «δικαιώσεως τῶν ἡττημένων» τοῦ μύθου τοῦ Μινώταυρου, τό... — ἀλλὰ δὲν κάνω ἐδῶ, ὅπως εἶπα, παρουσίαν τῆς παραστάσεως γιὰ νὰ ἐπεκταθῶ σὲ μιὰ λίστα ἀκούσιων, πιστευῶ, προσβολῶν καὶ βιασμῶν (καλλιτεχνικῶν, τεχνικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν) τῆς μυθολογίας ἀλλὰ καὶ τοῦ θεατῆ. Τελικά, δηλαδὴ, οἱ δημιουργοὶ τοῦ ἔργου τὸ «πατραβρῆξαν» τόσο, ποὺ ἀναρωτιέται κανεὶς, μήπως θὰ ἦταν πιὸ ἐντιμὸ νὰ παρουσίαζαν τὴν παράστασή τους ὡς ἐντελῶς δικό τους πρωτότυπο δημιούργημα καὶ ὄχι ὡς «Ἀναβάπτιση στὴν πηγή» τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας — μετὰ τὴν ὁποία τὸ μόνο πράγματι κοινὸ στοιχεῖο ποὺ εἶχε ἦταν τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων...

Τὸ αἶτιο: Πᾶνε, τώρα, δύο - τρεῖς δεκαετίες, ποὺ χάριν μιᾶς «τολμηρότερης καὶ ἀλοιωτικῆς ἐρμηνείας» τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κληρονομιάς, ὅπως δήλωσε πρόσφατα σὲ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα διάσημος ξένος ἑλληνιστής, νομιμοποιοῦνται οἱ πιὸ ἀπίθανες «προσεγγίσεις» τῆς κλασσικῆς σκέψεως, οἱ πιὸ βίαιες καταργήσεις τοῦ ἀντικειμένου ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο ἄνθρωπο. Δὲν εἶναι βέβαια καινούργιο τὸ φαινόμενο· καὶ συμβαίνει, ἀπὸ τότε ποὺ οἱ μελετητὲς ἢ οἱ καλλιτέχνες ἀντλοῦν τὰ θέματά τους ἀπὸ τὴν ἑλληνικότητα, νὰ βλέπουν κάθε τόπος καὶ κάθε ἐποχὴ τὸν ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ μὲ τὰ δικά του / τῆς μάτια. Ὅμως ἀπὸ τότε ποὺ οἱ ἐξαιρετικὰ προβληθέντες στὸν κόσμον τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν ἰδρυτὲς τῆς σύγχρονης ἀγγλοσαξωνικῆς κλασσικῆς Φιλολογίας Dodds, Murray κλπ. ἀρχισαν νὰ ἐρμηνεύουν

τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὶς σκοπιεὶς τοῦ «παράλογου», τοῦ «σαμανισμοῦ», τοῦ μυστικισμοῦ καὶ μὲ ἄλλες παρεμφερεῖς παραχαρακτικὲς ἐπεμβάσεις, ἢ ἱστορία, ἢ ἐρμηνεία (ρομαντικὴ συμβολικὴ ἢ μὴ) καὶ ἢ καλλιτεχνικὴ ἔκφραση κατολισθαίνουν ταχύτατα πρὸς τὴ γελοιοποίηση καὶ τὸ γκροτέσκο. Ἴσως πρὸς κάτι πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνο: πρὸς τὴν ἐξάλειψιν καὶ τῶν τελευταίων δυνατοτήτων εὐεργετικῆς ἐπηρεασίας τοῦ Λόγου, τῆς ἱστορικῆς ὑγείας καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας πάνω στὴν σύγχρονη παρακμιακὴ καὶ καταρρέουσα ἀνθρωπότητα, ποῦ, ἂς τὸ ποῦμε αὐτό, ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε μεγαλύτερη καὶ ζωτικώτερη τὴν ἀνάγκη φωτοληψίας ἀπὸ παλιότερες πηγές, πολὺ πιὸ λαμπρές, ὑγιεῖς, ἐξαλθευτικὲς καὶ ἐλευθερωτικὲς ἀπὸ τὸ ἐρεβῶδες νέφος ποὺ σκέπασε τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Εἶναι παρακεκινδυνευμένο, ἀλλὰ θὰ τολμήσω νὰ τὸ πῶ, πῶς ὑπάρχουν περιπτώσεις, ποὺ ἡ περιφάνεια σημερινῇ ἀντίθεσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν σ' ὅλο τὸν Κόσμον θυμίζει τὸν θανάσιμο ἐναγκαλισμὸ...

Στὸ συνόλό της ἡ ἀποψή μου αὐτὴ, ὅπως συνοπτικὰ διατυπώθηκε στὸ παρὸν ἀρθρίδιο, θὰ ἦταν ἄδικο νὰ ἐκληφθῇ ὡς καταδίκη φορέων ἢ ἀνθρώπων ποὺ σήμερον σ' ὅλο τὸν κόσμον ἀσχολοῦνται σὰν καλλιτέχνες, ἐπιστήμονες καὶ γενικὰ σὰν στοχαστὲς μὲ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ὁ «Δαυλός», μὲ δεδηλωμένη τὴν θέση του γιὰ τὴν ἑλληνικότητα ὡς κύριον ἄξονα τῆς ἀξιολογίας του, αἰσθάνεται βαθεῖα ἱκανοποίηση καὶ τιμὰ κάθε παρόμοιο φαινόμενο. Ἐκεῖνο ποὺ προσπαθῶ νὰ πῶ, εἶναι ὅτι ἡ «ἀναβάπτιση στὴν πηγή» μπορεῖ νὰ ἀπολήγῃ, ἂν ὁ ἀναβαπτιζόμενος δὲν ἔχῃ καθαρθῇ καὶ μυηθῇ ἐπαρκῶς, ἀπλῶς σὲ θόλωμα τῆς πηγῆς, ὅσο κι ἂν τὸ νάμα της εἶναι κρυστάλλινο καὶ διαυγές. Καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ποὺ μᾶς ἐμπνέουν, αὐτοὶ ποὺ μᾶς δίδαξαν τὴν ἐλευθερίαν στὴν ἐπιστημονικὴ ἐρευνᾶ, τὴν φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ ἔκφραση, αὐτοὶ ταυτοχρόνως μὲ ἀφθαστὴ σαφήνεια χάραξαν τὰ σύνορα μεταξὺ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Παραλόγου, μεταξὺ τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ γελοίου, μεταξὺ τῆς ἀρμονίας καὶ τῆς βαρβαρότητας, μεταξὺ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ δογματικοῦ, μεταξὺ — μὲ μιὰ τελικὴ διατύπωση — τοῦ Ὑγιοῦς καὶ τοῦ Ἀρρωστοῦ. Τὸ ἐκπεμπόμενο ἀπ' αὐτοὺς φῶς, γιὰ ὅσους μποροῦν αὐθεντικὰ νὰ τὸ διακρίνουν, δὲν νομιμοποιεῖ καμμιά λοξοδρόμηση πρὸς τὶς περιοχὲς τοῦ Ζόφου.

Δ. Ι. Α.

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΔΙΑ

(Ὁ πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος μέγας Πολιτισμός)

I

Τὸ τέλος τῶν Οὐρανίωνων καὶ τοῦ τελευταίου υπέρτατου Οὐρανοῦ, πού ἡ *Θεογονία* ἀποκαλεῖ «μέγαν» (στίχ. 208) καὶ «θαλερόν» (στίχ. 188), συντελεῖται χάρις στήν ἀλαζονεία πού ἐπιδεικνύουν οἱ σκηπτοῦχοι Οὐρανίωνες. Αὐτὰ συμβαίνουν τήν περίοδο τοῦ σιδήρου, πού ἀναφέρεται ὡς «γένος πολιοῦ ἀδάμαντος» [Δαυλός, 35/1984]. Ἡ *Θεογονία* τοὺς ἐκλεγμένους ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ καὶ τὴν Γαῖα σκηπτούχους ἀποκαλεῖ «δεινοτάτους», λόγω τῶν φοβερῶν πιέσεων πού ἀσκούσαν στοὺς γεννήτορες χάριν ἀποκτήσεως τῆς μεγάλης ἀρχῆς [*«σφετέρῳ δ' ἤχοντο τοκῇ ἐξ ἀρχῆς»* (στίχ. 157, 158)]. Ἡ στάση αὐτῆ τῶν Οὐρανίωνων εἶχε πείσει τὸν μέγαν Οὐρανὸ, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποκρύπτει καὶ νὰ μὴν φέρνει στὸ φῶς τὰ ὑψηλὰ ἐπιτεύγματα τῶν μεγάλων διανοητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης [*«καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα (λαβὼν) γένοιτο, / πάντας ἀποκρύπτασκε, καὶ εἰς φάος οὐκ ἀνέσκε»* (στίχ. 156 - 157)]. Ἐπεδείκνυε δὲ [χάριν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ] πανοῦργον καὶ ἀνάξια γι' αὐτὸν δεξιότητα [*«δολίην δὲ κακὴν τ' ἐφράσατο τέχνην»* (στίχ. 160)].

Αὐτοὺς τοὺς ἀλαζόνες, ἐλεεινοὺς, σκληροὺς καὶ ἄγριους, τοὺς κάλεσε κάποτε ὁ μέγας Οὐρανός, γιὰ νὰ τοὺς ἐπιπλήξει γιὰ τὰ ἀποτρόπαια ἔργα τους: «Τεντώσατε πολὺ τὸ σχοινὶ τῆς ἀδικίας σὲ βάρος τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ἀνόσια ἔργα πού κάνετε θὰ σᾶς ἐπιστραφοῦν», τοὺς εἶπε [Θεογ., στίχ. 207-210]:

*«Τοὺς δὲ πατὴρ Τιτῆνας ἐπὶ κλησιν καλέεσκε
παῖδας νεικειῶν μέγας Οὐρανός, οὓς τέκεν αὐτός·
φάσκε δὲ τιταίνοντας ἀτασθαλίη μέγα ῥέξαι
ἔργον, τοιοῦ δ' ἔπειτα τίσιν μετόπισθεν ἔσεσθαι».*

Μεταξὺ ὧλων αὐτῶν, πού ὁ μέγας Οὐρανός ἀπεκάλεσε Τιτᾶνες [*«Τιτῆνας»*] καὶ ἔτσι παρέμειναν γνωστοὶ στὴν πανάρχαια ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ὑπῆρξε καὶ ὁ Κρόνος, παιδί φυσικὰ δικό του, τὸ μικρότερο ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα του παιδιὰ. Ἡ *Θεογονία* δίνει τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ νεώτερου τέκνου τοῦ μεγάλου Οὐρανοῦ [στίχ. 137-138]:

*«Τοὺς δὲ μέθ' ὀπλότατος γένετο Κρόνος ἀγκυλομήτης
δεινότατος παίδων· θαλερόν δ' ἤχθηρε τοκῆα».*

Ἡ λέξη ὀπλότατος σημαίνει νεώτατος. Ἡ λέξη ἀγκυλομήτης μᾶς ὑποδηλώνει ἄνθρωπο μὲ σκέψη διεστραμμένη, λοξό, πλαγίως συγκρουόμενο. Ἡ προσθήκη δὲ ὅτι ἐκ τῶν ἄλλων, πού ὑπῆρξαν δεινοί, αὐτὸς ἦταν δεινότατος, δηλαδὴ ἐλεεινότερος, σκληρότερος, φοβερώτερος, φρικτότερος, προδικάζει τὴν ἱστορικὴ συνέχεια καὶ ἐξηγεῖ τὰ ἐπακολουθῆσαντα συμβάντα.

Κρόνος. Ἡ λέξη πιθανῶς ἔχει ρίζα *Κρα-*, *Κραν-*, ἐκ τῶν ὁποίων παράγονται οἱ λέξεις *κραντήρ*, *κράν-τωρ*, *κρά-τος*, *κρέ-ων*. Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Κρόνου, ὅπως θὰ δοῦμε, δικαιολογεῖ πολλὰς νοηματικὰς σχέσεις τῶν πράξεών του μὲ τὶς παραγώγους τοῦ ὀνόματος λέξεις. Ἦταν ἄνθρωπος πού ἀνελάμβανε τὶς εὐθύνες σοβαρῶν πράξεων (*κραντήρ*). Ἐπεδίωκε νὰ βασιλεύει ἐπὶ πάντων (*κράντωρ*). Ἀναζητοῦσε τὴν ἀνεξέλεγκτὴ ἀρχή - ἐξουσία (*κράτος*). Ὑπῆρξε δεσποτικὸς (*κρείων* ἢ *κρέων*). Αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ μορφή βρέθηκε νὰ κλείσει τὴν περίοδο τῶν Οὐρανίωνων. Ὁ Ἡσίοδος τὴν πρώτη αὐτῇ περίοδο τὴν ἀποκαλεῖ «*χρῦσεον γένος μερόπων ἀνθρώπων*», ἡ δὲ *Θεογονία*, ὅπως προανέφερα, «*γένος πολιοῦ ἀδάμαντος*».

Ἔτσι ὁ Κρόνος βρίσκεται στὸ μεταίχμιο δύο ἐποχῶν. Τοὺς «*πλουτοδότας βασιλεῖς*» πού εἰρηνικὰ ζοῦσαν καὶ πού τὰ πλοῦτῃ τῆς ζειδωρῆς ἄρουρας πού καρπὸν ἔφερε «*αὐτομάτῃ πολλὸν τε καὶ ἄφθονον*» τὰ διένειμαν γιὰ νὰ τὰ χαροῦν οἱ εὐτυχισμένες πόλεις τους, ἀντικαθιστοῦν τώρα οἱ «*μεγάλοι νήπιοι*»!... «Αὐτοὶ καμμιὰ σχέση μὲ τὸ προηγούμενο γένος δὲν φαινόταν νὰ ἔχουν οὔτε κατὰ τὰ φυσικὰ χαρίσματα οὔτε κατὰ τὰ διανοήματα, τὶς ἰδέες καὶ τοὺς σκοποὺς. Τώρα περισσότερα χρόνια τὸ παιδί παρέμενε στὶς φροντίδες τῆς μητέρας του καὶ μεγάλωνε χοροπηδῶντας, παραμένοντας νήπιο στὸ μυαλό. Ἀλλὰ κι' ὅταν ἡ βῆθ τελείωνε, λίγα ἐξ αὐτῶν τῶν παιδιῶν κατόρθωναν νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ πρὸς τὸ

ζήν. Βάσανα είχαν απ' τις άπερισκεψίες τους. 'Η αυθάδεια, ή άλαζονεία και ή προπέτεια, άποτέλεσμα κούφιας περηφάνειας, τούς έφερναν στην άπομόνωση και στην καταστροφή. Κι' αυτούς τούς διαδέχθηκαν άνθρωποι, που ήθελαν ν' άπασχολούνται σε έργα που μονάχα θρήνους φέρνουν· και άκόμη με έργα που μείωναν την ανθρώπινη άξία. Σκληρές οί ψυχές σαν άτσάλι. 'Η δύναμή τους; τὰ τεράστια τεχνικά έργα που οί οίκοδομικές τους πλευρές άπαστράφτουν στο φώς του ήλιου. Μά στο τέλος απ' τὰ ίδια τους τὰ έργα ό ένας κατά του άλλου στράφηκε· και τὸ άποτέλεσμα ή καταστροφή. 'Ο θάνατος αυτούς τούς λαμπερούς του παρόντος τούς εξαφάνισε, χωρίς ν' αφήσουν κανένα όνομα στον κόσμο αυτό» [*Εργ.* 'Ημέραι, στίχ. 127-155].

II

'Η παρουσία του Κρόνου στη σκηνή της 'Ιστορίας άρχίζει μ' ένα πραξικόπημα. 'Υπεύθυνος της ύποκινήσεως γιά την άπομάκρυνση έκ του θρόνου του μεγάλου βασιλέως Ούρανοϋ ή γυναίκα του ή Γαΐα. 'Η σκηνή της συνωμοσίας και ό διάλογος μεταξύ Γαΐας και Κρόνου είναι άντάξια της, άγνωστο πόσο, μεταγενέστερης έποχής των μεγάλων τραγικών ποιητών. 'Η Γαΐα δίνουσα θάρρος γιά τὸ άποτρόπαιο έργο που προετοίμαζε, είπε: [*Θεογ.*, στίχ. 163-173]:

- «Αυτό που θα γίνει, πρέπει νά τὸ πῶ, είναι αγαπητὸ στη θλιμμένη μου καρδιά. Παιδιά δικά μου κι' ένός πατέρα ύβριστή και ύπερήφανου, εἴθε νά θελήσετε και νά πεισθεῖτε γιά του πατέρα σας την αναξίότητα, που όμως έμεῖς θα ύποστούμε την χλεύη και την άτίμωση. Παρ' όλον ότι πολὺ πρὶν από σήμερα έργα βλαβερά σχεδίασε.
'Ετσι μίλησε κι' όλους φόβος τούς κυρίεψε, κανείς δὲ έξ αὐτῶν δέν μπόρεσε ν' άρθρώσει λέξη. Μά παίρνοντας θάρρος από τὰ λόγια της μητέρας τους ό μέγας Κρόνος με τή διεστραμμένη βούληση, άμέσως με αὐτὰ τὰ λόγια άπάντησε στη σεβάσμια μάνα του:
- «Μητέρα, εγὼ ύπόσχομαι νά έκτελέσω μιὰ τέτοια πράξη έναντίον ένός πατέρα βεβαίως βδελυκτοῦ και μισητοῦ. Ούτε νοιάζομαι γι' αὐτὸν που πρωτάρχισε τ' άνόσια έργα».

'Ετσι μίλησε ό Κρόνος κι' αναγάλλιαση βαθειά γέμισε ή ψυχή της μεγαλόσωμης και φοβερής Γαΐας.

'Η *Θεογονία* μᾶς δίνει την πληροφορία ότι τὸ σχέδιο της γυναίκας του Ούρανοϋ ήταν ν' άποκόψει ό Κρόνος τὰ γεννητικά μόρια του πατέρα του, ώστε ό θαλερός Ούρανος νά περιέλθει σε άνικανότητα και νά έκπέσει *έκ της έξουσίας του ύπέρτατου μεταξύ των Ούρανιῶν*. Τὸ σχέδιο πέτυχε και ό Ούρανος έχασε την έξουσία και ίσως άμέσως και τή ζωή του [*Θεογ.*, στίχ. 174-184].

'Απ' αὐτή την έποχή και έπειτα, του πρώτου καταγραμμένου πολιτικοῦ έγκλήματος στον κόσμο, οί δυνάμεις του κακοῦ κυριαρχοῦν.

- (α) Οί άνθρωποι παραβαίνουν κατά τρόπον αυθάδη τούς κανόνες της κοινωνικής διαγωγής, του ρυθμοῦ και της τάξεως. Οί συνειδήσεις τους, άποτέλεσμα της μέχρι τότε ιστορικής τους πορείας, τούς έλέγχουν γι' αὐτὰ τὰ άνόσια έργα τους και τούς κυνηγοῦν, επιδιώκοντας την κάθαρση διὰ της τιμωρίας (*Νέμεσιν*). Αὐτή την καταδίωξη γιά τις άνόσιες πράξεις απεκάλεσαν *'Ερινύες*. Οί 'Ερινύες κυνηγοῦσαν τούς έπίορκους, τούς δολοφόνους, τούς άγνώμονες πρὸς τούς γονεῖς, τούς κακομεταχειριζόμενους τούς ίκέτες, τούς άσεβείς πρὸς τούς πρεσβυτέρους και τέλος πᾶσαν άλαζονική και αυθάδη διαγωγή ή αναιδεια [*Ησ.* 'Εργ. 'Ημ. 801, 'Ιλ. Τ 259, 'Ιλ Ι. 571, 'Οδ. Β 135 κ.ά.].
- (β) 'Επικρατοῦν και επιβάλλονται στις κοινωνικές ομάδες οί *Γίγαντες*. Οί γίγαντες, θά λέγαμε σήμερα, ήταν οί στρατοκράτες που είχαν παντρευτεί τις λόγχεις (*μελίαις*) και βεβαίως τὸν πόλεμο.

«..... μεγάλους τε Γίγαντας
τειχέσι λαμπομένους, δολίχ' έγχεα χερσίν έχοντας
Νύμφας θ' άς Μελίαις⁽¹⁾ καλέουσ' επ' άπέρινα γαῖαν».

(1) Πανάρχεια ή κατασκευή των δοράτων από τὸ δέντρο μελιά, την γνωστή φλαμουριά. 'Η *Θεογονία*, βέβαια, *άλληγορικά*, αναφέρει ότι οί 'Ερινύες, οί Γίγαντες και οί Μελίαις γεννήθηκαν έκ του αίματος που χύθηκε του Ούρανοϋ. Στην Κρήτη ό μύθος θέλει νά τιμώνται ιδιαίτερα οί Δικτιάδες Μελίαις, που βρίσκονταν στο όρος Δίκη και ύπήρξαν τροφοί του Δία.

Ἡ Θεογονία μᾶς δίνει μ' αὐτὴ τὴν ἐξοχη εἰκόνα (στίχοι 185-187) τὴν φοβερὴ ἐξάπλω-
ση πού εἰλαβε ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἐξουσίας διὰ τῶν ξυστῶν τῶν δοράτων (λογχῶν).

(γ) . Οἱ ἀπολαύσεις μὲ ἔντονο τὸ πάθος στὴν σαρκικὴ ἡδονή, πού προσφέρουν τὰ γεννητι-
κὰ μόρια, ἐπικρατοῦν. Ἡ Θεογονία τὴν γέννηση τῆς Ἀφροδίτης, τῆς θεᾶς αὐτοῦ τοῦ
ἔρωτα, τὴν θέλει νὰ τρέφεται ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς ἀνδρότητας τοῦ Οὐρανοῦ:

*«Μῆδεα δ' ὥς τὸ πρῶτον ἀποτμήξας ἀδάμαντι
κάβαλλ' ἀπ' ἡπείριοι πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ,
ὥς φέρετ' ἄμ πέλαγος πουλὺν χρόνον, ἀμφὶ δὲ λευκὸς
ἀφρὸς ἀπ' ἀθανάτου χροὸς ὠρνυτο· τῷ δ' ἐνὶ κούρῃ
ἐθρέφθη»* [Θεογονία, στίχ. 188-192].

Αὐτὸς δ' ἔρωσ μετ' ὀνόματι τὰ γεννητικὰ μόρια τοῦ ἀνδρὸς [«τῇ δ' Ἔρος ὠμάρτησε καὶ Ἰ-
μερος ἔσπετο καλὸς» (στίχ. 201)], πού τὸν προκαλεῖ ὁ πόθος πού ἀποπνέει τὸ κάλλος
τῆς σαρκικῆς γοητείας, ἐνῶ ἀπουσιάζει τελείως τὸ ψυχοπνευματικὸ στοιχεῖο (φρῆν),
δίνει πλέον σ' αὐτὴ τὴ σαρκικὴ συνομιλία γιὰ τὴν διαίωνιση τοῦ εἶδους μιᾶ ἀνάξια γιὰ
τὸν πνευματοφόρο ἄνθρωπο διάστασι.

(δ) Καὶ ἡ Θεογονία συνεχίζει μὲ μιὰ τραγικὴ περιγραφή τοῦ σκοταδιοῦ πού ξαπλώθηκε σ'
ὅλη τὴ γῆ (στίχ. 211-212).

«Νύξ δ' ἔτεκεν στυγερὸν τε Μόρον καὶ Κῆρα μέλαιναν καὶ Θάνατον...»⁽²⁾.

Νύχτα ἐρεβεννὴ τὴν ἀποκαλεῖ, δηλαδὴ ἐρεβώδη, σκοτεινὴ, χωρὶς νὰ λάμπει στὸν ὀ-
ρίζοντα κάποιο, ἔστω ἐλάχιστο, φῶς. [Αὐτὸ τὸ σκοτάδι γέννησε τὸν βδελυρὸ θάνατο
καὶ τὸν μαῦρο βίαιο ὀλεθρο]. Εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἔγκλημα τῆς ἀνθρω-
ποκτονίας καὶ τὸν πόλεμο πού σκορπίζει τὸ θάνατο:

«δεύτερον αὖ Μῶμον καὶ Ὀϊζὺν ἀλγινόεσαν» (στίχ. 214).

«Οἱ ἄνθρωποι ἀρχισαν νὰ κατακρίνουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καὶ νὰ μέμφονται καὶ νὰ
κατηγοροῦν ἐκ φθόνου ἢ χάριν τῶν ἀποκυημάτων τῆς ζοφερῆς τοῦ καρδίας (Μῶ-
μος)· καὶ ἀμέσως νὰ θηροῦν γιὰ τὶς θλίψεις καὶ τοὺς πόνους τῆς ψυχῆς (Ὀϊζὺν ἀλγι-
νόεσαν) ἢ γιὰ τὴν ἀθλιότητα καὶ ἐλεεινότητα ἐντὸς τῆς ὁποίας ζοῦσαν. Καὶ ἀκόμη
γεννήθηκε ὁ δόλος, ἡ ἐξαπάτηση, ἡ πανουργία, ἡ καλοπερασία, κάθε εἶδος τέρψεων
καὶ αὐτὴ ἡ πλάνη (Ἀπάτην τέκε)!»

» Καὶ παρουσιάστηκε τότε καὶ ἡ σκληρόψυχη Ἔρις πού γέννησε τοὺς ἄθλιους πό-
νους τῆς ψυχῆς, τὴν λησμοσύνη τῶν συμβάντων καὶ ἐπομένων τὴν συντριβὴ τῆς ἱ-
στορικῆς μνήμης (Λήθη) καὶ ἀκόμη τὴν ἀθλιότητα τῆς πείνας καὶ πληγῆς πού δά-
κρυα στὰ μάτια φέρνουν (Λιμόν τε καὶ Ἀλγεα δακρυόεντα).

» Καὶ ἔφερε ἀκόμη τοὺς πολέμους καὶ τὶς μάχες, τοὺς φόνους καὶ τ' ἀντροσκοτώμα-
τα, τὶς φιλονικίες καὶ τὰ ψεύδη (Ἰσμήνας τε Μάχας τε Φόνους τ' Ἀνδροκτασίας τε /
Νεϊκέα τε ψευδῆς τε Λόγους), τὴν ἀμφιβολία καὶ ἀμφισβήτηση χάριν τῆς ἐριδος
(Ἀμφιλογία). Τὴν κακονομία καὶ τὴν σύγχυση τῶν φρενῶν πού συχνὰ πᾶνε μαζὶ
(Δυσνομίην τ' Ἀάτην [λ. ἀτη] τε συνήθεας ἀλλήλησιν). Καὶ τὸν ὄρκο, πού αὐτὸς τοὺς
χθόνιους ἀνθρώπους κατὰ τὸ πλεῖστον βυθίζει στὴ δυστυχία, ὅταν κάποιοι ἐκούσια
ψεύτικα δώσει ὄρκους» [Θεογονία: στίχ. 214, 224, 226 - 232]⁽³⁾.

Μὲ αὐτὴ τὴν περιγραφή, πού νομίζει κανεὶς ὅτι ἀναφέρεται σὲ ἀνθρώπους καὶ πράγ-
ματα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, θὰ ἀνοίξω τὸ κεφάλαιο Κρόνος — Ρέα καὶ διὰ τῆς ἱστορικῆς
ἀφηγήσεως τῆς Θεογονίας θὰ ἔλθουμε στὴ γέννηση τοῦ μεγάλου Δία.

(2) Ἡ ἐν χρήσει γνωστὴ μετάφραση (Π. Λεκατσᾶς) εἶναι: «Καὶ ἡ νύχτα γέννησε τὸν φοβερὸ Μοι-
ραῖο (πεπρωμένο θανάτου) καὶ τὸν μαῦρο δαίμονα τὸν ψυχοβόλῃ (δαίμων ὁ ἀναρπάξων τὴν ψυχὴν)
καὶ τὸν θάνατον».

(3) Οἱ παραλειφθέντες στίχοι περιέχουν λέξεις πού ἡ νοηματικὴ τους σημασία ἀντιβαίνει στο
νόημα πού τὸ κείμενο ἐπιδίδκει νὰ μᾶς δώσει. Ἔχουν ἀφαιρεθεῖ στίχοι πού περιέχουν τὶς λέξεις: Ὑ-
πνον, Ὀνειρον, Ἐσπερίδας (στίχ. 215-217)· οἱ στίχοι 218 καὶ 219 πού συγχέουν τὶς Μοῖρες μὲ τὶς
Κῆρες· ἡ Νέμεσις πού εἶναι καθ' αὐτὸ στοιχεῖο θετικὸ ὡς ἔννοια κατασυντρίβουσα τὶς ἀνευ αἰδοῦς
πράξεις· ἡ φιλότης καὶ τὸ Γῆρας. Κατ' ἐμέ, μόνο ἡ λογικὴ ἐνότης τοῦ κειμένου μπορεῖ νὰ τὸ ἀπαλλά-
ξει ἀπὸ τὶς παρεμβολές. Ἡ δὲ ὀρθὴ ἐρμηνεία ἀπὸ τὶς διαστρεβλώσεις, τὴν σύγχυση ἢ τὸ ἀνόητο
συνταίριασμα ἀσχετῶν μεταξύ τους στίχων.

ΚΡΟΝΟΣ — ΡΕΑ — ΔΙΑΣ

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τοῦ σκοταδιοῦ ποὺ ἐπικρατοῦσε σὲ ὅλο τὸν κόσμον [*ἐπ' ἀ-
πείρονα γαῖαν*)] ὑπέρτατος ἀρχὼν, ἀμφισβητούμενος ὁμως ὑπὸ πολλῶν Τιτάνων, ὑπῆρξε
ὁ Κρόνος. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς «ἀρχῆς», δηλαδὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ Κρόνου ὑπὸ τῶν ἀλ-
λων «Τιτάνων», δὲν σήμαινε τὴν ἐπάνοδο τῆς ἐνάρχου τάξεως στὸ πολιτικὸ - κοινωνικὸ
γίγνεσθαι ἀλλὰ τὴν συνέχιση ἀνευ ἐλέγχου τῶν «ἀτασθαλιῶν», δηλαδὴ τῶν ἀνόσιων ἐρ-
γων τους σὲ βάρος τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τὰ ὁποῖα, ὅπως ἤδη ἀνέφερα στὴν ἀρχή, τοὺς ἐπιτί-
μησε ὁ Οὐρανός. Αὐτὴ ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐξουσιαστικὴ περίοδος κορυφώθηκε μὲ ἕναν παγκό-
σμιο, θά λέγαμε, πόλεμο μεταξὺ δύο ἀντιπάλων ὁμάδων, ποὺ τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἡγεῖτο ὁ
Κρόνος.

Ὁ Κρόνος ὅταν ἀνέβηκε στὸν πέτρινο θρόνο τοῦ Οὐρανοῦ, ἀποφάσισε νὰ πάρει μιὰ
γυναῖκα, γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ἴσως ἡ ἱκανότητά του νὰ φέρει στὸν κόσμον παιδιὰ, στοιχεῖο ἀ-
παραίτητο γιὰ τὴν ἀρχὴ τὴν ὑπέρτατη ποὺ τὴν κατεῖχε. Ἡ *Θεογονία* μᾶς ὁμιλεῖ γιὰ τὴν
γυναῖκα τοῦ Κρόνου, τὰ παιδιὰ ποὺ ἔκανε καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Κρόνου στὰ τέκνα του
(στίχ. 453-462):

*«Ρεῖη δὲ δμηθεῖσα Κρόνῳ τέκε φαίδιμα τέκνα
Ἰστίην Δήμητρα καὶ Ἥρην χρυσοπέδιλον
ἰφθιμον τ' Αἰδὼν, ὃς ὑπὸ χθονὶ δώματα ναίει
νηλεές ἦτορ ἔχων, καὶ ἐρίκτυπον Ἐννοσίγαιον
Ζῆνά τε μητιόεντα, θεῶν πατέρα ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν,
τοῦ καὶ ὑπὸ βροντῆς πελεμίζεται εὐρεῖα χθών.
Καὶ τοὺς μὲν κατέπινεν μέγας Κρόνος, ὥς τις ἑκαστος
νηδύος ἐξ ἱερῆς μητρὸς πρὸς γούναθ' ἴκοιτο,
τὰ φρονέων, ἵνα μὴ τις ἀγανῶν Οὐρανιῶνων
ἄλλος ἐν ἀθανάτοισιν ἔχοι βασιληίδα τιμήν».*

[= Ἡ δὲ Ρέα, χωρὶς τὴν θέλησή της, σὰν δούλη αἰχμαλωτισθεῖσα στὸν πόλεμο, ἀκο-
λούθησε τὸν Κρόνο καὶ μαζί του γέννησε ἐνδοξα τέκνα / τὴν Ἑστία, τὴν Δήμητρα καὶ τὴν
χρυσοπέδιλη Ἥρα, / τὸν ρωμαλέο Ἄδη, ὁ ὁποῖος κάτω ἀπ' τὴ γῆ κατοικεῖ σὲ δώματα /
καὶ ψυχὴ ἀλύπητη. ἔχει καὶ τὸν βροντόχτυπο κοσμοσεῖστη, / τὸν Δία μὲ τὸν βαθυστόχα-
στο νοῦ, τῶν θεῶν πατέρα ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, / ποὺ ἐκ τῆς βροντῆς του τα-
ράσσεται ὀλόκληρος ἡ γῆ. / Καὶ πρὸς τὰ τέκνα του αὐτὰ ὁ μέγας Κρόνος ἐφέρετο
σκαίως, τὰ κατέτρωγε, ἀπ' τὴν γέννησή τους / καὶ σχεδὸν ἀμέσως, ὅταν νήπια ἀκόμα τὰ
κρατοῦσε στὰ γόνατά της ἡ ἱερὴ μητέρα /, διότι φρονοῦσε ὅτι δὲν ἔπρεπε κανεὶς στὸ μέλ-
λον ἀπὸ τοὺς ἐνδοξοὺς Οὐρανίωνες νὰ πάρει (μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἐπῆρε αὐτὸς) τὸ βασιλικὸ
ὑπέρτατο ἀξίωμα.].

Ἡ ἐρμηνεῖα ποὺ ἀκολούθησα πηγάζει ἀπὸ τὴν λογικὴ τοῦ κειμένου καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια
τὴν ἱστορικὴν ἀφήγηση τῆς *Θεογονίας*. Τὰ τέκνα τοῦ Κρόνου πράγματι ὑπῆρξαν ἐνδοξα
(«*φαίδιμα*»), ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατό νὰ εἶχαν καταφαγωθεῖ ὑπὸ τοῦ Κρόνου. Ἡ λέξη
καταπίνω, ποὺ εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ λέξη καταπίπτω, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖτο καὶ τό-
τε, ὅπως καὶ ἐμεῖς σήμερα τὴν λέμε, προκειμένου γιὰ κατάσταση ἀφόρητη ποὺ τελειώνει
μὲ τὸν παραγκωνισμό κάποιου ἢ τὴν ἐκδίωξη: «*Πάει, τὸν ἔφαγε κι' αὐτόν*», λέμε. Θὰ προ-
σθέσω δὲ ἀκόμη, ὅτι ὁ χαρακτήρας τοῦ Κρόνου («*ἀγκυλομήτης*» — «*δεινότατος παίδων*»)
δικαιολογεῖ αὐτὴ τὴν ἀπαίσια συμπεριφορὰ καὶ στὰ παιδιὰ του ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὴ σύζυ-
γὸ του Ρέα, τὴν ὁποία δὲν παντρεύτηκε μὲ τὴν θέλησή της (*δμηθεῖσα* = *δμῶς* = δούλος
ἐκ πολέμου).

Ἡ ἀπαίσια αὐτὴ διαγωγὴ τοῦ Κρόνου θὰ εἶναι καὶ ἡ αἰτία ποὺ ὀδήγησε τὴν Ρέα στὴν
Κρήτη ἐτοιμόγεννη. Ἡ Ρέα ἴσως ἦταν ἀπ' τὴν Κρήτη, ἀπ' τὴν πλούσια περιοχὴ τῆς Λύ-
κτου. Ἄς δοῦμε τὸ κείμενο [*Θεογ.*, στίχ. 477-484):

*«Πέμπαν δ' ἐς Λύκτον, Κρήτης ἐς πίονα δῆμον,
ὀππότ' ἄρ ἀπλότατον παίδων τέξεσθαι ἐμελλε,
Ζῆνα μέγαν· τὸν μὲν οἱ ἐδέξατο Γαῖα πελώρη
Κρήτη ἐν εὐρείῃ τραφέναι ἀπιταλλέμεναί τε.
Ἐνθα μιν ἴκτο φέρουσα θοὴν διὰ νύκτα μέλαιναν
πρώτην ἐς Λύκτον· κρύψεν δὲ ἑ χερσὶ λαβοῦσα*

άντρω ἐν ἡλιβάτω, ζαθέης ὑπὸ κεῦθεσι γαίης,
Αἰγαίῳ ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὕληντι.»

[= Τὴν ἔστειλαν δὲ στὴ Λύκτο, στὴν πλούσια αὐτὴ περιοχὴ τῆς Κρήτης, / ὅπου, κα-
θὼς ἦταν φυσικὸ, τὸ μικρότερό της παιδί ἐκεῖ ἐμελλε νὰ γεννησῇ, / τὸν μέγα Δία· αὐτὸν
βέβαια οἱ (Κουρήτες καὶ ὄχι ἡ Γαῖα) ὑποδέχτηκαν / στὴν Κρήτη τὴν ἐκτεταμένη, γιὰ νὰ
τὸν ἀναθρέψουν καὶ ἐκπαιδεύσουν. / Ἐκεῖ λοιπόν (στὴ Λύκτο) ἦλθε ἡ Ρέα, μέσα στὴ μαύ-
ρη νύχτα / καὶ ἐκεῖ τὸν ἀπέκρυψε ἡ ἴδια / σὲ ἄντρο πανύψηλο ἐκ πέτρας, σὲ θεϊκὸ τόπο
ἐντελῶς ἀθέατο ὡς τὰ ὑπὸ κάτω τῆς γῆς, / στὸ Αἰγαῖο βουνὸ τὸ κατασκέπαστο ἀπὸ δά-
ση.]. Ὁ Πανσανίας [*Ἠλειακά* Α' 7] γράφει σχετικῶς γιὰ τοὺς Κούρους τῆς Κρήτης: «*Διὸς
δὲ τεχθέντος ἐπιτρέψαι Ῥέαν τοῦ παιδὸς τὴν φρουρὰν* [φύλαξιν] *τοῖς Ἰδαίοις Δακτύλοις κα-*
λουμένους δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ Κούρησιν· ἀφίκεσθαι δὲ αὐτοὺς ἐξ Ἰδης τῆς Κρητι-
κῆς, Ἡρακλέα καὶ Παιωναῖον καὶ Ἐπιμήδη καὶ Ἰάσιόν τε καὶ Ἰδαν». Ἡ Ρέα, κατὰ τὸν
Πανσανία ἀντλοῦντα ἐκ τῶν διασωζομένων παραδόσεων, ἀνέθεσε τὴν φύλαξιν τοῦ Διὸς
στοὺς Ἰδαίους Δάκτυλους, ποὺ ὀνομάζονταν καὶ Κουρήτες (δὲν ἀποκλείω ἡ παραγωγή
τῆς λέξεως νὰ στηρίζεται στὴ ρίζα For — [δίγαμμα], ποὺ εἶναι καὶ ἡ ρίζα τῆς λέξεως *οὔρος*,
ποὺ σημαίνει ὁ φύλαξ).

Τοὺς Κουρήτες ὡς ὄνομα τοὺς πρωτοσυναντοῦμε στὰς «*Ἠοιάς*» ἢ «*Γυναικῶν Κατά-
λογον*». Ἐλέγοντο δὲ «*Ἠοῖαι*» λόγῳ τῆς φράσεως «*Ἡ οἷα*» ποὺ δι' αὐτῆς πάντοτε ἀρχίζε
ἡ ἐξύμνηση τῶν γυναικῶν ποὺ ἔγιναν σύζυγοι θεῶν, δηλαδὴ Οὐρανιῶνων, Τιτάνων, Διογε-
νῶν καὶ γέννησαν «*Ἡρώας*». Οἱ *Ἠοῖαι* εἶναι ἡ συνέχεια τῆς *Θεογονίας*, ποὺ ὁ Ἡσίοδος
πρῶτος δημοσίευσε. Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι αὐτῆς [1021, 1022] εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν
Ἠοιῶν:

«*Νῦν δὲ γυναικῶν φύλον αἰεῖσατε, ἡδυέπειαι
Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο*».

Ἡ ἀναφορὰ στοὺς Κούρους ἢ Κουρήτας βρέθηκε σὲ διασωθέντα πάπυρο, ποὺ ἐξέδω-
καν οἱ Schubart καὶ Wilamowitz [Berline, *Klassikertexte* V 1, 22]. Κατὰ τοὺς διασωθέντες
στίχους ὁ Ἰδαῖος Ἡρακλῆς φαίνεται ὅτι μαζὶ μὲ τοὺς Κούρους καὶ τὸν Ἀπόλλωνα μάχον-
ται ἐναντίον τῶν Αἰτωλῶν γιὰ τὴν «*ἐρανὴν Καλυδῶνα*».

Ὁ Ὅμηρος [Ἰλ. I 529, 549] βεβαιώνει τὸν συμβάντα πόλεμον:

«*Κουρήτες τε μάχοντο καὶ Αἰτωλοὶ μενεχάρμαι
ἀμφὶ πόλιν Καλυδῶνα καὶ ἀλλήλους ἐνάρηζον,
Αἰτωλοὶ μὲν ἀμυνόμενοι Καλυδῶνος ἐρανῆς,
Κουρήτες δὲ διαπραθέειν μεμαῶτες Ἄρηι*».

[= Οἱ Κουρήτες καὶ οἱ Αἰτωλοὶ οἱ ἀντρεωμένοι πολεμοῦσαν / γύρω ἀπ' τὴν πόλιν Κα-
λυδῶνα καὶ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον σκότωναν / οἱ Αἰτωλοὶ ἀπ' τὴν μία μεριά ὑπερασπίζοντας
τὴν ἀξιαγάπητη Κολυδῶνα / καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ Κουρήτες προσπαθώντας ὀρμητικὰ νὰ
τὴν ἐκπορθήσουν καὶ νὰ τὴν ἐρημώσουν μὲ τὸ σιδήρο (τὰ ἐκ σιδήρου ὅπλα)].

[Θ' ἀνοίξω μικρὴ παρένθεση ἐδῶ, γιὰ νὰ φωτιστοῦν καλύτερα τὰ στὴ σκιά βρισκόμε-
να σημεῖα: (α) γιὰ τὸ ὅτι ὁ σιδήρος ἦταν γνωστὸς στὰ χρόνια τῶν Οὐρανιῶνων ἔχω γράψω
στὸ 35ο τεῦχος τοῦ *Δαυλοῦ*/1984. (β) Κατὰ τοὺς πρὶν τὸν Ὅμηρο χρόνους, θὰ ἔλεγα, ἡ
Κρήτη εἶχε διάφορα ὀνόματα, ποὺ εἶναι ἄγνωστη ἡ χρονικὴ σειρὰ ποὺ ἀκολουθοῦν: *Ἀε-
ρία, Χθονία, Δολίχη, Μάκαρις, Κουρήτις* καὶ *Τελχινία*. Ἰδιαίτερα τὸ ὄνομα *Τελχινία* πρέπει
νὰ τὸ ἔλαβε ἐκ τῶν κάτωθι λόγων: Τελχῖνες καὶ Κάβειροι ἦταν μεταλλουργοὶ ἐκ τοῦ Ἡ-
φαίστου. Οἱ Τελχῖνες καὶ οἱ Κάβειροι χρησιμοποιοῦν τὸ πῦρ ποὺ κατέχουν, γιὰ νὰ κατερ-
γάζονται τὰ μέταλλα. Ἡ ἱκανότητά τους στὴν κατασκευὴ τῶν ὅπλων συγκρίνεται μὲ τὴν
τέχνη τῶν Κυκλώπων [Στράβων ΙΔ']. Στὰ ἱερὰ τῆς Ρόδου τὰ ἀρχαιότερα μεταλλικὰ εἶδω-
λα τῶν θεῶν θεωροῦνται ἔργα τῶν Τελχίνων [Διόδ. Ε', 55]. Οἱ πανάρχαιες παραδόσεις θέ-
λουν τοὺς Κουρήτες ἐφευρέτες τοῦ σιδήρου καὶ μεγάλους μουσικούς. (Κλείνω τὴν παρέν-
θεση)].

Ἡ ὁμηρικὴ αὐτὴ ἀφήγηση γίνεται ἀπὸ τὸν ἀρματηλάτη Φοῖνικα, ποὺ στοὺς Δόλοπες
βασίλευε, στὴν ἐσχατιὰ τῆς Φθίας καὶ ποὺ καὶ αὐτὸς τὰ ἔχει ἀκούσει ἐκ τῶν παλαιότερων
[Ἰλ. I 524-525].

«*Οὕτω καὶ τῶν πρόσθεν ἐπευθόμεθα κλέα ἀνδρῶν
ἡρώων, ὅτε κέν τινα ἐπιζάφελος χόλος ἴκοι*».

[= Τέτοια δοξασμένα ἔργα ἔχουμε ἀκούσει γιὰ τοὺς ἥρωες τοῦ παρελθόντος· ὅταν ἔπιανε κανέναν ὁ ἀγριος θυμός]. Τὸ τί σημαίνει «*πρόσθεν*» μᾶς τὸ ἐρμηνεύει, κατὰ κάποιον τρόπο, ὁ Πausanias [*Ἡλειακά* Α' 7-8]: «*Τούτων δὲ ὕστερον Κλύμενον τὸν Κάρδους πεντηκοστῷ μάλιστα ἔτει μετὰ τὴν συμβᾶσαν ἐπὶ Δευκαλίωνος ἐν Ἑλληνισιν ἐπομβρίαν ἐλθόντα ἐκ Κρήτης γένος ἀπὸ Ἡρακλέους ὄντα τοῦ Ἰδαίου, τὸν τε ἀγῶνα ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῖναι καὶ Κούρησι, τοῖς τε ἄλλοις καὶ Ἡρακλεῖ τῷ προγόνῳ λέγουσι ἰδρῦσασθαι βωμὸν παραστάτην ἐπωνυμίαν τῷ Ἡρακλεῖ θέμενον*». [= Μετὰ ταῦτα λέγουν, κατὰ τὸ πεντηκοστὸ περίπου ἔτος μετὰ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος συμβᾶντα κατακλυσμὸν στήν Ἑλλάδα, ἦλθε ἀπὸ τὴν Κρήτη ὁ υἱὸς τοῦ Κάρδους Κλύμενος, ἀπόγονος τοῦ Ἰδαίου Ἡρακλῆ. Αὐτὸς θέσπισε τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, ἱδρυσε βωμὸ τοῦ προγόνου τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν ἄλλων Κουρήτων καὶ εἶναι αὐτὸς ποῦ πρόσθεσε στὸ ὄνομα τοῦ Ἡρακλέους τὴν προσωνυμία Παραστάτης].

Θεογονία — Ὅμηρος — Πausanias, μαζί με τίς ἱστορικές πληροφορίες γιὰ τοὺς Κουρήτες καὶ τὴν Καλυδῶνα, μᾶς δίνουν μιά πολύτιμη χρονολογικὴ ἔνδειξη τεράστιας ἱστορικής σημασίας, τὴν αἰτία τῆς ὑπάρξεως ἱστορικοῦ κενοῦ μεταξὺ τῆς πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος ἐποχῆς τοῦ «Διὸς Πολιτισμοῦ» καὶ τῆς «νῦν γενέσεως» [*Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσικά* 1, 3-938 b], τῆς μετὰ δηλαδὴ τὸν Δευκαλίωνα [*Δαυλός*, 41/1985]. Τὸ θέμα βεβαίως αὐτὸ τὸ ἔχω θίξει καὶ πάλιν ἀπὸ τίς στήλες τοῦ *Δαυλοῦ* [30/1984] τονίζοντας ὅτι ἡ μὲν *Θεογονία* ἀγνοεῖ τὸν Δευκαλίωνα, ὁ δὲ Ὅμηρος μιλάει γιὰ Δευκαλίδες! [Μεγάλῃ ἐφεύρεση ἢ σιωπῇ τῶν κατεστημένων ἱστορικῶν, ἀκαδημαϊκῶν κ.ἄ. παραγόντων. Πρέπει νὰ εἶναι ἀδιαφορία; σνομπισμός; ἢ νὰ εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν ἐνόχων γιὰ τὴν ἱστορικὴ στρέβλωση ποὺ συνεχίζεται].

Οἱ Κουρήτες κατὰ τίς μετέπειτα (μετὰ Δευκαλίωνα) παραδόσεις, ποῦ ὁ μῦθος διέσωζε καὶ ἡ ποιητικὴ φαντασία διαμόρφωνε σὲ στίχους, ὑπῆρξαν οἱ ὀρεσῖβιοι κάτοικοι τῆς Ἰδης.

Ἡ λέξη «*Ἰδη*» (δωρικὸς τύπος *Ἰδα*) σημαίνει δέντρο πρὸς ξυλείαν καὶ σὰν κύριο ὄνομα σημαίνει τὸ σύδενδρο ὄρος. Ἰδη ἐπίσης λεγόταν καὶ ἡ λάμψη τοῦ μετάλλου [βλ. *Ἰδη* Liddell & Scott]. Τὸ βουνὸ Ἰδη, ὁ γνωστός σήμερα Ψηλορείτης, μὲ τὸ τεράστιο σπήλαιο στὸ ὄροπέδιο τῆς Νίδας, ποῦ θεωρήθηκε σὰν τὸ ἄντρο ὅπου ἡ Ρέα ἔκρυψε τὸν Δία, καὶ τὸ βουνὸ Δίκτη ἢ Δικταῖο ὄρος ἢ «*Δικταία πέτρα*», ὅπου βρίσκεται στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ βουνοῦ τὸ περίφημο σπήλαιο «*Δικταῖον ἄντρον*», εἶναι τὰ δύο ἱερά, θὰ ἔλεγα, ὄρη τῆς Κρήτης, ὅπου ἐκεῖ γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε ὁ θεμελιωτὴς τοῦ μεγάλου οἰκουμενικοῦ πολιτισμοῦ στήν ὑπηρεσία τῆς ἀνθρωπότητας, ὁ μεγάλος Δίας.

Εἶναι πολὺ πιθανὸ καὶ στὰ δύο βουνὰ τότε νὰ κατοικοῦσαν Κουρήτες. Ἰδιαίτερα θὰ παρατηρήσω ὅτι ἡ Δίκτη εἶναι τὰ γνωστὰ βουνὰ τοῦ Λασιθιοῦ στήν ἀνατολικὴ Κρήτη, ποῦ στεφανώνουν τὸ ὄροπέδιο καὶ περιβάλλουν, ὡς γνωστόν, ὁλόκληρο τὸν νομό. Ἐνῶ δὲ ἡ Ἰδη εἶναι βουνὸ γυμνὸ, ποῦ μόνο οἱ νότιες πλαγιές του εἶναι σήμερα δασοσκεπασμένες (ἄγνωντο βέβαια πῶς ἦταν στὰ πανάρχαια χρόνια), ἡ Δίκτη εἶναι μὲν ὁροσειρὰ δασοσκεπασμένη, ποῦ καὶ σήμερα σ' αὐτὴν βόσκουν χιλιάδες αἰγοπρόβατα. Ὁ πλοῦτος τοῦ μεγάλου καὶ εὐφοροῦ καὶ σήμερα ὄροπεδίου δικαιολογεῖ τὴν περιγραφὴ τῆς *Θεογονίας* ποῦ ὀνομάζει τὴν Δίκτη «*Αἰγαῖο βουνό*», προσωνύμιον ἀπὸ τὰ κατσίκια ποῦ ἐβοσκάν [αἰγες] καὶ δασοσκεπασμένο [πεκυκασμένῳ ὕληντι], τὴν δὲ Λύκτο Ὀνομαστὴ Πόλῃ τῆς Κρήτης ποῦ καὶ ὁ Ὅμηρος μνημονεύει [B 647-P611] ὡς μία ἀπὸ τίς ἑκατὸ πόλεις καὶ μιά ἀπὸ τίς πρὸ καλοχτισμένες μέσας σὲ μιά εὐφορὴ περιοχὴ.

«*Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην*, γράφει ὁ καθηγητὴς Σ. Μαρινάτος [«*Ὁ Ἀρχαῖος Κρητικὸς πολιτισμός*», 1927] *διατρεῖται ἡ δολιχοκέφαλος Μινωικὴ γενεὰ καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸ ὄρεινόν Λασιθί ὅπου εἶναι ἐκπληκτικὴ ἡ ἀναλογία τῶν δολιχοκεφάλων. Οἱ καθηγηταί, συνεχίζει ὁ Σ. Μαρινάτος, καὶ εἰδικοί ἀνθρωπολόγοι Dawkins, Duckworth, Hawes βεβαιώνουν ὅτι ὁ Μινωικὸς λαὸς ἀνῆκε εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ τελευταίου ὀνομασθεῖσαν Μεσογειακὴν φυλὴν... Ἡ τοιαύτη μέχρι σήμερον διατήρησις τοῦ τύπου δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττει, διότι χαρακτηριστικὰ τινὰ καὶ ἰδίως τὸ σχῆμα τοῦ κρανίου παραμένουν ἀμετάβλητα, ἀν ὅχι διὰ παντὸς, τουλάχιστον διὰ πολλὰς χιλιάδας ἐτῶν*».

Στὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰ τῆς Δίκτης (Παλαιόκαστρο) βρέθηκε λίθινη στήλη μὲ ὄνομα στὸ Δία. Ἡ δημοσίευσή ἐγινε στὰ Πρακτικὰ τῆς Βρετανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς

Ἀθηνῶν [Annual of Brit. School at Athens, XV 1908—1909]. Ὁ ὕμνος ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Δία, τὸν ὁποῖο καὶ ἀποκαλεῖ «Μέγιστον Κοῦρον»: «Ἰὼ / Μέγιστε Κοῦρε, χαῖρε μοι, / Κρόνιε Παγκρατὲς γάνους / βέβακε, / δαιμόνων ἀγώμενος» κ.λ.π. [= Ὡ Δία, Μέγιστε ἐξ ὧν τῶν Κούρων, σοῦ ἐκφράζω τὸν σεβασμὸ μου, / γιὰ τοῦ Κρόνου, παντοδύναμη λαμπρότης, / προχώρησες σταθερά / τῶν ἰσοθέων ἡγούμενος κ.λ.π.].

Τὴν ἰδιαίτερη κάπως ἀνάπτυξη τοῦ θέματος Κουρήτες — Λύκτος τὴ θεώρησα ἐπιβεβλημένη, γιὰ νὰ φωτιστεῖ τὸ ἱστορικὸ υπόστρωμα, ποὺ τὸ σκεπάζουν τὰ μυθολογικὰ στρώματα χώματος καὶ λίθων. Ἔτσι τὰ περὶ «θιάσου ὀργιαστικῶν δαιμόνων τῶν ἀκολουθούντων τὸν θεὸν καὶ λατρευόντων αὐτὸν ἐν ἐξάλλω μανίᾳ» καὶ πολλὰ ἄλλα ποὺ γέννησαν, ὅπως ὁ Ἡσίοδος ἔλεγε, «ποιμένες ἀγραυλοὶ, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, / ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα, / ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλομεν, ἀληθέα γηρύσασθαι» [Δαυλός 28/1984] [= βοσκοὶ ξωτάρηδες, τιποτένιοι, μόνο κοιλιές, ποῦ, ὅπως οἱ ἴδιοι λέν, γνωρίζουν νὰ λέν πολλὰ ψέματα ὁμοῖα μὲ ἀλήθειες, ξέρουν ὁμως, ἅμα θέλουν, νὰ γκαριζοφωνάζουν καὶ ἀλήθειες], ἀποτελοῦν ὁμοῦ μὲ τὴν φαντασία τῶν αἰοδῶν [«ἀοιδοῦ οἶδε δύστηνοι λόγοι», Εὐριπίδης «Ἡρακλῆς μαινόμενος»] ἐλεεινὲς ἱστορίες ποιητῶν, ποὺ ἄθελά τους ἴσως ἐργάστηκαν γιὰ τὴν συσκοτίση τῶν πραγμάτων, ἐπηρεασμένοι, ὅπως ὁ Ἡρόδοτος θὰ ἔλεγε, ἀπὸ «τὰ ἀπὸ ἐκ βαρβάρων ἦκοντα» [Εὐτέρπη 52].

[Στὸ ἐπόμενο: Ἡ ἐφηβεία καὶ ἡ ἐνήλικίωση τοῦ Δία]

ΧΑΡΗΣ ΧΡΟΝΗΣ

Ἐν περιλήψει...

*Εἶχε δικό του
παρὰ πέντε στίς ὀκτώ.*

*Τὸ μπορεῖ, ποὺ δὲν ἀποτρέπει
μύριες καὶ μία ἀποφάσεις.*

*Δύο παραθυρόφυλλα
κλεισμένα χεῖλη.
Ἐξώστες σιωπῆς.*

*Τίς ἐφτὰ φωτιὲς
τοῦ ἔρωτα
ἀπὸ φιλὶ σὲ φιλί.*

*Τέταρτο, τέταρτο,
ὄλο τοῦ φεγγαριοῦ
τὸ δίσκο.*

Ν. Κ. ΛΟΥΡΟΣ
(τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

Γλωσσικὲς Παρατηρήσεις

Ὁ διαπρεπὴς γλωσσολόγος μας καθηγητὴς κ. Γ. Μπαμπινιώτης παραπονιέται, πὼς ὅσοι δὲν εἶναι γλωσσολόγοι ἐπιστήμονες, ζημιώνουν τὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ μας θέμα. Ἡ ἐλευθερία τῆς γραφῆς χαλάει, δηλαδή, τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία. Ἐχει βέβαια δίκιο ὁ κ. Μπαμπινιώτης, ὅπως ἔχουμε νομίζω δίκιο ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες, γιὰ τὴν ἀνάμιξη στὸ ἔργο μας τοῦ πεζοδρομίου, ὥστε οἱ βέβηλοι νὰ μὴ μᾶς καταλαβαίνουν καὶ νὰ μὴ τοὺς λαβαίνουμε ὑπόψη, ὅταν τολμοῦν νὰ πατήσουν τὰ χωράφια μας!

Ὅμως αὐτὸ τὸ «καλύτερο ἀπὸ τὰ χειρότερα» συστήματα (ὅπως ἀποκάλεσε τὴ Δημοκρατία τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμα τοῦ Τσῶρτσιλ), αὐτὸ τὸ «σύστημα ζωῆς», ἐπιτρέπει καὶ ἐπιβάλλει μὲ τὴν ἐπιείκεια τοῦ «ἀκατανόητου εἰδικοῦ» νὰ ἐκφράζουν κάποια γνώμη καὶ οἱ γλωσσολογικὰ βέβηλοι. Πιὲ εὐκολα μάλιστα γιὰ τὸ «ὄργανο» τῆς λαλιᾶς καὶ τῆς γραφῆς, παρὰ γιὰ ἄλλα ἀπόκρυφα. Τὸ ὑπόστρομα ἄλλωστε τῆς γλωσσικῆς ἔρευνας εἶναι πάντα πηγαῖο προϊόν τοῦ λαοῦ.

Θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὴ φωνητικὴ πλευρὰ τῆς «προσφορᾶς». Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διαφημίσω τὴν κρυστάλλινη ἡχὴ τῆς ἑλληνικῆς μας γλώσσας, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ προτίμηση στὰ φωνήεντα. Ἡ γλῶσσα, τὰ δόντια καὶ τὰ χεῖλη, ἀποδίδουν μιὰ καθαρότητα στὴ συνεννόηση, ἀντίθετη σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, ποὺ κατὰστρεψαν τὴν ἡχὴ τῆς δικῆς μας μὲ τὰ ξενικὰ καὶ βάρβαρα «σύμφωνα».

Γιατὶ λοιπὸν οἱ «ἐπιμίξεις» μας νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ὀσιμη σημερινὴ χρησιμοποίηση τῶν «βαρύγδουπων» **συμφώνων** ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε ἡ μουσικὴ ἁρμονικὴ ἐλαφρότητα; Ἔτσι προσφέρουν συμπλέγματα **«ἀπερρινωμένα»**, ὅπως Παγκράτι ἀντὶ Πανγκράτι, ἐκπομπή - ἐκπομπή, Γιούνης, Γιούλης, ἀντὶ Ἰούνιος, Ἰούλιος, ἀναμφισβήτητα παραδοσιακὲς λέξεις; Ἀφήνω τὸν ἀναγνώστη νὰ σκεφτεῖ, ἂν ὑπάρχει καὶ ποιά ἀπάντηση τῶν καιρῶν μας, ἔχοντας ὑπόψη καὶ τοῦ ἀνατολίτικου «μπουζουκιοῦ» τὴν ἀνάμιξη στοὺς ἤχους μας, σὰν ἁμαρτωλὲς ἐκκλησιαστικὲς βυζαντινὲς προελεύσεις, πού, ἂν δὲν ἦταν βεβαιωμένη ἡ ἀρχαία καταγωγή μας ἀπὸ τὰ κοινὰ ἐλαττώματα μὲ τοὺς προγόνους μας, θὰ ἐνίσχυαν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ μακαρίτη Φαλμεράγερ. Ἄν δὲν ὑπῆρχε τὸ ἐξαίσιο **«Τῇ Ὑπερμάχῳ»**, θὰ ἦτανε δύσκολη ἡ ἀκουστικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὶς κραυγὲς τοῦ μινარέ.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ φωνητικὴ πλευρὰ συμβαδίζει καὶ ἀλληλοεπιδρᾶται ἀπὸ τὴ γραφίδα, ἄς ἐκταθοῦμε λιγάκι σ' αὐτὴ, ἀφοῦ τὰ «γραμμένα μένουν». Τὰ ὅσα συνιστοῦν οἱ εἰδικοὶ σὰν τὸν κ. Μπαμπινιώτη εἶναι βέβαια ὀρθὰ καὶ σεβαστά, καὶ δὲν πρόκειται νὰ τὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ μόνο νὰ θυμίσω τὴν βαθειὰ μου ψυχικὴ δοκιμασία, ὅταν ἀποφάσιζα, ἐδῶ καὶ 50 χρόνια, νὰ γράψω τὰ ἐπίσημα διδαχτικὰ συγγράμματα τῆς εἰδικότητάς μου σὲ μιὰ μορφή τῆς δημοτικῆς, ποὺ χαίρω ὅτι ἀπὸ τότε ἔχει καταλάβει ὁλόκληρη τὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ βιβλιογραφία... Ἦταν, ὁμολογῶ, τολμηρὴ ἡ ἀπόφασίς μου, ποὺ στεγάστηκε κάτω ἀπὸ τὶς συμβουλὲς τῶν ἀείμνηστων φίλων μου Μ. Τριανταφυλλίδη καὶ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου. Τέτοια βιβλία μὲ τεχνικοὺς ὅρους δὲ γράφονται ἀπὸ γλωσσολόγους, οὔτε οἱ ἀρμόδιοι συμβουλάτορες μποροῦν νὰ ἀποδώσουν τὴ **γλωσσικὴ ἀτμόσφαιρα** τῶν τεχνικῶν χώρων, ὅπου διαδραματίζεται ἡ περιγραφὴ.

Ἀντίθετα ὅμως αὐτὴ ἡ μορφή τῆς γλώσσας θὰ ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσει σὲ περισσότερη προσοχὴ τοὺς γλωσσικοὺς εἰδικούς. Γιατὶ ἡ γλῶσσα ἐδῶ δὲν εἶναι φιλολογικὴ. Προσφέρει ζωντανὴ διδασκαλία, ἅμεσα σχετικὴ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν υγεία, τὴ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ. Τὸ σχολεῖο ἀποτελεῖ βέβαια κοινὴ ἀλλὰ εὐμετά-

βλητη προϋπόθεση, πού βασανίζει τὰ παιδιά καὶ τὰ μαθαίνει νὰ περιμένουν νὰ μάθουν μόνα τους τὴ γλῶσσα τους ὕστερ' ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Τὸ λεξιλόγιο καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ **νεολογισμοὶ** ἐξετάζονται σήμερα μὲ τὴ συνεργασία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἔτσι αὐτὴ ἡ πλευρὰ τῆς γλῶσσας ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ βρεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ εἰδικότητα τὰ κατευθυντήρια στελέχη της.

Ἐκεῖνο ὅμως πού προέχει στοὺς ἐπιστήμονες συγγραφεῖς εἶναι νὰ γίνονται **εὐκολονόητοι ἀπὸ τοὺς φοιτητές τους, χωρὶς γλωσσικὲς περιπλοκές**. Καὶ γιὰ τοῦτο **Ἡ Νεοελληνικὴ Γλῶσσα** (πού πρώτη φορά βαυκαλίζομαι νὰ πιστεῦω ὅτι μεταχειρίστηκε ἐπίσημα ὁ ὑπουργὸς Παιδείας στὰ 1974), ἀναγκάζεται νὰ εἶναι εὐέλικτη καὶ νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὶς ἀνάγκες καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου. Δὲν ἐνδιαφέρουν λεπτομέρειες, σημαντικὲς ἴσως, γιὰ ὅσους συμβάλλουν φιλολογικὰ στὴ διαμόρφωση μιᾶς «μεσαιᾶς γλῶσσας», κατάλληλης τόσο γιὰ τὸ πεζοδρόμιο ὅσο καὶ γιὰ τὴ δημοσιογραφία καὶ τὴ Βουλὴ. Ἐτσι τουλάχιστον ἔχουν ἐξελιχθεῖ πρακτικὰ ὅλες οἱ πολιτισμένες γλῶσσες. Ἡ Νεοελληνικὴ ὅμως γλῶσσα ἀπαιτεῖ ἀπὸ ὅλους ὅσοι τὴ μεταχειρίζονται **γλωσσικὴ εὐλικρίνεια** καὶ ὄχι γράψιμο «τεχνητό» ἢ «ὅπως-ὅπως». Τοῦτο σημαίνει, πὼς πρέπει στὴν ἄκρῃ τῆς γραφίδας νὰ ἐπικρατεῖ **συνέπεια καὶ ὑπευθυνότητα**, πού θὰ ἔλεγα πὼς μὲ μερικὲς βέβαια ἐξαιρέσεις λείπει δυστυχῶς ἀπὸ ὅλα τὰ λεκτικὰ μας στρώματα.

Ἄν προχωρήσω, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρω τὸ «ὕφος», πού χρωματίζει τὰ «κοινόχρηστα στοιχεῖα». Τὸ ὕφος εἶναι βέβαια χαρακτηριστικὸ προσόν, ἂν ἐξεταστῇ λογοτεχνικὰ. Χωρὶς ὅμως πολλὲς γλωσσοπλαστικὲς ἀξιώσεις μπορεῖ νὰ καταργήσει μερικὲς λεκτικὲς παραδοσιακὲς ἀμαρτίες, ὅπως τὸ «**ἀδείϊοιμε**», πού προσβάλλει ἀντὶ νὰ κολακεύει! Ἡ ἀπλότητα, γιὰ νὰ μεταφερθεῖ στὴν ἄκρῃ τῆς πέννας, πρέπει νὰ πηγάζει ἀπὸ τὸ βαθύτερο φιλοσοφικὸ συναίσθημα τοῦ «**τὰ πάντα ρεῖ**». Καὶ ἡ **λεκτικὴ ταχύτητα** νὰ μὴν καταστρέφει τοῦ λόγου τὴ χάρη, **ὅπως συμβαίνει στίς ἐκπομπὲς τῆς ΕΡΤ**. Πρέπει τὸ ὕφος νὰ ἐναρμονίζεται μὲ «ἓνα τρόπο ζωῆς», πού ἀποβλέπει στὴν ἐπικράτηση τῆς εὐπρέπειας καὶ ὄχι κάποιας πολιτικῆς κομματικῆς ἐντολῆς. Νὰ καταργηθεῖ, ἂν θέλετε, ὁ λαιμοδέτης, ὅπως καταργήθηκε ἡ λευκὴ περούκα. Ὅχι ὅμως καὶ νὰ ἐπιδεικνύονται ἀπὸ τὸ ἀνοιχτὸ ποικύμιον τὰ τριχωτὰ περιεχόμενα! Τὶ νὰ τὰ κάνουμε τὰ «πολιτικὰ συστήματα», ὅταν ἐξελίσσονται σὲ προστυχίες, πού μεταχειρίζονται καὶ ἀκολουθοῦν τὸ ἀντίστοιχο γλωσσικὸ «ἠθολόγιο» μὲ τὸν ἐκδικητικὸ «ρεβανσισμό»;

Οἱ γλωσσολόγοι ὅμως δὲ λαμβάνουν δυστυχῶς ὑπόψη ἄλλους παράγοντες πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνους γιὰ ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου, καὶ πρὶν ἀπ' ὅλες γιὰ τὴ δική μας. Οἱ γλωσσικὲς συζητήσεις μας μοιάζουν σὰν τὰ ἄσματα τῶν ἐμπιπραμένων οἰκιῶν μας. Ἡ μεγάλη γλωσσικὴ καταστροφὴ προέρχεται ἀπὸ ἄλλου, ἀλλὰ βλέπω ὅτι δὲν συζητιέται ὅσο θὰ ἔπρεπε.

Εἶναι τὰ «**ξεκαρφωμένα**» **πρῶτα γράμματα τῶν λέξεων**, πού συνάπτουν παράνομους γάμους, γιὰ νὰ συγκροτήσουν νεολογισμοὺς ἀπαραίτητους, φεῦ, γιὰ τὴ συνεννόηση. Ἡ τεχνολογία καὶ ἡ πολιτικὴ τρυπώνουν στὴ γλωσσικὴ ἐπιστῆμη μὲ τὴ βοηθητικὴ διαφήμιση, γιὰ νὰ δημιουργοῦν καινούργιες λέξεις, πού ἔχουν τραντάξει τὸ παγκόσμιο λεξιλόγιο... Δὲν ἀρκεῖ ἡ πίεση τῆς ἀνάγκης τῆς πρακτικῆς δικαιολογίας, γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ὁ λεκτικὸς αὐτὸς ὄργασμός. Ἀφήνει πίσω του, δηλαδὴ ὄχι μόνο κολοβωμένα, τὴ λέξη πού ἔχει «κλέψει» ἀπὸ τὸ πρῶτο γράμμα της, ἀλλὰ ἀχρηστεύει ἔτσι καὶ τὴ λεκτικὴ ρίζα, πού πετιέται στὸ καλάθι τῶν ἀχρήστων.

Ἐξάλλου ὑπάρχει καὶ τὸ πρόβλημα πού προκαλεῖται ἀπὸ ξένες ἑλληνοποιη-

μένες λέξεις (**τρακτέρ, σαμπρέλλα κ.ά.**). Ἀλλὰ καὶ οἱ ἑλληνικά μεταφρασμένες πολλαπλασιάζονται καὶ δὲν ἐπιβάλλονται καθόλου (**μελανοδοχείο**) στὴν κοινὴ γνώμη, ὥστε διάστικτη εἶναι καὶ θὰ παραμείνει ἡ γλῶσσα μας ἀπὸ γαλλισμούς, ἀγγλισμούς, γερμανισμούς, ἰταλισμούς. Λυπᾶμαι τὸν φίλο κ. Μπαμπινιώτη, γιατί θὰ μάχεται ἀδιάκοπα γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς ἄφθαστης Πουλχερίας, με τὸν συνάδελφο καὶ κριτικό, τὸν κ. Κριαρᾶ, τὸν κ. Τσοπανάκη κ. ἄ. Ὅμως οἱ ἐποχὲς κουβαλοῦν ἀπρόοπτα, ποὺ τὰ συνηθίζει ὁ κοσμάκης: καὶ ἡ «τρικλοποδιά» μᾶς ἔμαθε νὰ μὴν ξαφνιαζόμαστε γιὰ τίποτα.

Ἡ λέξη **λέιζερ (LASER)** ποὺ ἔχει γίνει δεκτὴ ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου, ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται σὰν συστράτευση πέντε γραμμάτων, ποὺ ἀναλυτικὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ πρῶτο γράμμα κάθε λέξης: **Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation**. Ἡ καινούργια ἄρρώστια **AIDS** ποὺ ἔχει ἀναστατώσει τὸν κόσμο εἶναι **Acquired Imuno - Deficiency Syndrome**.

Ποιὸς μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει τοὺς νεολογισμοὺς σὰν τὸ **O.K.** ποὺ ἔχει κατακτήσει τὸν κόσμο; Ἡ ἑρμηνεία του εἶναι, ὅτι στὴν ἀμερικανικὴ προεδρικὴ ἐκλογὴ τοῦ 1840 μιὰ πολιτικὴ λέσχη στὴ Νέα Ὑόρκη «**Old Kinderhook**» εἶχε χρησιμοποιοῦναι γιὰ σύμβολό της τὰ δύο πρῶτα γράμματα **O.K.** Οἱ ἀντίπαλοί τους ὅμως πειράζοντάς τους σὰν τάχα ἀγράμματους τοὺς κοροΐδευαν, με τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὸ **O.K.** σημαίνει τὸ ἀνορθόγραφο «**Oll Korrekt**». Οἱ ἀδελφοί μας πάροικοι ἐρμηνεύουν τὸ **O.K.** ἑλληνικά με τὸ «ὄλα καλά».

Οἱ τεχνολόγοι κάθε εἰδικότητος πλάθουν δικές τους καὶ ἀκατάληπτες λέξεις. Ὁ ἀμερικανικὸς θίασος **La Mama** με τὸ πρόσχημα κάποιου μυστηριώδους ἑλληνικοῦ μύθου χρησιμοποιεῖ δική του «παπαγλῶσσα», ποὺ περιέχει μερικὲς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς λέξεις, χωρὶς νὰ ρωτήσῃ κανένα. Τέτοιες «ἐπιδείξεις» με σκοτεινὰ ἐντυπωσιακὰ εὐρήματα **ἐξευτελίζουν** τὴ γλῶσσα ὁποιασδήποτε χώρας καὶ ταξιθεύοντας μολύνουν τοὺς ἀφελεῖς. Ἀναρωτιέμαι, ἂν τὸ δημοκρατικὸ δικαίωμα ἐπιτρέπει νὰ κλέβεται καὶ νὰ ἐξευτελίζεται ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοπρέπεια. Μοιάζει σὰν νεκροβασία με ψυχοσεξουαλικὲς ὑπερβολὲς γερασμένων ἀμαρτωλῶν ἢ ἀνεξέλικτων νέων. Εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητη ἡ διαστροφή γιὰ τὴ συντήρησιν σωματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς μέλλουσας γενεᾶς; Ἡ περιμένουμε αὐτὲς νὰ μᾶς διδάξουν κάποτε πῶς γίνονται τὰ πάντα;

Τραγικὸ εἶναι τὸ μέλλον τῶν λέξεων κι ἔτσι τῆς γλωσσολογίας, ποὺ ἀγωνίζεται νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ προστατεύει τὰ γλωσσικά μας ἰδιώματα, ὅταν ἀδιάκοπα θὰ ἀπειλούμεθα ἀπὸ τὰ βάρβαρα κύματα τῆς ἐξέλιξης ποὺ ἐμεῖς προκαλοῦμε.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ

Ἡ σημασία τοῦ φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ

«Φιλοσοφία πρέπει νὰ σπουδάζεις, ἔστω κι ἂν εἶχες χρήματα ὄχι περισσότερα ἀπὸ ὅσα χρειάζονται γιὰ ἓνα λυχνάρι καὶ χρόνο λιγώτερο ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα ὡς τὸ ἄλλημα τοῦ ἀλέκτορα» (Hölderlin).

Ὁ φιλοσοφικὸς λόγος δὲν εἶναι ἀπόκοσμος. Ἀντλεῖ τὸ ὕλικό του ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ ἄλλωστε νὰ ἐξηγήσει. Εἶναι βέβαια λόγος ὑψιπετής, ἀφηρημένος καὶ θεωρητικός. Αὐτὸ ἀκριβῶς τοῦ ἐπιβάλλει ἀθόλωτη καθαρότητα καὶ ἀποστράπτουσα σαφήνεια. Διαφορετικὰ ὁ σχηματισμὸς ζωντανῶν εἰκόνων καὶ ὀρθῶν κρίσεων γίνεται δυσχερὴς καὶ ἡ φιλοσοφία ἡ ἴδια δυσνόητη καὶ ἀπρόσιτη: ἐρίζουσα φλυαρία, λεκτικὰ κελύφια ἢ κλειστὴ ἐνασχόληση ἀργόσχολων εἰδικῶν. Ἔτσι οἱ πολλοὶ ἀποστρέφουν τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὴν φιλοσοφία, τὴν εὐγενικὴ καὶ πλούσια οἰκοδόμοινα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, καὶ τὴν θεωροῦν ἀπόβλητη, ἀνούσια καὶ περιττή².

Ἡ φιλοσοφία ὅμως εἶναι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος τῆς ζωῆς κάθε ἀνθρώπου πού, ἀναπόφευκτα, προβληματίζεται.

Ὁ φιλοσοφικὸς λόγος δὲν εἶναι ἀπόδημος· εἶναι ἐγκόσμιος καὶ ἐνδημος: δὲν ἀποξενώνεται ἀπὸ τὴν ζωὴ, ἀλλὰ θεμελιώνεται ἐπάνω σ' αὐτή. Ἀναβλύζει ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες τοῦ κόσμου, τρέφεται ἀπὸ τὴν αἰνιγματικότητα τῆς ζωῆς καὶ ὠριμάζει στὴν προσπάθειά του νὰ συλλάβει τὶς ἀτελεύτητες μορφές τῆς πολὺπλοκης πραγματικότητας, νὰ ψηλαφήσει τὸ βαθύτερο νόημά τους καὶ νὰ τὶς ἀναγάγει σὲ *μία*, τὴ δημιουργικὴ αἰτία καὶ ἀρχὴ ὅλων.

Ὁ γνήσιος λογισμὸς ὁδηγεῖται, τώρα, σὲ βαθεῖα ἐπίγνωση, κοφτερὴ συνείδηση γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή.

Ἡ κίβδηλη φιλοσοφία βέβαια εἶναι ἀπόδημη: ζῇ «ἐν μακάρων νήσοις»³. Ὁ ἀληθὴς στοχασμὸς ὅμως οἰκεῖ στὸν κρατῆρα τῶν προβλημάτων τοῦ *ἀτόμου* καὶ τῶν ἀντιθέσεων τοῦ *δήμου*. Δὲν ἀποδιδράσκει «ἐκ τῆς πόλεως», ἀλλὰ ὡς ταρασσουσα καὶ κινουσα δύναμη λειτουργεῖ *ἐταστικά*: ἐλευθερώνει τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξή ἀπὸ κάθε πνευματικὴ ὀκνηρία ἢ γωθρὴ βεβαιότητα αὐτονόητης γνώσεως καὶ ποιμαίνει καὶ προφυλάσσει τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ἀπὸ κάθε μονόπλευρη χειραγώγηση, ἓνα μέγιστο κίνδυνο οἰκοδομήσεως μιᾶς αὐτόματης κοινωνίας, ὑποταγμένης σὲ *μία* κυρίαρχη ἰδεολογία χωρὶς δυνατότητες ἐπιλογῶν γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἀπλούστερα: Βαρυσήμεντη γίνεται ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας ὡς στάσης κριτικῆς ἀπέναντι στὴ *μιά* οἰανδήποτε, ἰδεολογία ποὺ σὰν ἡ μόνη δῆθεν καὶ ἡ περιούσια ἀπειλεῖ νὰ δυναστεύσει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωή⁴.

Ξένος πρὸς κάθε πολιτικὴ ἀπάθεια ὁ φιλοσοφικὸς λόγος γίνεται *μία* ἀπὸ τὶς ἀποφασιστικὲς ἐκεῖνες δυνάμεις ποὺ ἐπεμβαίνουν δραστικὰ στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι καὶ διαμορφώνουν τὴν πορεία του. Δὲν εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλα τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα, ποὺ στηρίζουν ἢ κλονίζουν τὶς διαφορὲς ἐποχὲς καὶ καθορίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ἐξελικτικὸ τους ἐπίπεδο, εἶναι ἀκραιφνῶς φιλοσοφικά⁵. Ἡ φιλοσοφία ἀγωνίζεται νὰ δείξει πῶς τὸ ἀνθρώπινο πεπρωμένο καθορίζεται ἀπὸ τὴν εὐθύνη καὶ τὴν ἐλεύθερη ὑπευθυνότητα τοῦ προσώπου μέσα στὴν κοινωνία. Τοῦτο πάλι ὑπογραμμίζει τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἐνδημου φιλοσοφικοῦ λόγου καὶ τὴν συμβολὴ του στὴν οἰκοδόμησι μιᾶς κοινωνίας *ἀνθρωπιστικῆς*.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ ἀδιανόητος, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ

τὸ χρέος γιὰ ἀλήθεια καὶ τὸ δικαίωμα γιὰ ἐλευθερία, ἀγαθὰ γιὰ τὰ ὅποια μάχεται ὁ ἔνδημος φιλοσοφικὸς λόγος⁶.

Ὁ Πλατωνικὸς στοχασμὸς — ἀκόμη καὶ ὁ μεταφυσικὸς — εἶναι στὴν οὐσία τοῦ ἔνδημος, πολιτικός, πολιτειακός. Ἀναζητεῖ τὸν καλῦτερο τρόπο συγκροτήσεως, ὁργανώσεως, καὶ διακυβερνήσεως μιᾶς ἐνάρετης καὶ εὐνομούμενης πόλεως - κράτους. Ἰδρύει ἔτσι ὁ φιλοσοφικὸς λόγος τοῦ Πλάτωνα μιὰ νέα κοινωνικὴ ἠθικὴ, βυθισμένη στὴ συνετὴ καὶ δίκαιη ρύθμιση τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων καὶ ἀγαθῶν. Μὲ πνεῦμα γυμνασμένο καὶ ὁξὺ διαπιστώνει πῶς, ἂν οἱ νόμοι ἀτονήσουν, τὸ πῶς γίνεται σκότος καὶ ἡ τάξη χάος· ἡ ἐλευθερία, τὸ μέγιστο ἀγαθό, καὶ ἡ δημοκρατία, τὸ ἄριστο πολίτευμα, ἀπειλοῦνται νὰ καταποθοῦν ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία, τὴν ἀλόγιστη χρῆση τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἄρνηση καὶ κατάρτησιν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων. «Ἀν ὁμως ἰσχύουν οἱ νόμοι, οἱ «ἐλευθέρους ἀνθρώπους μᾶλλον πρέποντες»⁷, ἡ πόλη εὐημερεῖ καὶ ἡ δουλεία ἀποτρακίζεται.

Ὡς δουλεία βλέπει ὁ σύγχρονος φιλοσοφικὸς λόγος καὶ τὴν ἄγρια ἐκμετάλλευση τῶν πολλῶν ἀπὸ μέρους τῶν ὀλίγων καὶ θεωρεῖ ὡς μοναδικὸ ὑπαρξιακὸ χρέος τῶν φιλοσόφων τὸν ἀγῶνα τους νὰ ἀφυπνίσουν τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ τὸ προφυλάξουν ἀπὸ τὶς καινούργιες αὐτὲς μορφὲς βαρβαρισμοῦ. Ἰδού, διατὶ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος εἶναι γνήσιος μόνον ὅταν εἶναι ἔνδημος⁸. Ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ πρὸς τοῦτοις ὀπισθοδρομικά, ἀφοῦ προετοιμάζει μεταβολὲς ἀποφασιστικὲς μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος καὶ τὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας: Ἱστορία καὶ κοινωνία βηματίζουν στὸ ρυθμὸ τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτουν ὑποπτες κάποτε γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἰδεολογίης. «Ὅ,τι πρόκειται νὰ ἀναδυθῇ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξελικτικῆς πολιτιστικῆς διαδικασίας, φαίνεται σὰ νὰ τὸ ἔχει ἤδη ζήσει μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ ὁ μεγάλος στοχαστής: «Σκεφθῆτε τοῦτο, ὑπερήφανοι ἄνθρωποι τῆς δράσης, δὲν εἴσθε τίποτε ἄλλο παρὰ ἀσυνείδητα ὄργανα τῶν ἀνθρώπων τῆς σκέψης», παρατηρεῖ ὁ Χάινε (H. Heine)⁹.

Ἡ φιλοσοφία ἀκόμη μὲ τὴν ψυχραιμία τοῦ λόγου της καὶ τὴν ἠθικὴ της σύννοια, τὴν πρακτικὴ της περίσκεψη καὶ τὴν ἥπια θέρμη προσανατολίζει τὸν ἄνθρωπο πρὸς ἀξίες διαιώνιες, ἀνοίγει δρόμους καὶ ἐρευνᾷ ἢ οἰκοδομεῖ συστήματα θεσμῶν ποὺ νὰ διασφαλίζουν τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου, δίχως βέβαια νὰ τὸν ἀπανθρωπίζουν: «τί δέ; τὸ ἡμερον οὐχ ἡ φιλόσοφος ἂν ἔχοι φύσις (...), καλῶς δὲ τραφέντος ἡμερόν τε καὶ κόσμιον»¹⁰, ἐρωτᾷ ὁ Πλάτων. Αὐτὴν τὴν πραότητα ποὺ ἔχει ἐμφυτὰ ἡ φιλοσοφικὴ φύση καὶ ποῦ, ἂν καλλιεργηθεῖ, γίνεται πραγματικὴ ἡμέρωση, κοσμιότητα καὶ ἀνθρωπιά, αὐτὴν μεταγγίζει στὸ κορπὺ τῆς ἱστορίας μὲ σκοπὸ τὴν «εἰρήνευση τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ διέξαγωγή του σὲ ἐλεγχόμενα ὄρια, τὴ στερέωση μιᾶς παραγωγικῆς ὁργανώσεως τῆς κοινωνίας, τὴν ἀνάπτυξη τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴ μείωση ἢ κατάρτησιν τῆς ἐπιθετικότητος, τῆς βίας καὶ τῆς ἀθλιότητος»¹¹. Ἡ ἀπειλὴ τοῦ ἀπανθρωπισμοῦ γίνεται στοὺς καιροὺς μας θανάσιμη, καθὼς μάλιστα ἐνισχύεται ἀπὸ μιὰ βαρεῖα νόσο τῆς ἐποχῆς, τὴν ἀποξένωση. Οἱ ἄνθρωποι δὲν συνεννοοῦνται, δὲν ἀνταποκρίνονται, δὲ συναντῶνται, δὲ διαλέγονται, ἀλλὰ γίνονται «μισόλογοι» καὶ «ἄμουσοι», ἐχθροὶ τοῦ λόγου καὶ τοῦ διαλόγου «κα

δὲν χρησιμοποιοῦν πιά καθόλου μὲν τὴν πειστικὴ δύναμη τῶν λόγων, ἀλλὰ μεταχειρίζονται, ὅπως ἀκριβῶς τὸ θηρίο, τὴ βία πρὸς ὄλους καὶ τὴν ἀγριότητα καζοῦν μέσα στὴν ἀμάθεια καὶ τὴ σκαιότητα χωρὶς ρυθμὸ καὶ χάρη στὴ ζωή»¹². Οὐσιαστικά δὲν συν-υπάρχουν· ἀπλῶς γειτνιάζουν, ὅπως τὰ ἀντικείμενα¹³.

Μέγιστο χρέος τοῦ ἔνδημου φιλοσοφικοῦ λόγου εἶναι νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς δεσμοὺς ἐπικοινωνίας ποὺ ἔχουν θρυμματισθεῖ· νὰ ἐξαγάγῃ ἀπὸ τὴν ἐρημία τοῦ ἀνῶνυμου πλήθους τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ ὥστε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἀλλοτριώση καὶ νὰ ἱκανοποιηθεῖ τὸ καθολικὸ αἶτημα τῆς ἐπικοινωνίας, ἓνα πρόβλημα ποὺ προκαλεῖ σὲ ἀτομικὸ, κοινωνικὸ καὶ διακρατικὸ ἐπίπεδο ἀνήκουστους ἠθικοὺς, οἰκονομικοὺς καὶ πολιτικοὺς πόνους. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ προσώπου καὶ τῶν προσώπων, τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου καὶ ὡς μέλους μικροτέρων ἢ μεγαλυτέρων ομάδων, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀρθὴ «ἀπάντηση», ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία. Ἡ δὴ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος ἔχει διατυπώσει μία νέα ἀρχή: «*respondeo ergo sum*»¹⁴ (: ἀποκρίνομαι ἄρα ὑπάρχω) στὴ θέση τοῦ Καρτεσιανοῦ «*cogito ergo sum*» (: σκέπτομαι ἄρα ὑπάρχω). Ἡ ζωτικότητα αὐτοῦ λόγου καὶ ἡ ἀντοχὴ του δοκιμάζεται ἀπὸ τὴ δυνατότητά του νὰ ὀδηγήσῃ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ στὴν εἰρηνική συν-ὑπαρξὴ, ἀφοῦ βέβαια τὴν ἀποσπάσει καὶ ἀπὸ τὴν τραγικὴ τῆς μόνωσης καὶ ἀπὸ τὴν πλήρη ἐκ τῶν ἄλλων ἐξάρτηση.

Βαθειά, τέλος, εἶναι ἡ ἱκανοποίησις ποὺ ἀντλεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Τὴν πνευματικὴ αὐτὴ πλήρωση ἐκφράζει μὲ σαφήνεια καὶ ἀπλότητα ὁ Πλούταρχος: «Δίχως τὴ φιλοσοφία ὁ καθημερινὸς βίος εἶναι μία μελωδία χωρὶς ὠραιότητα καὶ καθαρότητα»¹⁵. Ἀρχέγονη μελωδία ἡ φιλοσοφία ὀδηγεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο σὲ ἓνα εἶδος ἐσωτερικῆς εὐδαιμονίας. «Ἄς μὴν ἀμελεῖ κανεῖς νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴ φιλοσοφία, οὔτε ἐπειδὴ εἶναι νέος οὔτε ἐπειδὴ εἶναι γέρος νὰ νοιώθῃ κουρασμένος γι' αὐτὴ — συμβουλευεῖ τὸν Μενοικέα ὁ Ἐπίκουρος —, γιὰτὶ τὸ νὰ κάνει κανεῖς κάτι γιὰ τὴν ψυχικὴ του ὑγεία δὲν εἶναι οὔτε τόσο νέος οὔτε τόσο γέρος· ὅποιος μάλιστα ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἔνωρίς ἀκόμη γι' αὐτὸν νὰ φιλοσοφεῖ ἢ πολὺ ἄργα πλέον, ὁμοιάζει μὲ ἐκεῖνον ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν ἦλθε ἀκόμη ἢ ὅτι ἔχει ἤδη περάσει ἡ σωστὴ χρονικὴ στιγμή γιὰ τὴν εὐδαιμονία του»¹⁶.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. F. Austeda, *Moderne Philosophie*, Freiburg 1972, σ. 163.
2. K. Jaspers, *Kleine Schule des philosophischen Denkens*, München 1967, σσ. 163 κῶστ.
3. Πλάτ. Πολιτ. 519 c 5-6.
4. Cl. Grossner, *Verfall der Philosophie*, Hamburg 1971, σ. 12. Πρβ. *Wozu Philosophie*, W. de Gruyter - Berlin - New York 1978, σσ. 344 κ ὕστ.
5. I. M. Bochenski, *Europäische Philosophie der Gegenwart*, Freiburg i. 8, 1981³, σ. 3 κ ὕστ.
6. M. Sperber, *Die Wirklichkeit in der Literatur des 20. Jahrhunderts*, München 1983, σ. 56.
7. Πλάτ. Νόμ. VIII 842 d.
8. F. Austeda, ὁ παρ., σ. 27.
9. H. Heine, *Religion und Philosophie in Deutschland*.
10. Πλάτ. Πολιτ. 410 e 1-3.
11. H. Marcuse, *Bemerkungen zu einer Neubestimmung der Kultur*, σ. 5.
12. Πλάτ. ὅπ. παρ. 411 d 6- e 1-2.
13. Γρηγ. Φιλ. Κωσταρά, *M. Heidegger, ὁ φιλόσοφος τῆς μερίμνης: Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑπάρξεως*, Ἀθήνα 1980⁶, σ. 165 κ. ὕστ.
14. F. Heinemann, *Existenzphilosophie, lebendig oder Tot?* Stuttgart 1956², σ. 192.
15. Πλουτάρχ. Ἡθικά, 403.
16. Ἐπικούρου Ἐπιστολὴ πρὸς Μενοικέα.

Γ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ

(τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

Ἡ Τύχη καὶ ἡ Ἀναγκαιότητα

Δύο ὁμιλίες μου εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, «Ἡ ὕλη, τὸ προσφιλέστατον τοῦ Θεοῦ τέκνον» (1959) καὶ «Ἡ συναδέλφωσις Τύχης καὶ αἰτιοκρατικῆς ἀναγκαιότητος» (1983), ὑπῆρξαν ἀφορμὴ διὰ μερικὰς σκέψεις τοῦ κ. Ἡλίου Τσατσόμοιρου, δημοσιευθεῖσας εἰς τὸν «Δαυλόν» τὸν Ἰούνιον 1985. Ἐπειδὴ μερικὰ σημεῖα τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν ὑπῆρξαν σύντομα, θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἀκόλουθα:

1ον. Ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἐφαρμοζόμενος εἰς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν τῆς ὕλης (Bolzmann) ἰσχύει μόνον, ὅταν τὰ θεωρούμενα συστήματα συνίστανται ἀπὸ ἓνα μέγαλον ἀριθμὸν σωματιδίων, ἀτόμων ἢ μορίων. Εἰς αὐτὰ εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν προβλέψεις διὰ τὴν ἔκβασιν μεταβολῶν τοῦ ὅλου συστήματος μὲ ἓνα ἐκάστοτε αὐστηρῶς καθοριζόμενον βαθμὸν πιθανότητος, ἐνῶ ἡ συμπεριφορὰ ἐνὸς ἐκάστου σωματιδίου παραμένει ἀκαθόριστος. Τὸ στοιχειῶδες, ἀτομικὸν φαινόμενον, ἐπαναλαμβανόμενον προσδίδει διὰ τῆς πληθὺς τῶν σωματιδίων εἰς τὸ σύνολον τὴν μορφὴν ἐνὸς νόμου μὲ στατιστικὴν ἐπένδυσιν. Τὸ «τυχαῖον» ἀτομικὸν φαινόμενον χωρίζεται ἀπὸ τὴν μακροσκοπικὴν νομιμότητα (πληθὺς ἀτόμων) δι' ἐνὸς στατιστικοῦ παραπετάσματος, καθορίζοντος τὴν πιθανότητα τῶν συμβαινόντων.

2ον. Ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὅπου εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ διάτρησις τοῦ στατιστικοῦ παραπετάσματος, ὥστε τὸ «τυχαῖον» ἀτομικὸν φαινόμενον νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν χαρακτήρα του εἰς τὸ σύνολον. Δηλαδή εἶναι δυνατόν νὰ παρακαμφθῇ ὁ στατιστικὸς νόμος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συμβῇ κατὰ διαφόρους τρόπους. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀσυμμέτρων, ὀπτικῶς ἐνεργῶν οὐσιῶν θὰ καταστήσῃ σαφὴ ἓνα ἐκ τῶν μηχανισμῶν αὐτῶν: Ἡ ἀσύμμετρος δομὴ τῶν ὀπτικῶς ἐνεργῶν ἐνώσεων ἐπιτρέπει τὴν ἐμφάνισίν των εἰς δύο δομάς, μίαν δεξιόστροφον καὶ μίαν ἀριστερόστροφον, τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐνεργητικοῦ περιεχομένου καὶ συνεπῶς τῆς αὐτῆς πιθανότητος ἐμφανίσεως. Κατὰ τὴν σύνθεσίν των σχηματίζονται καὶ αἱ δύο μορφαί, σύμφωνα μὲ τὸν στατιστικὸν νόμον τῶν πιθανοτήτων, εἰς ἀκριβῶς ἴσας ποσότητες. Τὸ προϊόν, μίγμα δεξιόστροφου καὶ ἀριστεροστροφου ἐνώσεως, δὲν ἔχει συνεπῶς στροφικότητα. Ἐὰν ὅμως κατὰ τὴν πρωταρχικὴν στιγμὴν τῆς συνθέσεως τῆς ἐνώσεως αὐτῆς ἐμφανισθῇ «τυχαίως» ἀσύμμετρός τις ἐπίδρασις εὐνοοῦσα τὸν σχηματισμὸν τῆς μιᾶς τῶν δύο αὐτῶν δομῶν, ἔστω καὶ εἰς ἀπειροελάχιστον ποσότητα, τότε μὲ αὐτὴν τὴν ποσότητα, ὡς καταλυτικῶς δρῶντα πυρῆνα, σχηματίζονται μακροσκοπικαὶ ποσότητες τῆς μιᾶς μόνον δομῆς. Τὸ προϊόν ἔχει στροφικότητα καὶ ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων παρεκάμφθη τελείως.

3ον. Ὑπολείπεται τελικῶς νὰ ἐξετάσωμεν τὴν συμπεριφορὰν ἐνὸς καὶ μόνου μεμονωμένου ἀντιδρῶντος ἀτόμου ἢ μορίου. Τί ὑποκινεῖ αὐτὸ εἰς τὸ νὰ ἀκολουθήσῃ π.χ. εἰς τὴν διασταύρωσιν δύο ἀπολύτως ἰσοτίμων ὁδῶν τὴν μίαν αὐτῶν; Ἡ θεώρησις τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ ἐρωτήματος μᾶς ὁδηγεῖ εἰς χώρους πέραν πάσης ἐμπειρίας. Δι' ὃ καὶ αἱ γνῶμαι διαχάζονται. Κατὰ τοὺς μὲν ἡ ἐκλογὴ γίνεται βάσει μιᾶς τελειῶς ἀκαθοδηγήτου Τύχης, κατὰ τοὺς ἄλλους ὅμως, τοὺς θρησκευτικῶς διακειμένους, ἐκεῖ ὅπου λαμβάνονται βιολογικῶς βαρυσήμαντοι ἀποφάσεις ἡ ἐπιλογὴ τελεῖται διὰ μᾶς ἄνωθεν καθοδηγήσεως.

Ἀναμετρῶντες τὴν ἀπὸ πολὺ πρωτογόνους ἀφეთηρίας ἐπὶ τῆς Γῆς ἀρξαμένην σύνθεσιν ὀργανικῶν οὐσιῶν, τῶν οἰκοδομικῶν λίθων τῆς ζωῆς ὕλης, τὴν μετέπειτα συγκρότησιν των εἰς εἶδη ἀφαντάστως λεπτῆς διαφοροποιήσεως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ὀργανισμῶν μεγίστης πνευματικότητος, ἀδυνατοῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ πορεία αὐτὴ εἶναι προϊόν μιᾶς τυφλῆς ἀκαθοδηγήτου Τύχης. Πολὺ μᾶλλον πιστεύομεν, ὅτι εἰς τὰ κρίσιμα σταυροδρόμια τὰ ὁδηγοῦντα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν στατιστικῶς εἰς τὸ ἑακρον ἀπιθάνων ὀργανικῶν ὄντων, γρηγορεῖ, ζυγοστατοῦσα, ἡ θεία βούλησις.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Τί σημαίνει ἡ ἔννοια ἀκεραίωση τοῦ ἀνθρώπου — ἐννοεῖται στὸ μέτρο πού ἕνα πρόσωπο εἶναι δυνατόν νὰ κορυφώσῃ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν ἐσωτερικῶν ἀνθρωπίνων ιδιοτήτων του; Σημαίνει, ἀραγε, καταπολέμηση καὶ καταστολὴ τῶν πρωτογενῶν ὁρμεμφύτων του καὶ ἀντικατάστασή τους ἀπὸ ἐπικτήτες ἀξίες καὶ ἔθνη, ὅπως γνώσεις, ἠθικὴ, πολιτισμὸ καὶ ὁ,τι ἄλλο παράγει τὸ «ἐποικοδόμημα», γιὰ νὰ χρησιμοποισῶ ἕνα μαρξικὸν ὄρο, ἢ κάτι ἄλλο, πού δὲν εἶναι συνέπεια ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἀλλὰ καθαρὰ ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως, ἡγουν «αὐτοφυοῦς» ἀναπτύξεως; Καταλαβαίνετε, ὅτι τὸ θέμα ἐδῶ εἶναι ἐξόχως σημαντικό, ἀφοῦ σὲ ἄλλη διατύπωση εἶναι τὸ ἴδιο τὸ μέγα καὶ κεφαλαιῶδες ζήτημα τῆς φιλοσοφίας τὸ περιστρεφόμενο γύρω ἀπὸ τὴν ἀπορία τοῦ ἀνθρώπου μπροστὰ στίς ἀναστολές πού τοῦ ἐπιβάλλει ὁ περίγυρος ἀπὸ τῇ μιᾷ μεριὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ φωνὴ τῆς ὑπάρξεώς του ἀπὸ τὴν ἄλλη. Εἶναι ἀτόφωνα ἡ ἀπορία γιὰ τὸ ἂν ἡ ἱστορία, ὁ,τι δηλαδὴ ἀντιπροσωπεύει τὴν ὑπέρβαση τῆς φύσεως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, εἶναι ἕνα μὲ τόσο μόχθο ἀπειρῶν γενεῶν κατακτημένο κέρδος ἢ, ἀντίθετα, κατοπτρίζει τὴν ἑκτασὴ ἐνὸς αὐτοχαλασμοῦ, ἐνὸς αὐτοακρωτηριασμοῦ καὶ μιᾶς αὐτοστρεβλώσεως, πού ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος διέπραξε ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου. Καί, τέλος, ἡ πρὸ ὀφθαλμῶν προβληματικὴ μας ἀπτεται ἄμεσα τῆς πρακτικῆς καὶ τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν τοποθέτηση ἐναντι τοῦ διαζευκτικοῦ μας ζητούμενου ἐξαρτᾶται ἡ χάραξη ὅχι μόνο τῆς πορείας σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος ἀλλὰ καὶ τῆς πορείας γιὰ τὴν ἀνθρώπινη εὐδαιμονία.

Αὐταπόδεικτα τὸ πρωτογενὲς ὁρμέφυτο σὰν πηγὴ τοῦ τρόπου σκέψεως καὶ ζωῆς, ἀτομικῆς ἢ ὁμαδικῆς, ἀποτελεῖ ὄχι μόνο καθοριστικὸ παράγοντα, ἀλλὰ καὶ ἐξασφαλίζει δεοντολογικὰ τὸ

σίγουρο ἔδαφος, τὸ ἔδαφος τῆς Μητέρας Φύσης, ὅπου, ἂν πατὰ γερὰ ὁ ἄνθρωπος, βαδίζει στερεῶ τῷ βήματι, χωρὶς κίνδυνο ὀλισθήσεως, σὰν ἄτομο καὶ σὰν εἶδος. Ὁ ἐκπολιτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου μεταφράζεται σ' ἕνα εἶδος ἀποκοπῆς ἢ δυσλειτουργίας τοῦ ὁμφαλίου λώρου του, πού τὸν συνδέει μὲ τὸν συμπαντικὸ νόμο, τὸ πρῶτο αὐτὸ κινοῦν τῶν πάντων. Καὶ κατὰ κάποιο τρόπο δικαιώνεται ὁ Φρειδερίκος Νίτσε, ὅταν λέγει, ὅτι ἡ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐκπολιτισμοῦ «βελτίωση» τοῦ ἀνθρώπου, πού ἐπαγγέλλονται καὶ ἐπιβάλλουν ἀνέκαθεν ὅλοι οἱ ἠθικολόγοι, οἱ ἐξουσιαστές, οἱ ἐκπαιδευτικοὶ καὶ οἱ θεοκράτες, εἶναι ἕνα ὄρος «ζωολογικόν», θυμίζει τοὺς ζωοτεχνικοὺς συνδυασμοὺς καὶ διασταυρώσεις πού κάνουν οἱ κτηνοτρόφοι γιὰ τὴν ἐπίτευξη καλύτερης ἀποδόσεως τῶν κτηνῶν πού ἐκμεταλλεύονται. Καὶ βέβαια ὁ οὕτω πως «βελτίωσις» τῆς ἀνθρώπινης ράτσας, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνελευθερίας, δηλαδὴ καταπιεστικῶν παραγόντων (τῆς κοινωνίας, τῆς θρησκείας, τῆς ἐξουσίας, τῆς ἐκάστοτε ἠθικῆς). Γιατὶ ἡ μετατροπὴ τοῦ ἄλλου σὲ «καλύτερον» ἀπ' αὐτὸ πού εἶναι, σημαίνει βίαιη ἐξομοίωσή του μὲ τὸν ἑαυτὸ μας, ἀφοῦ, ἄς τὸ ποῦμε καθαρὰ, πρότυπο τοῦ «καλοῦ» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μόνον ὁ ἑαυτός μας. Σαφέστατα, ὅθεν, προκύπτει ἡ βεβαιότητα, ὅτι κάθε «βελτιωτικὴ» δραστηριότητα, ἀσκούμενη ἀπὸ μέρους τῆς παιδείας, τῆς ἠθικῆς, τῆς κοινωνίας κλπ. ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ὁμάδας, μεταφράζεται σὲ καταστολὴ τῆς ἀτομικότητος, σὲ μείωση τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας καί, ἐν τέλει, σὲ ἐξουσιασμό.

Αὕτῃ ἡ πολὺ ἀπλὴ ἀλήθεια ἀποκτᾷ ἐκρηκτικὸ χαρακτῆρα, ἂν τὴν ἀποδεχθῇ κανεὶς ὡς μοναδικὸ αὐθεντικὸ δείκτη γιὰ τὴν τοποθέτησή του ἐναντι τῆς ζωῆς γενικά. Σὲ τελευταία ἀνάλυση αἶρε-

ται ή ιδεολογική βάση, ό λόγος υπάρξεως, όχι μόνο της παιδείας αλλά και όλόκληρου του πολιτισμού της ανθρωπότητας: καταλήγουμε σέ όριστική καταδίκη σύμπασας της ιστορίας... Μπορούμε, άραγε, νά αποδεχθούμε μιá τέτοια θέση, πού προεκτεινόμενη όδηγεί στο αίτημα της έκ νέου εξαγριώσεως του ιστορικού ανθρώπου και της αποβολής παντός πολιτισμικού ή έποικοδομηματικού συστατικού της σύγχρονης πραγματικότητας;

Έπανερχόμενοι στο θέμα μας όπως έν άρχή έτέθη, δηλαδή στο ζήτημα της άκεραιώσεως του ανθρώπου, νομίζω ότι ή προβληματική μας δέν μπορεί νά έντοπίζεται στο διαζευκτικό έρώτημα άν ή εύρυθμη λειτουργία των έσωτερικών ανθρωπίνων ιδιοτήτων εξασφαλίζεται από την κατάργηση είτε των πρωτογενών όρμεμφύτων είτε των έπικτήτων αξιών και έθών. Δέν υπάρχει διάζευξη επί του προκειμένου. Τό πρόβλημα είναι, πόσο ό δευτερογενής «ιστορικός» περίγυρος του προσώπου είναι έναρμονισμένος με την έσωτερική φύση του, την έσωτερική έλευθερία του. Πόσο, δηλαδή, ή έκάστοτε έξουσία, ή έκάστοτε ήθική, ό έκάστοτε πολιτισμός άπορρέουν «φυσιολογικά» και άβίαστα από τόν φυσικόν άνθρωπο ή, έξ άντιθέτου, άποτελούν πλαστογράφηση, παραχάραξη, διαστροφή του φύσει άληθινού και του φύσει έλευθέρου. Γιατί ή έξουσία, ή ήθική, ό πολιτισμός ως γεννήματα του ίδιου του έσωτερικού ανθρώπου δέν σημαίνει ότι ως έκ της φύσεώς τους συγκρούονται πρός αυτόν. Τό άντίθετο!

Η δυσαρμονία μεταξύ φύσεως και ιστορίας προκύπτει από την στιγμή πού ή δεύτερη αποσυνδέεται από την πρώτη. Αυτής της αποσυνδέσεως συνέχεια

είναι όλα τά δεινά, όλη ή δυστυχία και όλοι οι κίνδυνοι για την επιβίωση πού πλήττουν την ανθρωπότητα από τότε πού τό φυσικό όν άνθρωπος μεταβλήθηκε σέ ιστορικόν άνθρωπο· από τότε πού τά ιστορικά κατηγορήματα της παιδείας, της ήθικής, της έξουσίας και του πολιτισμού, άντι νά ρέουν από την έσωτερική φύση του ανθρώπου μέσα στο χάος του χώρου και του χρόνου, μέσα στο συμπαντικό γίνεσθαι, ακολουθούν άλλη τροχιά, άντίθετη, στρεφόμενα έναντίον αυτού τούτου του έσωτερικού ανθρώπου, και τόν καταπνίγουν, τόν συνθλίβουν, τόν ξεριζώνουν, τόν στρεβλώνουν, όπως ή πλημύρα διαβιβρώσκει, στρεβλώνει και συμπαρασύρει στο θάνατο όλα τά έμψυχα κι άψυχα πλάσματα της φύσεως πού συναντά στο δρόμο της. Παγιδεύτηκε ό άνθρωπος από τό ανθρώπινο δημιούργημα: αυτοπαγιδεύτηκε. Και δυστυχεί και κινδυνεύει θανάσιμα από τότε πού κατατρύχεται από την αυταπάτη ότι θά «σώση» τόν άνθρωπο — από τί; από τόν ίδιο τόν έαυτό του;...

Η «βελτίωση», ή «σωτηρία», οι επίγειοι κι έπουράνιοι παράδεισοι, μ' άλλα λόγια ή άποκοπή του έποικοδομήματος από την πρωτογενή ανθρώπινη φύση, αυτά είναι τό μέγα ιστορικό λάθος, ή θανάσιμη ιστορική πλάνη κι όχι καθ' έαυτά ή ιστορία ή ό πολιτισμός. Έπομένως; Έπομένως ή άκεραίωση του ανθρώπου δέν προϋποθέτει ούτε κατάργηση της φύσεως, όπως συμβαίνει τώρα, ούτε κατάργηση της ιστορίας, όπως κηρύττουν παρασυρόμενα από την αίσθηση του κινδύνου, πολλά ισχυρά πνεύματα. Προϋποθέτει άπλώς την έναρμόνιση της ιστορίας πρός τη φύση.

Μετεώρος

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ

Οί χαρακτήρες τής επιστημονικής σκέψης

Όταν θέλουμε να δώσουμε ιδιαίτερο κύρος σε κατηγορήματα ή προτάσεις, που αναφέρονται σε κοινωνικά ή φυσικά συμβάντα, ισχυριζόμαστε, πώς είναι συμπεράσματα ή παρατηρήσεις τής επιστημονικής σκέψης, δηλαδή μιās μορφής αντίληψης του κόσμου, που ξεχωρίζει από κάθε άλλη και τής όποιας τὸ κύρος ἔχει τὴ μέγιστη δυνατὴ ἔκταση στὴν αὐστηρῶς ὀρθολογιστικὴ νόηση. Ἀμέσως γεννιούνται τὰ ἐρωτήματα: Ποιοὶ εἶναι οἱ χαρακτήρες τής επιστημονικῆς θεώρησης, πού τὴν διαφοροποιοῦν ἀπὸ κάθε ἄλλη; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσουμε; Τί εἶναι ἐκεῖνο, πού ἐπιβάλλει τὴν επιστημονικὴ σκέψη καὶ δημιουργεῖ τὸ μεγάλο κύρος της; Ποιὲς εἶναι οἱ ἀδυναμίες της; Κτλ. Στὰ παραπάνω ἐρωτήματα θὰ ἀναζητήσουμε ἀπαντήσεις, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ εἴμαστε ἀπόλυτοι, γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἐρωτήματα συνθέτουν τὸ πρόβλημα τής δυνατότητας γιὰ τὴ γνώση.

Ἡ επιστημονικὴ σκέψη χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο εἶδη, τὴν παραγωγικὴ καὶ τὴν ἐπαγωγικὴ. Στὴν μὲν πρώτη κυριαρχεῖ ἡ λογικὴ κατασκευὴ, στὴ δὲ δευτέρῃ λειτουργεῖ ἡ ἀρχὴ τής ἐπαγωγῆς τῶν ὁμοίων πραγμάτων ἢ ἀναλόγων φαινομένων στὴν ἴδια τάξη, δηλαδή μπορούμε νὰ ποῦμε, πῶς ἡ ἐπιστὴμη κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν σύνθεση λογικῶν σχημάτων καὶ τὴν ταξινομήση φαινομένων.

Ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς επιστημονικῆς θεωρίας γίνεται μὲ τὴν παραγωγικὴ σκέψη, δηλαδή ὁ ἐμπνευσμένος ἐρευνητὴς ἐπινοεῖ τὴν ἀξιοματικὴ θεμελίωσή της καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὴν βοήθεια τοῦ λογικοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖο ἐξασφαλίζει τὴν συνέπεια ὑπόθεσης καὶ συμπεράσματος, κτίζει νοητικὸ οἰκοδόμημα, πού προσφέρει λογικὸ σχῆμα στὰ φαινόμενα. Ἡ παραγωγικὴ σκέψη εἶναι φθὸ προϊόν τής λογικῆς καὶ γενικότερα τῆς νόησης, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπενδύεται ἡ παρατήρηση ἢ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειράματος, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν παραδοχὴ καὶ τὸ κύρος τους. Πειραματικὰ ἀποτελέσματα, πού δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὴ θεωρία, περνοῦν σὰν ἀσήμαντα ἢ προετοιμάζουν τὴν ἀκύρωση τής κατέστημένης θεωρίας. Π.χ., τὰ πειράματα καὶ οἱ παρατηρήσεις τοῦ Γαλιλαίου κλόνισαν τὴ φυσικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ συγχρόνως ἀνοίξαν τὸ δρόμο γιὰ τὴ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνα. Ἡ ἀπόδειξη ἐξασφαλίζει τὴ λογικὴ συνέπεια στὴ θεωρία, ἡ ὁποία ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενο, χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιο, πῶς ἀποκαλύπτει τὸ ἀντικείμενο. Π.χ. οἱ θεωρίες τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Νεύτωνα καὶ τοῦ Ἀϊνστάιν εἶναι ἐξίσου επιστημονικὲς καὶ ἐπαληθεύονται ἀπὸ τὴν παρατήρηση γιὰ τὸ χρόνο πού προσέφεραν παραδεκτὸ κοσμοεἶδωλο. Ἔτσι ἡ μία ἀντικατέστησε τὴν ἄλλη, ὅταν ἦταν τόσο τελειοποιημένη, ὥστε ἡ λογικὴ τῆς ἐπένδυση νὰ ἐκτείνεται σὲ ὄλες τὶς γνωστὲς κατηγορίες φαινομένων, τὶς ὁποῖες ἡ ἄλλη ἀδυνατοῦσε νὰ ἐξηγήση.

Στὴν ἐπιστὴμη ἐπεκράτησαν διάφορες ἀρχές, οἱ ὁποῖες διαμόρφωσαν τὴν πορεία της, γιὰ αὐτὸ, προτοῦ προχωρήσουμε σὲ γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης, πρέπει νὰ προσδιορίσουμε ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα τὶς βασικὲς ἀρχές τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης:

1) Ἀρχὴ τῆς νομοτέλειας:

Τὰ γεγονότα ἀκολουθοῦν ὀρισμένους νόμους, γιὰ αὐτὸ καὶ ἀνάλογα γεγονότα θὰ πρέπει νὰ ὑπακούουν στοὺς ἴδιους νόμους. Συγκεκριμένα, ἂν παρατηρήσουμε μιὰ σειρά γεγονότων, τότε μὲ τὴν ἐπαγωγικὴ σκέψη ἢ μέθοδο προσπαθοῦμε νὰ διατυπώσουμε ἓνα γενικὸ κανὼν ἢ νόμο, πού νὰ ἐκφράζει σὰν μερικὲς περιπτώσεις τὰ γεγονότα τῆς σειράς. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ἔχουμε μιὰ σειρά κανόνων ἢ νόμων, προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε ἓνα γενικότερο νόμο, ὁ ὁποῖος νὰ περιλαμβάνει τοὺς προηγούμενους νόμους σὰν εἰδικὲς περιπτώ-

σεις.

Έτσι λειτουργεί ή επαγωγική σκέψη για την αναζήτηση των αρχών μιās επιστημονικής θεωρίας. Ο δρόμος που οδηγεί στην εμπνευση των αξιωμάτων, πέρα από την επαναστατική σύλληψη μιās σπάνιας νόησης, χαράζεται με γνώμονα την αρχή της νομοτέλειας, γιατί ή επιλογή των αξιωμάτων, που εκφράζουν υποθετικούς φυσικούς ή κοινωνικούς νόμους, στηρίζεται τόσο στην ταξινόμηση όσο και στις δυναμικές σχέσεις των φαινομένων. Συνήθως στην επιστημονική θεμελίωση μιās θεωρίας είναι απαραίτητη ή επινόηση έννοιων για την ταξινόμηση νοητικών φαινομένων. Π.χ., ή δομή και ή κίνηση του μικρόκοσμου είναι νοητικό πλάσμα, που προέρχεται από την ταξινόμηση πιθανών ισομόρφων συμβάντων. Η επιστημονική αναζήτηση της γνώσης δεν περιορίζεται στη διατύπωση κάποιων νόμων, γιατί δεν είναι βέβαιο πώς εκφράζουν τὸ φυσικὸ γεγονός. Σίγουρα όμως προσφέρουν μιὰ προσέγγιση, ή οποία παύει νὰ είναι ικανοποιητική, από τη στιγμή που πληθαίνουν τὰ ἀπρόβλεπτα συμβάντα.

Η διατύπωση πολλών νόμων μπορεί νὰ είναι ποιοτική, δηλαδή νὰ μὴν είναι σχέσεις μετρησίμων μεγεθών. Π.χ., οί περισσότεροι βιολογικοί νόμοι είναι ποιοτικοί και δεν εκφράζονται με μαθηματικούς τύπους, γιατί ή παρατήρηση του φαινομένου είναι πολύ δύσκολη και εύρσκεται ακόμη σὲ ἐπίπεδο, που δεν ἐπιτρέπει μετρήσεις. Ἐξ ἄλλου σὸ φαινόμενο της ζωῆς ή κυριαρχία του τυχαίου ἐπιβάλλει την θεώρηση στατιστικῶν νόμων, οί οποίοι, στην περίπτωση συγκεκριμένου ἀτόμου, εκφράζουν πιθανότητα.

II) Ἀρχή της αἰτιότητας:

Υποθέτουμε πώς κάθε γεγονός είναι ἀποτέλεσμα κάποιου συνόλου αἰτιῶν και ὅτι αὐτὲς ἐπιδρουν ἀνεξάρτητα ή μία από την ἄλλη. Ἄν γνωρίζουμε ἀπὸ πρῶτα τὸ σύνολο των αἰτιῶν, τότε μπορούμε νὰ προβλέψουμε ἐπακριβῶς τὸ γεγονός. Αὐτή ή ἀρχή ἐπαληθεύει με καλή προσέγγιση την κλασσική μηχανική του Νεύτωνα π.χ., στη μελέτη της κίνησης των οὐρανίων σωμάτων. Ἄν ὅμως μελετήσουμε φαινόμενα με μεγάλη ἀκρίβεια και σὲ ἐπίπεδο βάθους, θὰ δοῦμε, πώς ή παραπάνω ἀρχή δεν ἰσχύει. Ἐτσι μπορούμε νὰ πούμε, πώς ή ἀνάλυση και ή ἀνασύνθεση των αἰτιῶν των φαινομένων ἔχει περιορισμένη εφαρμογή ή ἀκόμη ή ἀνάλυση και ή ἀνασύνθεση των νόμων, που εκφράζουν τὴ λειτουργία της φύσης, δεν οδηγούν πάντοτε σὲ ικανοποιητικά ἀποτελέσματα. Η μελέτη της κβαντομηχανικῆς συνεχῶς μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τις βασικές ἀρχές της κλασσικῆς μηχανικῆς. Για νὰ μπορέσουμε νὰ συλλάβουμε τὴ διαφορά σκέψης ἀνάμεσα στην κβαντομηχανική και την κλασσική μηχανική, είναι ἀπαραίτητο νὰ σταθούμε στην ἀρχή της αἰτιότητας.

Η ἀρχή της αἰτιότητας προϋποθέτει τὴ διαδοχὴ γεγονότων σύμφωνα με καθορισμένο τρόπο, ὥστε τὰ προηγούμενα νὰ ἐπιβάλλουν ἀπόλυτα τὰ ἐπόμενα, χωρίς καμμιά δυνατότητα ἀλλαγῆς. Αὐτὸ τὸ εἶδος διαδοχῆς ἐπαληθεύεται συνεχῶς σὲ ὅλες μας τις ἐμπειρίες, με ἐξαίρεση ὀρισμένα φαινόμενα τὰ ὁποῖα μελετοῦν ή σύγχρονη φυσική και ή βιολογία. Π.χ., ἓνα ἄτομο ραδίου μπορεί νὰ ἐκπέμψει ἓνα σωματίδιο α, χωρίς νὰ μπορούμε νὰ προσδιορίσουμε τὸν χρόνο ἐκπομπῆς του. Τὸ μόνο που είναι δυνατόν νὰ προσδιορισθεῖ, είναι πώς ή ἐκπομπή συμβαίνει κατὰ μέσον ὁρο μέσα σὲ δύο χιλιάδες χρόνια. Ὄταν πραγματοποιηθεῖ ή ἐκπομπή, δεν ἀναζητοῦμε ἓνα προηγούμενο γεγονός που προκάλεσε ὑποχρεωτικά τὴν ἐκπομπή του σωματιδίου α, γιατί, ἂν υποθέσουμε πώς οἱ νόμοι της θεωρίας των κβάντα είναι σωστοί, τότε δεν ὑπάρχει κανένα προηγούμενο συμβάν που ἀναγκάζει σὲ ἓνα ὀρισμένο χρόνο τὸ ἄτομο ραδίου νὰ ἐκπέμψει τὸ σωματίδιο α. Μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πώς γνωρίζουμε τὸ προηγούμενο γεγονός, που είναι ή αἰτία της ἐκπομπῆς, ἄλλὰ ή γνώση μας περιέχει τὴν ἀπροσδιοριστία, που προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση του πυρηνῆς του ἀτόμου και του ὑπολοίπου κόσμου. Ἐτσι με ὁποιαδήποτε ἐρμηνεία δεν ἀσχολοῦμεθα με τὴν διαδοχὴ των συμβάντων, δηλαδή εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ μὴ θεμελιώνουμε τὴ λογικὴ ἐρμηνεία μέσα σὸ αὐστηρὸ περίγραμμα της αἰτιότητάς, που ἔχει πε-

ράσει στὴν κλασσικὴ σκέψη σὰν στοιχεῖο τῆς συνείδησης⁽¹⁾. Ὑπάρχουν συμβάντα, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦμε καὶ δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ κατανοήσουμε κάτω ἀπὸ μιὰ αἰτιοκρατικὴ διαδοχὴ, πρᾶγμα ποὺ δυσκολεύει τὴν ταξινόμηση καὶ τὴ μελέτη τῶν φαινομένων. Ἡ αἰτιοκρατικὴ διαδοχὴ μὲ τὴν ἐπαγωγικὴ σκέψη οἰκοδομοῦν μιὰ ντετερμινιστικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου, τῆς ὁποίας τὰ θεμέλια φαίνεται νὰ μὴν εἶναι καὶ τόσο ἀπρόσβλητα. Βεβαίως μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας παραμένει ἀκλόνητη καὶ ὅτι ἡ ἀδυναμία καθορισμοῦ τῆς αἰτιοκρατικῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων ὀφείλεται τόσο στοῦ ὅτι δὲν γνωρίζουμε ἐπακριβῶς τὶς ἀρχικὲς συνθήκες, ὅσο καὶ στὴν πιθανοθεωρητικὴ γνώση ποὺ ἔχουμε γι' αὐτὸ ποὺ προηγείται. Δηλαδή ὑπάρχει αἰτιοκρατικὴ διαδοχὴ, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσα σ' ἓνα χῶρο πιθανοτήτων. Ἐξ ἄλλου ἡ διατύπωση στατιστικῶν νόμων, ποὺ ἔχουν σὰ βασικὸ στοιχεῖο τοὺς τὸ τυχαῖο, μπορεῖ νὰ συνθέσει τὸν καινούργιο τρόπο θεώρησης καὶ μελέτης τοῦ κόσμου. Ὁ στατιστικὸς νόμος διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐπαγωγικὴ σκέψη μὲ τὴν προϋπόθεση κάποιου εἶδους αἰτιότητας, ἡ ὁποία δὲν ἐκδηλώνεται μὲ μιὰ διαπιστωμένη διαδοχὴ καθορισμένων γεγονότων, ἀλλὰ μὲ τὸν *περιορισμὸ τοῦ τυχαίου* μέσα στοῦ περιγράμμα τοῦ νόμου.

Ἀνεξαρτησία παρατηρητῆ καὶ φαινομένου

Στὴν κλασσικὴ ἐπιστημονικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου, καὶ ἰδιαίτερα στὴ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνα, δεχόμαστε ὅτι ὁ παρατηρητὴς τοῦ φαινομένου καταγράφει τὰ συμβάντα, χωρὶς νὰ εἶναι συντελεστὴς αὐτῶν καὶ χωρὶς νὰ μεταβάλλεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν φαινομένων. Ὁ Heisenberg διατύπωσε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀβεβαιότητας, ἡ ὁποία φαίνεται πὼς κλονίζει τὴν κλασσικὴ ἀντίληψη τῆς αἰτιότητας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας παρατηρητῆ καὶ φαινομένων. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀβεβαιότητας εἶναι δυνατόν νὰ φανταστοῦμε τὴ θέση καὶ τὴν ταχύτητα ἑνὸς ἠλεκτρονίου, δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ μετρήσουμε μὲ ἀκρίβεια ταυτόχρονα τὰ δύο αὐτὰ μεγέθη, δηλαδή ὅσο μεγαλύτερη ἀκρίβεια ἔχουμε στὴ μέτρηση γιὰ τὴ θέση, τόσο μικρότερη ἀκρίβεια ἔχουμε γιὰ τὴν ταχύτητα⁽²⁾. Ἀς ὑποθέσουμε πὼς μὲ μιὰ παρατήρηση προσδιορίζουμε τὴν ἀρχικὴ θέση καὶ ταχύτητα τοῦ ἠλεκτρονίου. Ὅπως εἴπαμε, ὁ προσδιορισμὸς μας δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὰ ἀκριβής, γιὰτὶ περιέχει τὶς ἀνακρίβειες, τὶς ἀβεβαιότητες καὶ τὰ λάθη τῶν μετρήσεων τοῦ πειράματος, γι' αὐτὸ διατυπώνουμε μιὰ συνάρτηση πιθανότητας, ποὺ ἐκφράζει τὴν πειραματικὴ κατάσταση μαζί μὲ τὰ λάθη στὸ χρόνο τῆς μέτρησης. Μποροῦμε μὲ τὴ συνάρτηση πιθανότητας νὰ κάνουμε μιὰ πρόβλεψη γιὰ τὴν πιθανότητα ποὺ ἔχει τὸ ἠλεκτρόνιο νὰ βρίσκεται σὲ κάποιο ἐπόμενο χρόνο σ' ἓνα συγκεκριμένο σημεῖο (τοῦ θαλάμου νέφωσης). Πρέπει ὅμως νὰ ξέρουμε πὼς ἡ συνάρτηση πιθανότητας δὲν παριστάνει μιὰ πορεία συμβάντων στὸ χρόνο, ἀλλὰ τὴ δυνατότητα γιὰ συμβάντα. Ἡ συνάρτηση πιθανότητας μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα, ἂν γίνῃ μιὰ νέα μέτρηση ἢ παρατήρηση. Ἐτσι ἡ συνάρτηση πιθανότητας ἐπιδέχεται νὰ ὑπολογιστεῖ τὸ πιθανὸ ἀποτέλεσμα τῆς νέας μέτρησης. Μὲ τὴ θεώρηση τῆς συνάρτησης πιθανότητας γίνεται μιὰ προσπάθεια αἰτιοκρατικῆς περιγραφῆς τοῦ φαινομένου, γιὰτὶ, ὅπως εἴπαμε, ὁ νόμος τῆς αἰτιότητας δὲν ἰσχύει στὴν κβαντομηχανικὴ ὅπως στὴν κλασσικὴ μηχανικὴ. Ὁ Heisenberg λέγει: «*Ἡ χωροχρονικὴ περιγραφή τῶν ἀτομικῶν φαινομένων εἶναι συμπληρωματικὴ πρὸς τὴν αἰτιολογικὴ καὶ αἰτιοκρατικὴ περιγραφή τους. Ἡ συνάρτηση πιθανότητας πληροῖ τοὺς ὅρους μιᾶς ἐξίσωσης κίνησης παρόμοιας μὲ τὴν ἐξίσωση συντεταγμένων στὴ νευτώνεια μηχανικὴ. Ἡ μεταβολὴ της στὸ χρόνο καθορίζεται ἀ-*

(1) Γιατὸ καὶ ὁ Κάντ τὴν ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας τὴ θεώρησε ἐμφυτὴ, a priori.

(2) Ἄν Dg εἶναι τὸ σφάλμα τῆς θέσης τοῦ ἠλεκτρονίου καὶ Δv τὸ σφάλμα τῆς ταχύτητας, τότε τὸ γινόμενο $Dg \cdot \Delta v$ εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἢ ἴσο μὲ τὴ σταθερὰ h τοῦ Πλάγκ διαιρούμενη μὲ τὸ διπλάσιο τῆς μάζας m τοῦ σωματιδίου, δηλαδή $Dg \cdot \Delta v \geq h/2m$. Παρόμοιες σχέσεις διατυπώθηκαν γιὰ ἄλλες πειραματικὲς καταστάσεις. Αὐτὲς οἱ σχέσεις συνθέτουν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀβεβαιότητος.

πόλυτα με τις κβαντικές εξισώσεις, αλλά δεν παρέχει μιὰ χωροχρονική περιγραφή του συστήματος».

Στην κλασσική φυσική ο παρατηρητής παραμένει έξω από την εξέλιξη τῶν συμβάντων μιᾶς πραγματικότητας καὶ μπορεῖ νὰ διαπιστώνει συμμετρίες ὡς πρὸς τὸν χωρόχρονο κάτω ἀπὸ μιὰ αἰτιοκρατική ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου. Ὅταν ὅμως εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μπεῖ μέσα στὸ φαινόμενο καὶ νὰ συμμετέχει σ' αὐτὸ (γιατὶ διαφορετικὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ παρατήρηση ἢ ἡ διεξαγωγή πειράματος χωρὶς τὰ ὄργανα νὰ εἶναι συντελεστὲς τοῦ συμβάντος), τότε δὲν ὑπάρχουν οἱ συμμετρίες τῆς κλασσικῆς μηχανικῆς καὶ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ μελετήσῃ οὔτε νὰ ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενο μὲ τὴ λογικὴ τοῦ ἀνεξάρτητου παρατηρητῆ, δηλαδὴ μὲ ἓνα ἀπόλυτο ξεχώρισμα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρατηροῦμε τὴ φύση εἶναι καθοριστικὸς γιὰ τὴν ἐκδήλωσή της ἢ τὴν ἐκφρασή της.

Παρόλο πὺ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος τῆς φύσης καὶ διαμόρφωσε τὴ γλῶσσα καὶ τὴ σκέψη τοῦ μέσα ἀπὸ τὴ φύση, δὲν εἶναι βέβαιον, πὺ ἡ φύση χρησιμοποιεῖ πάντοτε τὴν ἴδια γλῶσσα καὶ λογικὴ μὲ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ φύση εἶναι μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἐνὼ ὁ ἄνθρωπος προηγεῖται τῆς γνώσης. Αὐτὴ ἡ σειρά μᾶς πληροφορεῖ γιὰ ποῖο λόγο θὰ ἔχουμε πάντοτε δυσκολίες στὰ διάφορα ἐπίπεδα μελέτης τῆς φυσικῆς παρουσίας. Ἡ φύση δὲν ἐκφράζεται παντοῦ μὲ τὸν ἴδιον τρόπο. Αὐτὸ πὺ παρατηροῦμε δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύση, ἀλλὰ κάτι πὺ ξεκινᾷ ἀπ' αὐτὴ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τρόπο πὺ βάζουμε τὰ ἐρωτήματα. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε τὴν ἐκδήλωση τῆς φύσης, πρέπει συνεχῶς νὰ μαθαίνουμε τὴ γλῶσσα της. Π.χ., ἄλλη εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς φύσης στὸ χῶρον τῆς κλασσικῆς μηχανικῆς καὶ ἄλλη γιὰ τὰ συμβάντα τῆς κβαντομηχανικῆς. Σ' αὐτὴν ἡ τιμὴ τῆς πιθανότητας ἑνὸς φαινομένου μεταβάλλεται ἀπὸ τὴ μιὰ παρατήρηση μέχρι τὴν ἄλλη, δηλαδὴ δὲν εἶναι ἡ ἴδια γιὰ κάθε παρατήρηση, πράγμα πὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει, πὺ ἡ προσπάθειά μας νὰ μεταφράσουμε τὴ γλῶσσα τῆς φύσης στὴ δικιά μας δὲν εἶναι καὶ τόσο πετυχημένη. Τὸ ξέκομμα κάποιου μέρους τῆς φύσης, πὺ τὸ χαρακτηρίζουμε σὰν ἀντικείμενο μελέτης, ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον, εἶναι αὐθαίρετον. Εἶναι ἓνας δικὸς μας τρόπος, πὺ ρωτᾶμε τὴ φύση γιὰ τὸ πὺς λειτουργεῖ. Τίποτε ὅμως δὲν τὴν ὑποχρεώνει νὰ ἀπαντήσῃ στὸ δικὸ μας ἐρώτημα.

Ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ βροῦμε τὴν κατάλληλη μέθοδο ἐπικοινωνίας. Οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ μικρόκοσμου μᾶς φαίνονται παράδοξες, γιατί ὁ τρόπος πὺ ρωτᾶμε εἶναι ἀκατάλληλος καὶ ἀδέξιος. Εἶναι ἀλήθεια, πὺ ἡ φύση μᾶς μαθαίνει συνεχῶς τὴ γλῶσσα της, ὅχι ὅμως ὁλόκληρη, ἀλλὰ μὲ ἱεραρχημένη διαδοχή. Ἐτσι οἱ μεγάλες δυσκολίες καὶ παρανοήσεις συσσωρεύονται στὰ σημεία διαδοχῆς, γιατί τότε ὁ τρόπος συνειδητοποίησης καὶ κατανόησης τοῦ φυσικοῦ φαινομένου εἶναι ἀσυνεχῆς καὶ διακοπτόμενος. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τὸ ὄργανον ἐπικοινωνίας μὲ τὴ φύση εἶναι ἀδιαμόρφωτον ἢ ἀνύπαρκτον καὶ χρειάζεται ἀγῶνας τόσο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴ συνήθεια ὅσον καὶ γιὰ τὴν ἀναζήτησιν νέας μορφῆς σκέψης. Π.χ., ὁ Γαλιλαῖος μὲ ταπεινώσεις καὶ κινδύνους κατόρθωσε νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς Ἀριστοτέλειας σκέψης, γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ πείραμα σὰν καινούργιον μέσον ἐπικοινωνίας μὲ τὴ φύση.

Απὸ ὅλες τὶς προηγούμενες σκέψεις γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Πότε ἡ κλασσικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου ἐπιβάλλεται νὰ ἀναθεωρηθῇ; Ὅπως εἶπαμε, ἡ Ἀριστοτέλεια ἐπιστὴμη ἔπαυσε νὰ προσφέρει κοσμοεἶδον, πὺ νὰ ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση, ὅταν τὸ πείραμα κυριάρχησεν ἐπὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ὁ Νεύτωνας εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, ἡ ὁποία διαμορφώνεται μέσα σ' ἓνα χωρόχρονον ὅπου οἱ ταχύτητες εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ταχύτητα c τοῦ φωτός, δηλαδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ πληροφόρηση περιοριζόταν σ' ἓνα πρῶτον κύκλον πειραμάτων μέσα στὸν μακρόκομον. Ὅταν ἡ ἐπιστὴμη πέρασεν ἐπὶ πειράματα καὶ παρατηρήσεις μὲ ταχύτητες, οἱ ὁποῖες πλησιάζουν τὴν ταχύ-

τητα c τοῦ φωτός, ἀπὸ τότε ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς κλασσικῆς σκέψης, κλονίζεται ἀνεπανόρθωτα, γιὰτὶ ὁ παρατηρητὴς δὲν μπορεῖ πρακτικὰ νὰ θεωρήσῃ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός ἀπειρη. Ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ Ἀϊνστάιν μᾶς προσφέρει μιὰ καινούργια ἀντίληψη γιὰ τὸν χώρο καὶ χρόνον. Καταργεῖ τὸ μαθηματικὸ μοντέλο τῶν φυσικῶν φαινομένων τῆς τρισδιάστατης Εὐκλείδειας γεωμετρίας, τὴν ὁποία ἀντικαθιστᾷ μὲ τὸν τετραδιάστατον χώρο τοῦ Minkowski.

Μέσα σ' αὐτὸν τὸν μὴ αἰσθητὸν χώρο θεωρεῖ τὸ λογικὸ σχῆμα τῆς κατηγορίας τῶν φαινομένων, στὰ ὁποῖα ἡ ταχύτητα τοῦ φωτός δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ ἀπειρο. Γι' αὐτὰ τὰ φαινόμενα ὁ χρόνος δὲν εἶναι κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὶς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἶναι μιὰ τέταρτη διάσταση τοῦ χώρου, δηλαδὴ γιὰ νὰ προσδιορίσουμε τὴ θέση κάποιου σημείου τοῦ χώρου Minkowski, χρειαζόμαστε πέρα ἀπὸ τὶς τρεῖς διαστάσεις καὶ μιὰ τέταρτη, τὸν χρόνο. Ὁ Ἀϊνστάιν βάζοντας τὰ γνωστὰ ἀξιώματα τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας, ἀπαιτεῖ ἡ ταχύτητα c τοῦ φωτός νὰ εἶναι ἡ μεγαλύτερη στὴ φύση. Διαμορφώνει μιὰ καινούργια μηχανικὴ, ἡ ὁποία ἐκφράζει μὲ ἱκανοποιητικὴ προσέγγιση καὶ ἐνόητα τὰ φαινόμενα. Εἶναι φανερό πὼς ἡ ταχύτητα c τοῦ φωτός εἶναι μιὰ παγκόσμια σταθερά, ποὺ στὴ γειτονιά τῆς ἐπιβάλλει νέον τρόπο σκέψης ὁ ὁποῖος μᾶς ὁδηγεῖ σ' ἓνα παράδοξο κόσμο, τὸν ὁποῖον συλλαμβάνομε νοητικὰ σὰν μαθηματικὸ μοντέλον, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε διαίσθηση. Καὶ ἀμέσως ἐρχεται τὸ ἐρώτημα:

Ὑπάρχουν ἄλλες παγκόσμιες σταθερὲς ποὺ ἀπαιτοῦν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου σκέψης, καὶ ποιὲς εἶναι; Ἡ ἀπάντησις σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι καταφατικὴ, καὶ μάλιστα ἔχει προσδιοριστεῖ μιὰ ἀκόμα, ποὺ λέγεται σταθερὰ τοῦ Πλάνκ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς θεωρίας τῶν κβάντα. Ὅπως λένε οἱ φυσικοί, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἀκόμη παγκόσμιας σταθερᾶς, γιὰτὶ τρεῖς εἶναι οἱ θεμελιακὲς μονάδες, οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν τὰ φυσικὰ μεγέθη.

Οἱ θεωρητικοὶ φυσικοὶ μποροῦν νὰ κάνουν πολλὰς σκέψεις καὶ ὑποθέσεις γιὰ τὸ προηγούμενον πρόβλημα. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἐνδιαφέρει ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς γνωσιοθεωρίας εἶναι, πὼς ἡ σκέψις εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ μεταβάλλεται ἀνάλογα μὲ τὴν φυσικὴ παρουσία.

JEAN—PIERRE VERNANT

‘Η Ελλάδα να παραμείνει παρούσα στην εκπαίδευσή μας*

“Όταν κάποιος δέχεται ένα μετάλλιο, διερωτάται: γιατί εγώ; Έάν συμβαίνει να είναι λίγο ιστορικός και κοινωνιολόγος, ζητεί να καταλάβει αυτή την έκλογη τοποθετώντας την σ’ ένα εξηγητικό πλαίσιο ευρύτερο από τις απλές αξίες, πραγματικές ή υποτιθέμενες, ενός προσωπικού έργου. Ένα μετάλλιο είναι ένα σύμβολο. Ποιά είναι τα στοιχεία στα όποια ανάγονται αυτές οι συμβολικές αξίες από τη σκοπιά της επιστημονικής σταδιοδρομίας, του πανεπιστημιακού καθεστώτος, της ιδιαίτερης θέσης που κατέχει ο επιστήμονας στο έρευνητικό πεδίο σήμερα; Θά επικαλεσθώ μερικά, θά αποσιωπήσω βέβαια άλλα.

Το πορτραίτο του έρευνητή: Γνώρισα στη Γαλλία το πρώτο σχέδιο του ‘Ιδρύματος Έρευνας, που η κυβέρνηση Blum είχε καταστρώσει πριν από το πόλεμο: ήταν το Ταμείο των Έπιστημών. Την άνοιξη του 1938 είχα, μέσα σ’ αυτό το πλαίσιο, το πρώτο μου συμβόλαιο ως έρευνητής. Ήμουν στρατιώτης στα ‘Ιταλικά σύνορα· έπρεπε να έγκαταλείψω την στρατιωτική μου ύπηρεσία τον ‘Απρίλιο. Η έπιτροπή που συγκροτούσε τότε, μαζί με τη φιλοσοφία, το σύνολο των κοινωνικών επιστημών, μου είχε χορηγήσει μία ύποτροφία, για να προετοιμάσω μία διατριβή με θέμα την κατηγορία της αξίας. Δεν έλαβα ποτέ αυτή την ύποτροφία, ποτέ δεν έκανα αυτή την διατριβή. Ύπηρετησα στο στρατό για τρεις μήνες ακόμη· μετά ήλθε ο πόλεμος. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1948, αφού είχα διδάξει φιλοσοφία στο λύκειο και αφού έκανα έν τω μεταξύ διάφορα άλλα πράγματα, είσηλθα, ως έρευνητής, στο Έθνικό Κέντρο Έπιστημονικής Έρευνας. Ο Καθηγητής μου Meyerson έσπευσε να με προειδοποιήσει: «Ξέρετε, Jean · Pierre, το να είσχωρεί κανείς στην έρευνα είναι σαν να αφιερώνεται στο Θεό. Μή το ξεχνάτε αυτό». Δεν νομίζω ότι το έέχασα πολύ, αν και υπάρχουν πολλοί τρόποι να αφιερωθεί κανείς στο Θεό και να μείνει πιστός σ’ Αυτόν. Ύπηρεξα έρευνητής για δέκα χρόνια. Έργαζόμουν μόνος στη Βιβλιοθήκη, διαβάζοντας ό,τι μπορούσα από τα έλληνικά κείμενα, στην προσπάθειά μου να γίνω έλληνιστής.

Ός έρευνητής, καθώς ανέφερα, έργαζόμουν μόνος. Μετά το ‘60 τα πάντα αλλάζουν· δεν υπάρχει πλέον Vernant άπομονωμένος· υπάρχει ο Vernant και η ομάδα του, οι συνεργάτες του Vernant, αυτό που όρισμένοι στο έξωτερικό όνόμασαν η Σχολή του Παρισιού, ή, για ν’ αναφερθώ πάλι στον τίτλο ενός άρθρου, φιλικού και οικείου, που ο διευθυντής του Κέντρου Έλληνικών Σπουδών της Ουάσιγκτον Bernard Knorr μάς αφιέρωσε, ή Έλλάδα στον Γαλλικό Πολιτισμό. Δεν είμαι έθνικιστής, τουλάχιστον έλπίζω ότι δεν είμαι πολύ. Αλλά είμαι ευτυχισμένος, που αυτή η φωνή του έγκωμιού και της συνηγορίας, που διακηρύσσει ότι είμαστε Γάλλοι στην προσέγγισή μας με την Έλλάδα, προέρχεται από το έξωτερικό και μιλά άγγλικά.

Η Ιστορία του κέντρου συγκριτικών έρευνών πάνω στις αρχαίες κοινωνίες θά ήταν έπιμορφωτική. Θά πω μόνον πώς αρχικά δεν συμπεριελάμβανε έλληνιστή· ήμουν εγώ σ’ αυτόν τον τομέα. Συγκέντρωνε μία ομάδα έπιστημόνων, — ειδικών πάνω στη Ρώμη, όπως ο J. P. Brisson· άσσυριολόγων: Elena Cassin, Garelli, Bottero· σινολόγων: Jacques Gernet· άνατολιστών: Paul Levy, Madeleine Biardeau και Charles Malamoud· αϊγυπτιολόγων: Yoyotte· άνθρωπολόγων: Haudricourt, Condominas, Godelier, στους όποιους θά προστεθούν πολλοί άφρικανιστές. Αυτό που αυθόρμητα μάς ένωσε, ήταν η άπαιτηση σύγκρισης, για να καταλάβουμε καλύτερα τις ίδιες μας τις περιοχές. Έξετάζαμε, με άφετηρία

* Λόγος έκφωνηθείς στις 18 Δεκεμβρίου 1984 στο Έθνικό Κέντρο Έπιστημονικών Έρευνών της Γαλλίας, όταν ο διάσημος σύγχρονος έλληνιστής J.P. Vernant τιμήθηκε με το Χρυσό Μετάλλιο του Κέντρου. Τον λόγο του αυτόν, που ο J.P. Vernant παρεχώρησε το δικαίωμα δημοσιεύσεώς του στην Έλλάδα ειδικά στο «Δαυλό», άποδίδει στα έλληνικά η Σταυρούλα Φραγκοπούλου, της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

πάντα τὴν ἐκάστοτε κοινωνία, τὴν ὁποία μελετούσαμε, τὶς διάφορες μορφές, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ περιβληθοῦν.

Ὅταν τὸ κέντρο ἀποτελέσει ἴδρυμα μὲ τὴν προσάρτησή του στὴ Σχολὴ Ἀνωτέρων Σπουδῶν καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴ του στὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν (C.N.R.S.), ὡς «ὁμάδα διεπιστημονικῆς ἔρευνας» ἀπέβη οὐσιαστικὰ μιὰ ὁμάδα ἑλληνιστῶν, στὴν ὁποία προσαρτήθηκαν μερικοὶ λατινιστές. Διηύθυνα αὐτὴν τὴν ὁμάδα κατὰ τὴν διάρκειά εἴκοσι ἐτῶν. Ἀρχικὰ δὲν ἤμαστε πολλοί. Ἡ ὁμάδα ἐμπλουτίσθηκε, διευρύνθηκε, ἴσως κάπως ὑπερβολικά. Σήμερα εἶναι ἓνα κέντρο σημαντικό, ποὺ περιλαμβάνει ἄτομα διαφόρων ἡλικιῶν. Τὰ μέλη του ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν πολλὰ δημοσιεύματα, ἐργασίες ἀτομικῆς καὶ τόμους συλλογικοῦς. Μία ὁμάδα ὅπου, ἐπὶ χρόνια, ἡ ἔρευνα συνεχίζεται ἀπὸ κοινοῦ, στὴν ὁποία ἡ διανοητικὴ ἐργασία, ἡ δημιουργικὴ, ἡ τεκμηρίωση ἐπίσης, εἶναι συλλογικὴ· αὐτὸ τὸ φαινόμενο, φυσικὸ σὲ τόσες ἐπιστῆμες, ἀποτελεῖ ἀκόμη ἐξαίρεση γιὰ τὶς κλασσικὲς σπουδές. Μὲ αἴτηση τῶν κοινωνιολόγων τὸ Ε.Κ.Ε.Ε. (CNRS) ἀπένειμε βραβεῖο στὸ κέντρο γιὰ τὸ συλλογικὸ τοῦ ἔργου, τὸ '77, ἓνα ἀσημένιο μετάλλιο. Αὐτὸ ποὺ δέχομαι σήμερα λάμπει γιὰ ὅλα τὰ μέλη τῆς ὁμάδας, χωρὶς ἐξαίρεση, ὅποιαδήποτε εἶναι τὸ ἔργο τους καὶ ὁ ρόλος τους.

Δὲν εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος ποὺ θὰ κάνει τὸν ἀπολογισμὸ αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας, ποὺ θὰ τὴν κρίνει. Μπορῶ μόνο νὰ ἐξομολογηθῶ αὐτὸ ποὺ αἰσθάνομαι. Κατ' ἀρχήν, αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖον εἶμαι σίγουρος: οὔτε αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ ἔργο μου οὔτε ἡ ζωὴ μου οὔτε τὸ ἄτομό μου μποροῦν νὰ διαχωρισθοῦν ἀπὸ τὴν ὁμάδα. Φερόμουν συνεχῶς ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ τὶς ἔρευνες ὄλων αὐτῶν ποὺ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐπίσης, μὲ τὸν ἴδιο, ἴσως, ἐνθουσιασμό, παρέσυρα. Στὴ συνέχεια, αὐτὸ ποὺ πιστεύω. Τὸ πλεονέκτημα μιᾶς ὁμαδοποίησης αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ὅτι συνενώνει ἄνδρες καὶ γυναῖκες διαφορετικῆς μορφώσεως, τῶν ὁποίων οἱ πνευματικὲς συνήθειες, οἱ τρόποι τῆς ἔρευνας, οἱ νοοτροπίες εἶναι διαφορετικὲς — φιλόλογοι, ἱστορικοί, ἀρχαιολόγοι, εἰκονολόγοι, κοινωνιολόγοι καὶ ψυχολόγοι — πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει συγχρόνως νὰ ἔρευνουν εὐρύτερα καὶ νὰ ἐξερευνοῦν τὸ ἔδαφος ἀκολουθώντας διαφορετικὲς τακτικές. Τώρα, αὐτὸ ποὺ φοβᾶμαι. Ἡ ἀπαραίτητη συνοχὴ μιᾶς ὁμάδας ἐγκυμονεῖ ἓνα διπλὸ κίνδυνο. Ἀφ' ἐνὸς πρέπει καθένας νὰ παραμείνῃ ἢ νὰ γίνῃ ὁ ἑαυτός του, νὰ κάνει αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνος μόνον μπορεῖ νὰ κάνει, χωρὶς ἐν τούτοις ἢ κατάφαση τῆς πρωτοτυπίας, ἢ μοναδικότητά τῶν ἀπόψεων νὰ συνεπάγονται διασπάσεις καὶ συγκρούσεις. Ἐξ ἄλλου γιὰ κάθε ἐπιστημονικὴ συλλογικότητα ποὺ δὲν ὑπάγεται ἀκριβῶς στὸν πανεπιστημιακὸ κανόνα, ὑφίσταται ὁ κίνδυνος ἢ ὁ πειρασμὸς νὰ λειτουργεῖ σὲ κλειστὸ κύκλωμα, νὰ θεωρεῖται τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος, νὰ παίρνει τὴν μορφή μιᾶς αἵρεσης ἀναδιπλωμένης στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ ἀνοίγματα, γιὰ κάθε προσφορά τῶν κλασσικῶν παραδοσιακῶν ἐπιστημῶν μέσα στὸ δικό τους πεδίο, ὅχι μόνον τῶν ἀπαραιτήτων γνώσεων ἀλλὰ ἐπίσης τῶν νέων προοπτικῶν. Τέλος οἱ ἐπιθυμίες μου: ἡ συνέχιση τοῦ Κέντρου: Μιὰ ζωντανὴ ὁμάδα ἔρευνας εἶναι ἓνας θεσμὸς καὶ ἓνα εἶδος οἰκογένειας. Κάθε θεσμὸς γερνᾷ· κάθε οἰκογένεια ἔχει τὰς συγκρούσεις τῆς, τὶς ἀρχές τῆς, τὴν ἰδιομορφία τῆς. Θὰ ἤθελα οἱ νέοι ἐρευνητές, ποὺ προσέρχονται σὲ μᾶς πολυάριθμοι, νὰ τὸ κάνουν διαφορετικὸ καὶ συγχρόνως ἴδιο μ' ἐκεῖνο ποὺ ἐγνώρισα καὶ ποὺ μὲ ἔδωσε στιγμὲς μεγάλης χαρᾶς, μιὰ κάποια εὐτυχία. Εἶθε νὰ διατηρηθῇ πολλὰ χρόνια.

Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὶς προσωπικὲς διαθέσεις. Ἡ εὐχή μου στηρίζεται σὲ δύο οὐσιαστικούς λόγους, ποὺ δὲν εἶναι ἄσχετοι μὲ τὸ σημερινὸ μετάλλιο. Πρῶτα, ἂν τὸ Κέντρο εἶναι ἓνα εἶδος οἰκογένειας, πρόκειται γιὰ μιὰ διεθνὴ οἰκογένεια. Ὅχι μόνον μὲ τοὺς δεσμοὺς ποὺ ἔχουμε συνάψει μὲ ξένα πανεπιστήμια καὶ ὁμάδες σὰν εἶδος γάμου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔχουν γεννηθῇ ἀρκετὰ βιβλία. Ἀλλὰ γιατί δὲν ὑπάρχει μῆνας οὔτε ἐβδομάδα, θὰ μπορούσα νὰ πῶ, ὅπου οἱ πόρτες μας δὲν εἶναι ἀνοιχτὲς σὲ συναδέλφους λίγο πολὺ ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ ἐκθέσουν τὶς ἐρευνές τους καὶ νὰ συζητήσουν ἀπὸ κοινοῦ. Ἐρχονται καὶ ξανάρχονται σ' ἐμᾶς, γιατί βρίσκονται στὸ σπίτι τους, αἰσθάν-

νονται σὰν στὸ σπίτι τους. Ἔτσι, σὰν ἀνταπόδοση αὐτοῦ, ὅταν ἐμεῖς φεύγουμε γιὰ νὰ ἐργασθοῦμε στὴ χώρα τους, δὲν εἴμαστε σὲ ξένη γῆ.

Στὴ συνέχεια, γιατί μείναμε, πιστοί, ἂν καὶ συσπειρωμένοι σὰν κλασικιστές, στὴν ἐπικλήσῃ μας ὡς συγκριτικῶν ἀνθρωπολόγων. Ὅταν παίρνει κανεὶς τοὺς συλλογικοὺς τόμους μας «*Προβλήματα πολέμου*», «*Μαντεία καὶ ὀρθολογισμός*», «*Ἡ τελετὴ τῆς θυσίας στὴν Ἑλλάδα*», «*Ὁ θάνατος*», «*Οἱ νεκροὶ στὶς ἀρχαῖες κοινωνίες*», βρίσκει πάντα ἐκεῖ μίαν συγκριτικὴ διάσταση καὶ μίαν θέση, συχνὰ τὴν σημαντικότερη, ποὺ ἀποδίδεται στοὺς εἰδικοὺς ἄλλων πολιτισμῶν ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ. Γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε ἓνα ὄρισμό τοῦ Louis Gernet, οἱ κλασσικὲς σπουδὲς δὲν συνιστοῦν γιὰ μᾶς ἓναν αὐτόνομο τομέα καὶ κατὰ κάποιον τρόπο μίαν αὐτοκρατορία μέσα σὲ μίαν ἄλλη αὐτοκρατορία. Ἡ Ἑλλάδα ἀποτελεῖ μίαν μοναδικὴ ἀνθρώπινη ἐμπειρία σφραγισμένη ἀπὸ μίαν μεταβολὴ ποὺ δημιουργήθηκε στὸ διάστημα μερικῶν αἰώνων πᾶνω σὲ μίαν σειρὰ ταυτόχρονων ἐπιπέδων. Δὲν μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὶς συνθήκες ποὺ κατέστησαν δυνατὸ αὐτὸ τὸ συμβάν, τὶς συνέπειες ποὺ εἶχε καὶ τῶν ὁποίων ἀκόμη καὶ σήμερα δεχόμαστε τὰ ἀποτελέσματα, παρὰ μόνον ἀντιπαραθέτοντας τὸν ἑλληνικὸ κόσμον πρὸς τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἔκαναν διαφορετικὲς ἐπιλογές.

Ἐπιθυμία μας εἶναι ἡ Ἑλλάδα νὰ παραμείνῃ παρούσα στὴν ἐκπαίδευσή μας, ζωντανὴ στὸν πολιτισμὸ μας, ὅχι γιὰ νὰ μᾶς ἀποστείλῃ σὲ μίαν ἐλίτ σοφῶν, ἀντικατοπτρίζοντας τὴν ἀντανάκλαση αὐτοῦ ποὺ φαντάστηκαν ἢ ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ, τοποθετημένη στὴ θέση τῆς μέσα σὲ μίαν ἱστορίαν ἀνθρώπινη, ποὺ περιλαμβάνει πολλοὺς δρόμους, νὰ μᾶς ὠθήσῃ νὰ σκεφθοῦμε μὲ περισσότερὴ διαύγεια πᾶνω στὶς ἐπιπτώσεις καὶ τὰ «στοιχήματα» τοῦ πολιτισμοῦ μας, νὰ μᾶς δια φωτίσει πᾶνω στὸ τί εἴμαστε, συγκρινόμενοι καὶ ἀντιπαρατιθέμενοι μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ ἑλληνισμὸς μας εἶναι συγκριτικός, γιατί ἀπαιτεῖ μίαν συνεισφορὰ στὴν γνώση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν πολλαπλότητα τῶν πολιτιστικῶν κόσμων.

Γι' αὐτὸ τὸ φιλόδοξο ἔργο, ποὺ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ φανεῖ κάπως χαρισματικὸ ἢ μὴ ἐπὶκαιρο, μᾶς προσφέρατε τὰ κατάλληλα μέσα· προπάντων μᾶς ἐμπιστευθήκατε· ὑποστηρίξατε τὴν ὁμάδα μας ἀφήνοντάς της αὐτὴν τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερίαν, χωρὶς τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει ἔρευνα. Καί, ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν, τὸ μετὰλλίό μου μαρτυρεῖ ἐπίσης γιὰ ὅλους αὐτοὺς (τὸ C.N.R.S., τὴν Ecole des Hautes Etudes, τὸ Collège de France) τὴν κατεῦθυνση τῆς ἔρευνας — γιὰ ὅλους αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι γνώριζαν, ὅταν ἔπρεπε νὰ τείνουν τὸ χέρι γιὰ νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ διαβοῦμε τὸ πέρασμα.

ΑΚΡΟΒΟΛΙΣΜΟΙ

Ἀνάδελφοι, ναί, ἀλλὰ ὡς πρὸς τί;

Σήμερα ὅλοι τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, ὅτι οἱ λαοὶ ἔχουν χωριστεῖ σὲ δύο τεράστιες ἀντίπαλες παρατάξεις. Αὐτὲς καθορίζονται ἀπὸ κοινωνικο-πολιτικὰ συστήματα «ἐλαστικῶν» καὶ «σκληρῶν» δογμάτων. Τὰ «ἐλαστικὰ» ἐπιτρέπουν τὴν ὑπαρξή, ἐντὸς τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ τους χώρου, καὶ τὴν δράση τῶν ἐγκαθέτων ἢ συμπαθόντων τὰ «σκληρὰ» δόγματα. Ἀντίθετα, ἐκεῖ ὅπου τὰ «σκληρὰ» δόγματα (Ἀνατολικὸ Μπλόκ) ἐπικρατοῦν, ἀπαγορεύουν τὴν ὑπαρξή ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπλὴ διακίνηση ἀντιθέτως κινουμένων ἰδεῶν. Ἡ ἀσταθέστατη ἰσορροπία τρόμου ποὺ κυριαρχεῖ στὶς ἀναμεταξύ τους σχέσεις διακόπτεται συνεχῶς ἀπὸ μικροπολέμους, ποὺ τοὺς ὑποκινοῦν οἱ μεγάλοι ἀντίπαλοι, μὲ σκοπὸ τὶς καταλήψεις προωθημένων στρατηγικῶν θέσεων. Αὐτοὶ οἱ μικροπόλεμοι ἴσως προλογίζουν τὴν ἐπερχομένη μεγάλη καταστροφή, ἀλλὰ καὶ ἐὰν αὐτὸ δὲν συμβαίνει, δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ὑψώνουν μεγαλύτερα τείχη στὸ λεγόμενο «πολιτικὸ ἀδιέξοδο».

Θὰ θέσω τώρα ἐνώπιον ὅλων μας, ἐνταγμένων ἢ ὄχι σὲ πολιτικὰ κόμματα, τὸ ἀκόλουθο θέμα: Δοθέντος ὅτι δὲν ὑπάρχει τρίτο μπλόκ λαῶν ποὺ νὰ διακρίνονται ἀπὸ πολιτικο-κοινωνικὰ συστήματα διαφέροντα τῶν δύο προηγουμένων παρατάξεων καὶ δοθέντος ὅτι γεωγραφικῶς βρισκόμαστε σὲ περιοχὴ μεγάλου στρατιωτικοῦ ἐνδιαφέροντος, ποὺ δὲν ἀποκλείει τὴν ἐμπλοκὴ μας σὲ τοπικὸ ἢ γενικὸ πόλεμο, τί πρέπει νὰ κάνουμε ἢ, ἀπλούστερα, τί δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουμε ἀπὸ αὐτὸ ποὺ κάνουμε, μεγιστοποιοῦντες διὰ τῶν πράξεών μας τοὺς κινδύνους μιᾶς νέας Ἑλληνικῆς συμφορᾶς.

Εἴμαστε πράγματι «ἀνάδελφοι», ὄχι ὅμως τόσο χάριν τῆς φυλετικῆς μοναδικότητος, ἢ ὁποῖα στὸ τέλος-τέλος ἔχει παῦσει νὰ παίξει τὸν πρωταρχικὸ ρόλο στὴ δημιουργία τῶν πολεμικῶν μπλόκ, ὅσο λόγῳ τῆς πνευματικῆς προγονικῆς κληρονομιάς, τοῦ Ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ λόγου, ποὺ σὰν οἰκουμενικὸς εἶναι ὁ μόνος σὲ θέση νὰ φωτίσει τοὺς λαοὺς. Νὰ τοὺς ὑποδείξει τὴν λανθασμένη πορεία ποὺ ἀκολουθοῦν στὰ πολιτικο-κοινωνικὰ τους συστήματα. Πορεία, ποὺ εἶναι αὐταπόδεικτο, ὅτι δὲν κατόρθωσε νὰ λύσει ἔστω καὶ τὰ ἀπλὰ προβλήματα ποὺ μαστίζουν τοὺς λαοὺς.

Οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν ἀντιμαχομένων δογματικῶν ὅτι ἀγωνίζονται γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων, τὸ γνωρίζουμε ὅλοι, εἶναι ψεῦδος τεράστιο. Ἡ πείνα, ἡ ἀρρώστια, ἡ ρύπανση, οἱ πόλεμοι, ἡ βία, οἱ διαστροφές κ.ἄ., ὑβριστικὰ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος, ἀπειλοῦν τὴ ζωὴ τοῦ πλανήτη μας. Ὅλοι μας ξέρουμε ὅτι καὶ τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πλούσιων καὶ πτωχῶν ἐξουσιαστικῶν συστημάτων εἶναι ἀπὸ πανάθλια ὡς ὑποφερτὰ (στὴ γκάμα τῶν λεγομένων ἀξιών). Τὸ συμπέρασμα ποὺ ἔχει βγεῖ ἀπ' ὅλους τοὺς λαοὺς εἶναι ὅτι: **κάτι δὲν πάει καλά.** Καὶ μακάρι νὰ ἦταν μόνο «κάτι». Δυστυχῶς ὅλοι τὸ ξέρουμε, καὶ «ἀλλάζουμε πεζοδρόμιο» ὅταν τὸ συναντᾶμε, ὅτι αὐτὸ τὸ «κάτι» εἶναι τὸ θεμέλιο ὅπου στηρίζεται τὸ σπίτι μας. Ἡ βάση ἢ σάπια, ποὺ ἀπ' αὐτὴν κινδυνεύουμε νὰ καταπλακωθοῦμε, θύματα τῆς παρανοϊκότητος ποὺ μᾶς κυβερνᾷ. Καὶ θὰ ἔλεγα ὅτι καλὰ θὰ εἶναι νὰ συνεχίσῃ νὰ κρατᾷ αὐτὴ ἡ σάπια βάση, γιατί, ὅπως πᾶμε, κάθε αὐριο καὶ χειρότερα. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαισιοδοξία, εἶναι ἀπλῶς ἐκτίμηση χρόνου — καὶ θὰ δοῦμε πιὸ κάτω τὸ γιατί. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα θὰ ἔπρεπε νὰ ξεκινᾷ οἱ «μπροστάρηδες» τοῦ λαοῦ τὸ τί «μέλλει γενέσθαι». Τί μέλλει γιὰ μᾶς ποὺ ἔχουμε συμπληγάδες πέτρες νὰ διαβοῦμε καὶ μᾶς περιμένουν ἡ Σκύλλα τῶν ἐδαφικῶν κινδύνων (Μακεδονία -θερμὲς θάλασσες - Αἰγαῖον - Κύπρος κ.ἄ.) καὶ ἡ Χάρυβδις τοῦ δόγματος, γιὰ νὰ μᾶς κατασπαράξουν. Αὐτὰ ἔπρεπε νὰ ἀπασχολοῦν ὅλους τοὺς νοὺν ἔχοντες! Οἱ ἀπαντήσεις ἐπ' αὐτῶν θὰ ἐπέβαλλαν τὴν στάση μας τόσο στὰ βασικὰ ἐσωτερικὰ μας θέματα ὅσο καὶ στὶς σχέσεις μας μὲ τὰ μπλόκ, τὰ ἐξωτερικὰ. Καὶ ἐμεῖς τί κάνουμε;

Ἔχουμε ξεκινήσει ἓνα ἄθλιο πόλεμο ἐναντίον τῆς γλώσσας μας τῆς Ἑλληνικῆς, ποὺ εἶναι ἐνιαῖα ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀφήσουμε ἐλεύθερη νὰ κυλᾷ ἀναβαπτιζόμενη συνεχῶς στὸ πνευματικὰ δροσερὸ νερὸ τῆς πανάρχαιας πηγῆς, ἀπ' ὅπου καὶ μόνον μπορεῖ νὰ ποτιστεῖ τὸ δέντρο τῆς νέας Ἑλληνικῆς παιδείας. Ἑλληνικὸς λόγος καὶ παιδεία εἶναι συνυφασμένα μὲ τὸν ἐλεύθερο διάλογο, τὴν δημοκρατία, τὴν ἀνοδο στὴν ἀρχὴ τῶν «κρεσσόνων» (κατὰ Δημόκριτο), τὴν ἐναρχο τάξη. Αὐτὸ τὸ λόγο, γέννημα αὐτῆς τῆς γλώσσας, χτυποῦν οἱ ἔχθροὶ τῶν λαῶν. Χτυπᾶμε τὴν ἱστορία μας, ποὺ εἶναι καὶ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ὅχι γιὰ νὰ ἀνασκευάσουμε τίς στρεβλώσεις καὶ τὰ ψεῦδη, ἀλλὰ γιὰ νὰ συνεχίσουμε τὴν σύγχυση, ποὺ ἐξυπηρετεῖ ξένα καὶ ντόπια συμφέροντα καὶ ἀκόμη ἄθλιες κομματικὲς ἢ προσωπικὲς φιλοδοξίες ὑβριστῶν. Χτυπᾶμε τὴν οἰκογένεια. Δὲν θ' ἀναφερθῶ στὰ ἠθικὰ προβλήματα ποὺ ἔχουν δημιουργήσει οἱ διακηρύξεις τῶν διαστροφῶν τῶν φυσικῶν νόμων περὶ τῶν διαφόρων «ἀπελευθερώσεων», ἀλλὰ σ' ἓνα ἀθέατο θέμα οἰκογενειακῶν σχέσεων μέγιστης σημασίας. Ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια, λόγῳ τοῦ δικοῦ της χαρακτήρος, εἶχε καὶ εὐτυχῶς σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει ἔντονο τὸ αἶσθημα τῆς συμπαραστάσεως καὶ ἀλληλεγγύης τῶν μελῶν της, καὶ ἰδιαίτερα τῶν γονιῶν πρὸς τὰ ἀνεργὰ ἢ ἀπροσάρμοστα ἢ ἀσθενικὰ καὶ ἀκόμη κακότυχα παιδιὰ τους.

Ἡ συμπαράσταση μεταξὺ ἀδελφῶν καὶ παιδιῶν πρὸς τοὺς γονεῖς ἐνεργεῖ σὰν «ἀμορτισέρ» σὲ περίοδο οἰκονομικῶν ἀδυναμιῶν ἢ κλυδωνισμῶν. Ἡ οἰκογένεια, προσέξτε το αὐτό, εἶναι τὸ ἀθέατο φρούριο τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ποὺ μπορεῖ ν' ἀντέξει στὰ οἰκονομικὰ χτυπήματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ τόπου. Αὐτὸ τὸ φρούριο κινδυνεύει ἀπὸ ἐσωτερικὸς ἐχθρὸς, ἀπὸ τὰ ζιζάνια ποὺ σπέρνουμε χάριν ᾗθεν ἐνδὸς προοδευτισμοῦ — σάμπως προοδευτισμὸς εἶναι νὰ ἀποπατοῦμε στοὺς δρόμους ἢ νὰ κάνουμε σέξ δημόσια!

Χτυπᾶμε τὸ μοναδικὸ ἑλληνικὸ δαιμόνιο, τὴν ἀτομικότητα, ποὺ εἶναι στοιχεῖο θετικὸ ἀμιλλας καὶ γέρας ἀναδείξεως τοῦ ἀτόμου τοῦ ἱκανοῦ νὰ παρασύρει σὲ ἀνοδο ὁλόκληρο τὸν δικό του περίγυρο καὶ ὅχι λίγες φορὲς νὰ ἀσκήσει εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὸν εὐρύτερο χώρο, στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν ἐπεμβάσεων; Νὰ παραδώσουμε τρῶς ἱκανοὺς ἀνδράποδα σὲ στεῖρους ἐξουσιαστικὸς δημόσιους υπάλληλους καὶ νὰ μεταβάλλουμε τὸ ἀνθρώπινον δυναμικὸ σὲ ἀριθμοὺς καρτῶν ποὺ ἀναμένουν τὴν σύνταξη...

Χτυπᾶμε τέλος τὸ χρόνο, τὴν μόνη μας ἐλπίδα! Ἐδῶ ἡ παρανοικότητα τῶν ὑπευθύνων προσεγγίζει τὰ ὅρια τῆς ἀσυναρτησίας μὲ ἐξαφανιστικὲς γιὰ τὸν τόπο συνέπειες. Τὰ «βάζουμε» μὲ τὰ ἐλαστικὰ δόγματα ποὺ ἀνήκουμε καὶ ἐμεῖς καὶ τὰ «ξεμπροστιάζουμε», ἐπιτρέποντας διαζευκτικὰ νὰ γεννηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι οἱ δυτικοὶ εἶναι οἱ κακοί, ἐνῶ, ἀντιθέτως, ἀποσιωποῦμε τὰ συμβαίνοντα ἢ τὰ ἀναφέρουμε μὲ ὠραιοποιήσεις καὶ παραλείψεις σημαντικές, γιὰ τὸ Ἀνατολικὸ Μπλόκ. Ἐπιτρέπουμε ἔτσι τὸν ἀφοπλισμὸ τῶν δυνάμεων ἀντιστάσεως στὶς ὀλισθήσεις πρὸς τὰ σκληρὰ δόγματα. Ἐῖσι ἐμφανίζομαστε νὰ ἔχουμε ὡς μεγάλους ἐχθροὺς τοὺς παρέχοντες τὸν «χρόνο» ποὺ μᾶς συμφέρει, δηλαδὴ τὴν ἐλπίδα, στὴ συνέχιση τῆς μάχης καὶ κάνουμε φίλους (ἐντελῶς παραπειστικὰ) τοὺς ἐξολοθρευτὲς τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, δηλαδὴ τῆς ἐλπίδας, ποὺ εἶναι φανερὸ ὅτι, ἂν μᾶς ἀγκαλιάσουν, θὰ μᾶς ἐξαφανίσουν ὅχι σὰν κράτος μόνον καὶ χώρο (ποὺ χάριν προπαγάνδας καὶ μικροτέρου κόστους τὰ διατηροῦν ἔστω καὶ κολοβά), ἀλλὰ σὰν φορεῖς τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου καὶ γλώσσας, ποὺ εἶναι τὸ μόνον ἀντίπαλο δέος τῶν ἐξουσιαστῶν. Τὸ ἐννοοῦν ἄραγε οἱ ταγοί μας αὐτοί;

Θὰ δηλώσω τέλος πρὸς ἄρσιν τυχὸν παρανοήσεων, ὅτι ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν παρούσα κυβέρνησις ἀλλὰ καὶ ὅλες τίς προηγούμενες, ὅσες ἐπεξεργάστηκαν τὰ ἄθλια νομοθετήματα περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἐξέθρεψαν τὴν ἀ-παιδεία, ἀνέχθησαν τὸν διασυρμὸ τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας, εἰσήγαγαν ζιζάνια στὴν οἰκογένεια, χτύπησαν τὴν ἀτομικότητα καὶ δὲν χρησιμοποίησαν τὸν «χρόνο» γιὰ τίς οἰκουμενικὲς ὑποχρεώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου.

Ἐρινύς

ΣΠΥΡΟΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ

ΙΘΑΚΕΣ: β) ή καβαφική

(Δεύτερη συνέχεια)

Σὰν βγῆς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη

Σὰν βγῆς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη

Σὰν βγῆς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη

“Ὅσες φορές κι ἂν γράψουμε τὸν ἀρχικὸ στίχο τοῦ περίπυστου καὶ πολυώνυμου ποιήματος, δὲν θὰ βρεθεῖ ἄνθρωπος (εἰδῶς) νὰ ρωτήσῃ οὔτε γιὰ ποιά Ἰθάκην πρόκειται οὔτε γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ βγαίναμε «στὸν πηγαμὸ»! Μὰ τί λέω! Ἐκατομμύρια ἄνθρωποι ἔχουν διαβάσει τὸ στίχον, κι ὅμως κανεῖς, ποτὲ δὲν ὑπέβαλε στὸν ἑαυτό του ἢ τρίτους τὰ ἐρωτήματα αὐτά! Γιατί; Μὰ ἐπειδὴ εἶναι φανερό πὼς ὁ ἀναγνώστης, καίτοι ἀγνοεῖ πιθανῶς τὴν ἀκριβῆ ἀπάντησιν, διαισθάνεται καὶ ποιά εἶναι ἡ Ἰθάκη γιὰ τὴν ὁποίαν πρόκειται, καὶ τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλεται αὐτονόητη ἡ ἐξοδος «στὸν πηγαμὸ» (βλ. τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὅπου ὀρίζεται τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ ὁμηρικὴ Ἰθάκη — πὼς ἔχει περάσει στὴ συνείδησί μας ὡς σύμβολο — Δαυλός, 41, σελ. 2118-2121).

Δὲν εἶναι ἄσχετον, ἐξ ἄλλου, νὰ ἐπισημανθεῖ ἰδιαίτερα πὼς ποτὲ — ὡς τώρα:

α) κανεῖς δὲν κατονόμασε τὴ συμβολικὴν Ἰθάκην — αὐτὴν ποὺ φέρει στὸ νοῦ μας ὁ πρῶτος στίχος τοῦ καβαφικοῦ ποιήματος,

β) κανεῖς δὲν αἰτιολόγησε τὸν οἶνονεῖ σίνε κβά νὸν «πηγαμὸ»,

γ) κανεῖς δὲν κατήγγειλε παιδαριώδη τὰ γνωστὰ λόγια τοῦ Καβάφη πρὸς τὸν Γ. Λεχωνίτην: «Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ζωὴν του ἐπιδιώκων ἓνα σκοπὸν (τὴν Ἰθάκην) ἀποκτὰ πεῖραν, γνώσεις καὶ ἐνίοτε ἀγαθὰ ἀνώτερα τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ» (Στρατὴ Τσίρκα, «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἐποχὴ του», σελ. 434)⁽¹⁾.

Ἦδη ἔμεις ὑποχρεώνουμε ἑαυτοὺς στὴν ἐπισήμανσιν, ἔκθεσι καὶ ἀνάλυσι ὅσων ἀκριβῶς ἐμπόδισαν τὴν ὥς τις ἡμέρες μας: καὶ κατονομασίαν (Ἰθάκης), καὶ αἰτιολόγησιν («πηγαμοῦ»), καὶ καταγγελίαν (τῶν παραπληρωματικῶν παιδαριωδῶν τοῦ Καβάφη) — δὲν φεύγουμε τὴν εὐθύνη:

Ἡ «διανοούμενη ἀνθρωπότης», ἡ «διανόησις», ὅλο καὶ περισσότερον τὸ κατὰ τομέα τμῆμα τῆς Ἰσχύος (αὐτονόητα, νομοτελειακὰ ἐπιβαλλόμενο κατὰ κράτος) μπλοκάρει ὅλους τοὺς δρόμους τῆς δημοσιότητος⁽²⁾. Συνεπεία τούτου οἱ διανοούμενοι δὲν εἶναι πιά οἱ ἀκεραιούμενοι [οἱ ἀρνούμενοι νὰ τοὺς λείπει ἢ περισσεύει τίποτε] σκαπανεῖς τοῦ πνεύματος (φιλοσοφικῆς - ἐπιστημονικῆς ἐρευνας), ἀλλ' αὐτοὶ ποὺ ἡ Ἰσχύς [θάπτουσα τοὺς ἀκλινῶς ἀκεραιούμενους στὴν αὐθαιρεσίᾳ της] διορίζει - ἐγκαθιστᾷ. Πρὸς τί; Ἀκριβῶς γιὰ νὰ φθάνει στοὺς λαοὺς μόνον ὁ ἔωλος, διαβρωτικὸς καὶ ὑπονομευτικὸς λόγος! Ἦτοι αὐτὸς ποὺ ἡ⁽³⁾ ἴδια (Ἰσχύς) ἀνέχεται, ἐγκρίνει, εὐλογεῖ, διακελεύει⁽⁴⁾, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως, ἐκμηδενίζουσα - ὑποτάσσουσα - γελοιοποιούσα - ἐκμέταλλευόμενη τὸ λόγον, τὸ μὲν τὸν καταστήσει (καθιστᾷ) ἀπόλυτο ὄργανό της, διαστρεβλωτικὸν ἢ συγκαλύπτικόν της πραγματικότητος (διακελευστικὸν τῶν ὑπονομευτικῶν της προθέσεων ἐντεταλμένον φορέα), τὸ δὲ κλονίσει τὴν ἐμπιστοσύνην - ὑπόληψιν τῶν λαῶν σ' αὐτὸν (ὥστε οἱ λαοὶ ν' ἀποσύρουν ἀπ' αὐτὸν τὴν ἐμπιστοσύνην - ὑπόληψίν τους — μοιάζει ἀντιφατικὸ, ἀλλὰ δὲν εἶναι). Γεγονὸς ποὺ καὶ ἔχει συντελεστεῖ σχεδόν, καὶ τὰ ἐπακόλουθά του ἀναγνωρίζονται — τελείως διαφανῇ, ὁλότρελα ὁρατά: Πλὴν τοῦ ὅτι ἡ μέν... (αὐτο)στράτευσις στὶς τάξεις τῆς (Λουκουμο)Επανάστασης ἀδυνατεῖ ὅτι πέραν τοῦ ν' ἀναλύεται σὲ γόους (φιλότητες, ἀνθρωπιές, ἀδερφωσύνες, πανανθρώπινες ἀγάπες..., ἐνσυνείδητα ἢ ἡλίθια παίζοντας τὸ παιγνίδι τῆς Ἰσχύος), ὁ δὲ λόγος αὐτοδιασύρεται γυμνούμενος⁽⁵⁾, ἢ⁽⁶⁾ ἰντελλιγκέντσια αὐτοαποκαλύπτεται ὅτι εἶναι: ὑποκριτικὴ, εὐτελής, μικροπρεπὴς, πλεονέκτις, ἀνόητη, φίλαυτη, ἀχρεία, κυνικὴ — «αὐτὰ τά... μοντέλα ὑπολήπτεσθε κι ἐμπιστεύεσθε οἱ λαοί;», ρωτᾷ ἀθῶα δῆθεν ἡ Ἰσχύς... Μὰ ὄχι, φυσικά. Οἱ

λαοί διόλου δὲν ὑπολήπτονται - ἐμπιστεύονται τοὺς διανοούμενους, τοὺς κατάλαβαν, τοὺς περιφρονοῦν — ἡ περιφρόνησις αὐτὴ εἶναι ὀλοφάνερη, ὅσο κι ἂν βαπτίζεται... «*κρίσις βιβλίου*»! Βεβαίως, τὸ γεγονὸς διόλου δὲν σημαίνει... ἀμηχανίαν γιὰ τὴν Ἰσχύ, πού κάθε ἄλλο παρὰ στερεῖται ἐναλλακτικῶν λύσεων, κάθε ἄλλο παρὰ θὰ ἐγκαταλείψει τὸ πρόγραμμα καὶ τὰ ὄργανά της — τοὺς λογοτέχνες: Θὰ ὑποχρεώσει μὲ **νόμον** τοὺς λαοὺς νὰ **συντηροῦν** τὸ κατὰ τομέα τμήμα της, τὰ ὄργανά της, τοὺς δούλους της **δουλωτὲς** (στὴν ἁγία Χώρα μας πρὸς τὸ παρὸν τοὺς πληρῶνει τὰ βιβλία πού γράφουν, τοὺς παρέχει περίθαλψι καὶ σύνταξι — μόνο «μιστὸ» δὲν τοὺς ἔχει «κόψει» ἀκόμα, κοντὰ εἶν' τὸ χάμου)!

Νὰ λοιπὸν πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια, ἡ ἀνικανότης ἐμβάθυνσης στὸ θέμα «καβαφικὴ Ἰθάκη» δὲν εἶναι παρὰ τὸ διαδικαστικὸν ἀκολουθήματα τοῦ σφετερισμοῦ, τῆς ἰδιοποίησης τοῦ χώρου!... Ἔτσι, ἐνὼ τὸ θέμα εἶναι ἀπλούστατο καθ' ἑαυτὸ, ἡ αἰσθητικὴ - λογογραφικὴ - ἀμφιβολολόγος συσκότισις καὶ συναρπαγὴ (προκειμένου γιὰ τὸν Καβάφη, λογουχάριν) ὑπερκαλύπτουν τὶς νοηματικὲς τοῦ ἀνακολουθίως καὶ μποσικάδες — τὸ φιλοσοφικὰ ἀθεμελίωτο τοῦ μύθου⁽⁷⁾! Ἀποτέλεσμα; Μὰ τὸ δεδομένο: οἱ προβαλλόμενοι ὡς διανοούμενοι (οἱ δῆθεν), ἐλάχιστη σχέσιν ἔχοντες μὲ τὴ διανόησι πραγματικά, δὲν μπόρεσαν νὰ προσεγγίσουν τὸ θέμα, νὰ τὸ προσοικειωθοῦν — ὄχι μόνον δὲν φελᾶνε ὡς «πνευματικοὶ ἡγέτες», ἀλλὰ καὶ ὡς ἀναγνώστες δὲν νιώθουν τί διαβάζουν!

— Καλὰ, μὰ οἱ **δντως** διανοούμενοι, οἱ αὐθεντικοί, οἱ **μὴ δῆθεν**; Αὐτοὶ πού προσέγγισαν καὶ προσοικειώθηκαν τὸ θέμα, ὅλοι ὅσοι τὸ εἶδαν **σωστά**; Τί διάβολο κάνουν αὐτοί; Πῶς ἀντιδρῶν; Δὲν προσπαθοῦν, δὲν πολεμοῦνε;

Μὰ καὶ βέβαια πολεμοῦν: Ἡ γράφουν ἔργα μὲ προδιαγραμμαμένη, πάντως, μοῖρα («*θνήσκει σιγαθὲν καλὸν ἔργον*» — ἀκόμα καὶ τὸ καλὸ ἔργο πεθαίνει, ἂν κανεὶς δὲν μιλήσει γι' αὐτό) ἡ *ἀποσύρονται ἀπαθεῖς ἀπ' τῇ Ζωῇ* (συρρικνώνοντας τὴ ζωὴ τους, τὴν παρουσία τους, τὴ μάζα τους) ἢ κάνουν καὶ τὰ δυὸ — συνηθέστερο. Πῶς λοιπὸν θὰ γίνονταν ἐμφανὴς ὁ πόλεμός τους — πού καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις εἶναι πόλεμος ἐναντίον τῆς Ἰσχύος; Νὰ γιατί ὅλοι αὐτοὶ πού ρωτοῦν «τί διάβολο κάνουν οἱ δντως διανοούμενοι;», ἐαυτοὺς πρέπει νὰ ρωτοῦν «τί διάβολο κάνουν;» — πῶς ἀντιδρῶν αὐτοί, νὰ διερωτηθοῦν! «Ὅτι ὄχι τῶν αὐθεντικῶν διανοουμένων, ἀλλ' ἡ **δική τους πολιτεία**⁽⁸⁾ εἶναι πού φέρει (ὅταν... κάποτε) τὸ μὲν ἄτομο νικητὴν κατ' ἐξαιρέσιν, τοὺς δὲ λαοὺς ἡττημένους κατὰ κανόνα... Ὑπογραμμίζουμε λοιπὸν πῶς οἱ διανοούμενοι **ἐξουδετερώνονται «φυσικά», ἀφευκτα**, κατὰ νομοτέλειαν, εἴτε διαφθειρόμενοι - ἐξαχρειούμενοι (ὅταν **μοιάζουν**, ἀλλὰ **δὲν εἶναι**), εἴτε **μακρυνόμενοι**, ἀδυνατοῦντες ὅτιδήποτε ἄλλο πλὴν τῆς μάκρυνσης — ὅταν **εἶναι...** Ἔτσι, οἱ ἀσυμβίβαστοι, ἐμμένοντες, **μὴ ἀφομοιούμενοι** ἀπ' τὸ σύστημα (πού φέρει τὸν διανοούμενο ἐντασσόμενον στὸν μηχανισμό τῆς Ἰσχύος - δουλωτῆς!), καὶ **πολεμοῦν** (προσοικειούμενοι ἀλάνθαστα ὅ,τι «χάνεται καθὼς προχωρεῖ»), καὶ τὸ κάνουν **μάταια**. Πού σημαίνει πῶς πολιτεύονται⁽⁹⁾ **ἐν γνώσει τοῦ μάταιου** τῆς πολιτείας τους· πῶς υἱοθετοῦντες σκοπὸν, πού, ταυτιζόμενος μὲ τὰ μέσα βεβαιώνεται ἡ ἀπόλυτα οὐδέτερη τιμὴ «Ἀρετῇ»⁽¹⁰⁾, **δὲν τὸ κάνουν γιὰ νὰ σώσουν ἢ νὰ σωθοῦν**, μὰ **προσθέτοντες** στὴ **ζωή** — παραχωρώντας τῆς ὅ,τι **δὲν τῆς ἀφαιροῦν!** Ἀλλ' ἐδῶ, φανερό, πρόκειται γιὰ σκοποθεσίαν - πολιτεία - **ἔργον** χωρὶς πρόσβασιν στὴν δημοσιότητα, πού δηλαδὴ εἶναι ἀπίθανο νὰ φθάσει στὴν ἀντίληψι τρίτων... Μόνον λοιπὸν ἐφ' ὅσον **δὲν πεθάνει «ὀριστικὰ σιγαθὲν»** τὸ **ἔργο τους** (ἡ σκοποθεσία, ἡ πολιτεία τους), εἶναι δυνατόν νὰ φθάσει σὲ **κάποιον**· πού ὅμως κι αὐτὸς θ' ἀκολουθεῖ **πορεία παράλληλη**, πού ὅμως κι αὐτοῦ τὸ ἔργον (...) θὰ κινδυνεύει νὰ πεθάνει «*σιγαθὲν*»... Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν, στὴν καλύτερη περίπτωσι, θὰ εἶναι πῶς μιὰ πλειὰς διανοουμένων (μόνη αὐτή!) **θὰ κοινωνεῖ** τὴν πολυτιμότητα - θεϊκότητα τοῦ «ἐπίστασθαι», θ' ἀκούει «τὴ μυστικὴ βοή τῶν πλησιαζόντων γεγονότων... ἐνῶ εἰς τὴν ὁδὸν ἔξω οὐδὲν (θ') ἀκούουν οἱ λαοί»...

[Μικρὴ παρέκβασις: Στὸ θέμα «καβαφικὴ Ἰθάκη» ἡ ἑκδοσις θά... «καταγάγει ση-

μαντική νίκη): Σὲ τρία, σὲ πέντε, σὲ δέκα χρόνια τὸ ποίημα δὲν θὰ ὑπάρχει στὰ σχολικὰ βιβλία... Ἀλλ' αὐτὸ δὲν θ' ἀλλάξει τὴν ἱστορία τοῦ κόσμου, τὴν ἱστορία τῆς Χώρας! Ἡ Ἰσχυὺς θὰ ὀρίσει δικό της ἐπίτευγμα τὸ γεγονός, θὰ διορίσει («χωνέψει») δικά της ὄργανα ἐκδοσιν, ἐκδότην — τὸν γράφοντα πιθανῶς. Θέλω νὰ εἰπῶ πὼς τὸ ἀτέλειωτο πλῆθος ἀνάλογα «θέματα Ἰθάκες» (ἄπειρο πλῆθος) θὰ διαφεύγουν ὑπολανθάνοντα - ἀδιάκριτα, ἀπαράτηρητα, ἀσημεϊωτά (ὁ ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται τὶς συνέπειες)... Μιὰ σταγόνα λάδι στὸν Εἰρηνικὸ δὲν ἀλλάζει τὴ φύσιν του — δὲν τὸν κάνει Εἰρηνικὸ σὺν μιᾷ σταγόνα λάδι...].

Ὅχι ἄλλα — κάποτε πρέπει νὰ μπούμε στὸ θέμα μας. Ὅ,τι καὶ νὰ προσθέσω θὰ περισσεύει — θὰ ἴναι ἄτονο, μικρό, ἀσήμαντο, ἱσχνό, ἀναιμικὸ μπροστὰ στὸν ἀπὸ χάλυβα καὶ βελούδο λόγο τοῦ μεγάλου μου πρότυπου, τοῦ ἀπευθου **Ἡρακλῆ Ν. Ἀποστολίδη**:

«Κουράγι, ἀγάπες μου! Δὲ μπορῶ πιά
τίποτε· τὸ βλέπετε»

—τελευταῖο ἀπ' τὰ «Τελευταῖα» του, ὁ στερνός, ὁ ἐσχατος λόγος του, ἡ τελευταία του λέξι (βλ. «Ἐνάρθμα», «Υστερόγραφο», «Τελευταῖα», ἐκδόσεις «Νέα Ἑλληνικά»).

(Ὁ Καβάφης ἐνώπιος ἐνωπίω)

Ἀφοῦ ἐξηγήσαμε τὴ διαδικασία, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκλείονται οἱ προσβάσεις πρὸς τὴν δημοσιότητα γιὰ τὸν ὄντως διανοούμενο, ἀφοῦ ἐκθέσαμε - ἀναλύσαμε τὸν κύριο λόγο, γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐγίνε δυνατόν ὡς τώρα οὔτε ἡ συμβολικὴ (ὁμηρικὴ) Ἰθάκη νὰ κατονομασθεῖ οὔτε ὁ «πηγαιμὸς γιὰ τὴν Ἰθάκη» νὰ αἰτιολογηθεῖ⁽¹¹⁾, ὡς ἰδοῦμε πὼς ὁ Καβάφης ὁδηγήθη νὰ ὑποκλέψει τὴν πολυτιμότητα - ἀγιότητα τῆς ὁμηρικῆς Ἰθάκης (τοῦ συμβόλου Ἰθάκη — τὴν ἀναγνωρίσαμε στὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ μελετήματος, Δαυλός/41), προκειμένου νὰ συγκαλύψει - δικαιολογήσει τὴν εὐτέλεια, ἀρνητικότητα καὶ προκλητικότητα τοῦ βίου του, τῆς πολιτείας του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ γίνεται ἀναγκαῖο νὰ ὑπενθυμίσουμε πὼς βίος καὶ πολιτεία εἶναι ἡ δρᾶσις τοῦ ἀτόμου στὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας, τὸ σύνολο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀκριβῶς, ὁ τρόπος ποῦ ἐνεργεῖ. Ποῦ σημαίνει, πὼς καθὼς προκειμένου γιὰ διανοούμενον «προσωπικὴ ζωὴ» καὶ «ἔργον» εἶναι **πράγματα ἀξεχώριστα** (βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 σημείωσι), ὁ Καβάφης θὰ ἐπιχειρήσει τὴν ἀναφερθεῖσα συγκάλυψι - δικαιολόγησιν φέρων σὲ σύγχυσι τὸν ἀναγνώστη — μὲ τὰ ποιήματα τῆς περιόδου 1910-1911 («Ἡ πόλις», «Ἡ σατραπία» κ.ἄ. — χωρὶς ν' ἀποκλείονται καὶ μεταγενέστερα, λ.χ. τὸ «Ὅσο μπορεῖς»).

Καὶ βέβαια εἶναι συγκλονιστικὸ νὰ σκεφθοῦμε, πὼς, ὅταν ὁ Καβάφης δημοσιεύει τὴν «Ἰθάκη» (1911), πλησιάζει τὰ πενήντα τοῦ χρόνια! Τοῦτο ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἡλικία καθ' ἣν ἡ μὲν κρίσις - πείρα τοῦ ἀνθρώπου ἐγγίζει τὸ ἀποκορύφωμά της [βλ. τὸ ποίημα «Πολὺ σπανίως»] (1913 ὁ Καβάφης πεντηκονταετῆς): «Εἶν' ἓνας γέροντας. Ἐξαντλημένος καὶ κυρτός / σακατεμένος ἀπ' τὰ χρόνια καὶ τὶς καταχρήσεις, / (...) Ἐφηβοὶ τώρα τοὺς δικούς του στίχους λένε / κ.λπ...], ἡ δὲ βιολογικὴ ἀκμὴ τὴν πλήρη κάμψιν — στὴν περίπτωσι τοῦ Καβάφη πολὺ περισσότερο: οἱ καταχρήσεις! Ὁ συσχετισμὸς τῶν δύο αὐτῶν φέρει τὸν ἀνθρώπο ἐνώπιον ἐνωπίω, ὁ Καβάφης ἔχει πιά **καταλήξει**: Τί ἔκαμε στὴ ζωὴ του; Τί πέτυχε; Ὁ συγκερασμὸς ζωῆς - ἔργου δίδει δείκτην **σαφῶς ἀρνητικόν**: «Ὅσο κι ἂν ἐδείξε τὰ μεγάλα (αὐτὸ δὲν σημαίνει πολλὰ: κάποτε, κάποιος θὰ τὰ δειχνε ὁπωσδήποτε!), ποῖος πατέρας, ποῖος γονεὺς θὰ τὸν ἤθελε **κοντὰ στὰ παιδιὰ** του — ἐν ὥρᾳ ἐφηβίας καὶ πρώτης νεότητος ἰδιαίτερα⁽¹²⁾; Πέραν αὐτοῦ ἔβλεπε πιά καθαρά τὴν δυσαρμονία ἀνάμεσα στὸν ὑψηλὸ λόγον καὶ τὴν ταπεινὴ πρᾶξιν: «Ὅ,τι ἐκόμιζε ἡ μεγάλη τοῦ ποιήσις, τὸ ἔργο του, τὸ ἀμαύρωνε, σκίαζε, μείωνε ἡ εὐτέλεια, ἡ δευτερότης τῆς ζωῆς του, ἡ προσωπικὴ του ζωὴ δὲν ἀνταποκρίνονταν στὸ ὕψος, ἡθος, φρόνημα τοῦ λόγου — διέψευδαν, ἀνέτρεπαν αὐτὸ τὸν μερίζονα λόγον! Ὁ ἀνθρώπος, ποῦ μὲ μιὰ κλωτσιὰ στὸ στομάχι μᾶς ὑποχρέωσε νὰ ξεράσουμε τὸν Ἐφιάλτη ποῦ εἴχαμε μέσα μας, ποῦ μπόρεσε νὰ τὸν στῇ-

σει μπροστά μας, ό ποιητής πού έγραψε, υπέγραψε και σφράγισε εκείνο τό φοβερό «Μή έλπίζετε, γελοίοι, όί Μήδοι θα διαβαίνουνε πάντα» (και τόσα άλλα άνείπωτα, πού μπορουν νά μπουνε σέ κάδρο...), δέν μόρεσε νά διεκδικήσει την άναγωγή του στά ύψίπεδα του Ίδιου του λόγου, στίς κορυφές των συλλήψεών του! Μά τί σημαίνουν αυτά, όταν ή πιό τρομακτική έξάρτησις (κανείς δέν λέγει ένοχή αυτή την έξάρτησιν - προσοχή!) του δημιουργούσε στερητικά συμπτώματα έφάμιλλα αυτών της τοξικομανίας!..

Ό Καβάφης έζησε μία έκρηκτική έποχή, έναν ολόκληρο κόσμον, πού δημιουργήθη κι έχάθη μέσα σέ λίγες δεκαετίες, έναν παγκόσμιο πόλεμον, μία κοσμοϊστορικήν επανάστασι, γεγονότα τιτάνικα της πατρίδας του, μία ήλίθια έκστρατεία, μία άξεπέραστη συμφορά της... Και μέσα σ' όλ' αυτά αισθάνονταν τέτοια άνεσι χρόνου, ώστε νά άσωτεύει μέγα μέρος του λόγου του μέ τόν... Μέβη και τόν Ταμίδη... Μά και πώς νά τόν κατάδικάσεις — και Θεός νά 'δουν; Άθυρμα στά νύχια του Μείζονος Πόνου, τη μία παρωρίτης των βεσπασιανών και των καταγωγίων, την άλλη άξιολύπητος μεθυσμένος ίπθικος ή περίτρομος ανανιστής, την τρίτη... — όχι, δέν ήμουν ολότελα έξω άπ' την πραγματικότητα, όταν διερωτήθηκα: «κατά λάθος λοιπόν έγραψε την όντως μεγάλη του ποιήσι;» Φοβούμαι πώς αυτό τό «κατά λάθος» θα μέ βασανίζει ως την άγγελόκρουσι: Δέν βλέπω πώς θα τά κατάφερε διαφορετικά...

(Συνεχίζεται)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Λόγια παιδαριώδη άσφαλώς: άφού, κατά φύσιν, όχι τό άρνητικόν ή λιγότερο θετικό, αλλά τό κατά τό δυνατόν περισσότερο θετικό συνιστά τό σκοπόν (έπιδιώκεται) έν πάση περιπτώσει, πώς είναι δυνατόν τά πρώτιστα και κεφαλαιώδη «πειρα, γνώσεις» (και, γιά όποιον θέλει, «άγαθά») νά είναι... άνώτερα του σκοπού; Πώς είναι δυνατόν νά μη συνιστούν, αυτά τά άνώτερα, τό σκοπόν — αλλά νά τόν συνιστά ή διακηρυγμένης έτερότητας - κατωτερότητας Ίθάκη; Πώς είναι δυνατόν νά σκοπεύεται τό θετικό δέκα, άκόμα και όταν όί συνθήκες επιτρέπουν νά σκοπεύεται τό θετικό χίλια; (Σκόπευσις δέν είναι μόνον ή εύθεία διεκδίκησις, είναι και ή μη παραιτήσις άπό κάτι, ή μη άποποίησης — τό νά μη άρνηθώ κάτι, πού θα μου έδίδετο καθ' οίονδήποτε τρόπον)! Πέραν τούτων: τί σοί «σκοπός Ί-θάκη»; είναι αυτός πού τόν επιδιώκουμε άκριβώς, γιά νά μη φθάνουμε στην Ίθάκη — έστω γιά νά φθάνομε μετά την εξάντλησιν του ένεργού βίου (τί θα κάναμε τότε); Και τέλος πάντων: Ποίον «έναν σκοπόν (την Ίθάκην)»; Άκριβώς τόν ένα σκοπόν «ώραίο ταξίδι» δέν μάς φορτώνεται νά επιδιώκου- με ό Καβάφης;

2) Όλους; Ναι, όλους! Τό πρώτο και μόνο περιοδικό, πού, μέ πλήρη συνείδησιν του τί κάνει, κινεί την έκστρατεία, γιά ν' αποκλεισθεί ή 'καβαφική «Ίθάκη» άπ' τά σχολικά βιβλία, είναι ό «Δαυλός». Θα ήταν όμως λάθος νά ύποτεθεί πώς πρόκειται γιά ρήγμα στά ύφαλα του άστικού παιδαγωγικού μας συστήματος (του πλέγματος σχέσεων πού έλέγχει τό πνευματικόν έρμα αυτού του λαού — μέσω του όργάνου πού άπό παλιά έχω όνομάσει «Μηχανισμόν Προβολής»). Άς μη λησμονούμε πώς τό τελευταίο στηρίζεται στά γνωστά «κλειστά» συστήματα άναφοράς πού άθροίζονται σέ δυο μεγάλες ομάδες: τόν «ιδιωτικό βίο» και τόν «δημόσιο βίο». Ή καλή συμπεριφορά λέει πώς στόν ιδιωτικό βίο μορφεύ νά 'σαι όσο καθαρά θέλεις. Άρκει νά μην είσαι και στόν δημόσιο! Άλλ' είναι δυνατόν αυτό; Όχι βέβαια. Ένα «ιδιωτικό» καθαρά θα γίνει επίσης και «δημόσιο» καθαρά — στό δημόσιο βίο του. Ή είσαι άκέραιος παντού ή δέν είσαι πουθενά. Αυτό τό βολικό παραμύθι των στεγανών άνάμεσα στόν «ιδιωτικό» και τόν «δημόσιο» βίον τό δέχεται μόνον ή έπιπολαιότης, ή έλαφρότης. Ίδιωτεία έν Άρετή είναι και δημοσιότης έν Άρετή — ή Άρετή δέν είναι μέγεθος διαφεύγον: είναι ή σύζυγος πού δέν θα της άπιστήσεις ποτέ (ή πατρότης μεγάλου μέρους των άνω σκέψεων δέν μου άνήκει).

3) [κραυγαλέας σαθρότητας - γελοιότητας ή ιδιοτελοϋς (παράλληλης), ύποταχτικής, δουλικής του εύθυγράμμισης].

4) Ή δουλική εύθυγράμμις θα έρμηνεύονταν κακώς, αν δέν έννοείτο αυτό πού θέλει νά δουλώνει (όχι νά δουλώνεται — άστείο πώς ύπάρχει πάνω στη γή άνθρωπος πού επιλέγει τη δουλεία του...).

5) Λογουχάριν στὸν σπαραχτικὰ ἀνυποψίαστον, ἀνεπαρκῆ, «σπαστικόν» καὶ παιδιόθεν τρακαρισμένον σὲ κολῶνα ποετᾶστρον —θυμηθῆτε τὸν δυστυχή... Πουνέντε τοῦ Ἡλίου Λογοθέτη...

6) (ἀπ' τὴν ἴδια — Ἰσχύν — διορισμένη - ἐγκάθετη).

7) «Ἡ θεωρητικὴ πλευρὰ [τῆς πλατωνικῆς σκοποθεσίας] συνίσταται στὴν θέασιν τοῦ ἀγαθοῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, πού φέρει τὸν ἄνθρωπο σὲ ἀμεση σχέσιν μὲ τὴν ἀλήθεια... Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς μιμεῖται τὴν ὁμορφίαν, γιατί μετέχει στὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ...» (Α. Γκουτζίνοπούλου, «Ἡ κριτικὴ τῶν ποιητῶν στὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνα», Δαυλὸς/38).

Πιὸ καθαρὰ, ποῖο ἐκθετικὰ: Ὁ ἀληθινὸς (ἀποδεικνυόμενος τελικὰ) ποιητὴς ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν δική του ἀκεραΐωσι —σίκ. Σ' αὐτὴν, βεβαίως, περιέχεται ἡ ἀκεραΐωσις τῶν ἄλλων— πῶς θ' ἀκεραιωθεῖ, ἂν τοῦ λείπει ἡ ἀκεραΐωσις τῶν ἄλλων; Ὡμως τὸ πρόβλημα εἶναι τελειῶς προσωπικόν: Ὁ μόνος τρόπος ν' ἀκεραϊώνονται οἱ ἄλλοι εἶναι τὸ ν' ἀκεραϊῶνῃ ἑαυτόν. Πού ἐπιτυγχάνεται τόσο περισσότερο ὅσο περισσότερο προσθέτω στὴ Ζωὴ (παράγω) ἄφ' ἑνὸς κι ὅσο λιγότερο ἀφαιρῶ ἀπ' αὐτὴν (δαπανῶ, συσσωρεύω, καταναλῶν, ἀσωτεύω) ἄφ' ἑτέρου; Στὸ ἐρώτημα: «Ἀλλ' αὐτὸ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀπαιτῶ καὶ ἀπ' τοὺς ἄλλους, νὰ ἐμποδίζω δηλαδὴ τὴν κραυγαλέα καταναλωτικότητα, ἀσωτεία, σωσώρρευσι τῶν ἄλλων —ὥστε νὰ μὴ ἀποβαίνει φανερὰ κωλυματικὴ τῆς ἀκεραϊώσεώς τους;» ἡ ἀπάντησις εἶναι ἡ παραπομπὴ στὴν Ἀρετὴ: Ναί, ἂν ἡ ἀσωτεία τῶν ἄλλων φέρει ἔμμενα στὸν Μείζονα Πόνον! Διαφορετικά, καθὼς εἶναι ἀδιανόητον πῶς ὁ... ἀνακεραϊώτως μπορεῖ ν' ἀκεραϊώνει τοὺς... ἄλλους, θὰ συνεχίζεται ὁ γνωστὸς φαῦλος κύκλος... Πού στὴν περίπτωσι τοῦ διανοομένου, γι' αὐτὸν μιᾶς, φανερόνεται στὴν ἀναπόφευκτη (σχεδὸν) ἐκφασίλισι τοῦ —ἄμωρε Ἀλέξανδρε Παπαδιαμάντη, πού πείναγες τὸ ψωμάκι...

Ὡστε μὲ πρόσχημα τό... πνευματικὸ ἀνέβασμα τοῦ λαοῦ (ψευτο)διανοοῦμενος ἀνταποκρίνεται στὴ σκοτεινὴ του διάθεσι: καὶ ἐμπόδισης τῆς ἀκεραϊώσεως τῶν ἄλλων (πρὸς διέφυγναι τοῦ δικοῦ του ὀρίζοντος), καὶ ὑποβιβασμοῦ τοῦ «πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ» —τί ἄλλο, ἄφω ἐκμαυεῖ τὴν συναίνεσί του (λαοῦ) πῶς τοῦ δίνει βούκα ψωμί, ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ πού τοῦ τὴν παίρνει ἀπ' τὸ στόμα;

8) (κάτι πού ἡ τὸ βλέπουμε στὴν διαφθορά - ἐξαχρείωσι - ἀπιστία - προδοσίαν ἡττα τελικὰ, πού κατὰ κανόνα φαντάζει νίκη) τοῦ διανοομένου ἡ δὲν τὸ βλέπουμε στὴ μάκρυνσί του, στὸν «ἀναχωρητισμό» του!).

9) (ζοῦν καὶ γράφουν μὴ ἀφιστάμενοι ἀρχῶν —ποτὲ κατὰ τὶς περιστάσεις).

10) Ἐδῶ γίνεται φανερὴ ἡ προαγωγή τῶν μέσων σὲ ἀρχές —ὁ διανοοῦμενος, δεμένος ἀρρήκτως μὲ ἀρχές, πεθαίνει μαζί τους!

11) Τὸ ὅτι γίνεται σήμερον ἀπ' αὐτὲς ἐδῶ τὶς σελίδες εἶναι θέμα ἐξαίρεσης, θέμα ἐκδότου, πού ἐτυχε νὰ βρεθεῖ καὶ ἀσυμβίβαστος, καὶ φιλόλογος, καὶ ἀναχωρητὴς: Ὁ σπαθισμὸς στὸ στέρνον τοῦ Μηχανισμοῦ Προβολῆς θὰ χωνευθεῖ ἀμέσως, ἡ «πληγὴ» θὰ κλείσει αὐτομάτως —ποιὰ πληγὴ...

12) Οἱ ὁμοφυλόφιλοι γνωρίζουν τὶς θέσεις τοῦ γράφοντος καὶ τῆς ἐκδοσης —δὲν θὰ διαμαρτυρηθοῦν: Ὁ ἄλλοτριώνονταν μιᾶς σοβαρῆς καὶ βασανισμένης συνηγορίας —τῆς ἀποψῆς πού, διατυπωθεῖσα μὲ ὑπευθυνότητα, παρηρσίαν, πειστικότητα, θὰ ὑποκαταστήσει τὸν ὄρον «διαστροφή» (γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία) μὲ τὸν ὄρον «ἀφροδισία ἄλλως». Ἡ σοβαρότης τοῦ προβληματισμένου λύει τὸ πρόβλημα...

Ἐπιστολὲς

Κύριε Διευθυντά,

Αὐτόδηλὴ ἡ σημαντικὴ βαρύτητα προσφορά τοῦ «Δαυλοῦ» στὸ χῶρον τοῦ πνεύματος... Ἰδιαίτερα σὰς τιμὰ ἡ γενναία προβολὴ τῆς οὐσιαστικῆς ἐπισήμανσης τοῦ κ. Σ. Παναγιωτάτου πῶς ἡ «διδασκαλία» τῆς ἀθεμελίωτης φιλοσοφικῆς καθαφικῆς «Ἰθάκης» ναρκοθετεῖ τὴ φυλετικὴν ἀρρενωπότητα κι εὐθυκρίσιαν... Ἐχει δίκιο ὁ συνεργάτης σας: τί ἄλλο παρά ἐνδεικτικὸν φυλετικῆς κάμψης εἶναι τὸ ὅτι οἱ ἑλληνες φιλόλογοι, ὑποχρεούμενοι νὰ «διδάσκουν» κάτι πού «δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ ἀντικείμενο διδασκαλίας», δὲν ἐκρήγνυνται, ἀλλὰ συμβιβάζονται ἀπὸ φόβο (στὴν πατρίδα μας δὲν βγαίνει σὲ καλὸ ἡ πολλὴ ἐξυπνάδα...); (Θὰ ἦταν ταυτοσήμως ἐνδεικτικόν, ἐξάλλου, ἂν ἡ μειοδοσία βεβαιώνονταν ὀφειλόμενη σὲ ἀμάθεια: καθηγηταὶ καὶ νὰ μὴ καταλαβαίνουν τί διαβάζουν);

Σχετικὰ μὲ τὰ ἄνω λοιπόν, παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ διατυπώσω μερικὲς παρατηρήσεις μου γιὰ τὸν διάλογο μεταξὺ τῶν κ.κ. Δέπου — Παναγιωτάτου, ἀφοῦ πρῶτα τονίσω πῶς διάλογος

είναι ὄχι τὸ ν' ἀντιπροβάλλει ἕκαστος τῶν διαλεγόμενων ὅ,τι θέλει ὅταν θέλει, ἀλλ' ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ ἐξάντληση τοῦ ἀντικειμένου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἑκάστοτε διαφορὰ ἀπόψεων. Παράδειγμα: Στὴν δευτέρη φράση κιόλας τοῦ κ. Δέπου (Δαυλὸς 39/2013) «*ὅταν συζητᾷς μὲ τὸν (πεθαμένο) Καβάφη σὰν ἴσος πρὸς ἴσον...*», ὅπου ὁ κ. Δέπος ὑπαινίσσεται ὅτι ὁ κ. Παναγιωτᾶτος «θορυβεῖ» ἐκ μεταιοδοξίας, ὁ ἄκρως διαλεκτικὸς δοκιμιογράφος καὶ ποιητὴς (ποῦ υἱοθετῶ ἀνεπιφυλάκτως τὶς ἀπόψεις τοῦ περὶ διαλόγου καὶ γλώσσας) ἀντιλέγει (Δαυλὸς 39/2014): «*Δὲν εἶναι ἀξίος ὑπολήψεως ὁ ἀνθρώπος ποὺ δὲν συζητᾷ σὰν ἴσος πρὸς ἴσον μὲ οἰονδήποτε — ἀνὴρ βρῖσκει πῶς δὲν ὑστερεῖ τοῦ συνομιλητοῦ του κατὰ τὴν ἀρετὴ! Ἄν κάποιος προτιμᾷ νὰ συζητᾷ νιώθοντας πότε δοῦλος πότε αὐθέντης, πότε ἀνδράποδο πότε ἀνδραποδιστὴς, δουλειά του...*» Ὁ,τι ἄκριβῶς λέγω, κ. Διευθυντά, εἶναι πῶς ὁ κ. Δέπος στριμώχνεται ἐδῶ: ὑποχρεωμένος νὰ δεχθεῖ ἑαυτὸν δουλόφρονα ἢ δουλωτήν, ἀντὶ ν' ἀντικρίσει τὴν λογικὴ τοῦ Παναγιωτᾶτος (ποῦ διόλου δὲν ἐπιτρέπει προχειρότητες καὶ ἀκριτολογίες...) ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ἐντιμὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ συνομιλητοῦ του, κατακερματίζον τὸν διάλογον, τὸν ἐξαφανίζον σὲ περιττολογίες (θεωρητικὲς θέσεις), ἔτσι ποῦ νὰ θολώνει τὰ νερά σ' ἀτέλειωτες σελίδες «ἀλλὰ λόγια ν' ἀγαπιώμαστε»... (Ἀντίθετα, ὁ κ. Παναγιωτᾶτος διαχωρίζει σὲ κάθε περίπτωση τὸν διάλογον ἀπ' τὶς σαφεῖς καὶ μείζονος εἰδικοῦ βάρους θεωρητικὲς θέσεις του).

Κύριε Διευθυντά,

Ἦδη, σεβόμενη τὸν πολύτιμο χῶρο τοῦ περιοδικοῦ σας, ἀπευθύνομαι ἄμεσα στὸν κ. Δέπο:

1) Ἰσχυριζόμενος, κ. Δέπο, πῶς τὸ καθαφικὸ ποίημα «*Ἰθάκη*» «...δὲν εἶναι ἐξοβελιστέο ἀπὸ τὰ σχολικὰ βιβλία» (Δαυλὸς 41/2122), παρακαλεῖσθε νὰ μᾶς πληροφορήσετε: ὁ ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. **Ν.Β. Τωμαδάκης**, ὅταν λέγει πῶς ἡ τυχὸν ἀληθινότης τοῦ ποιήματος «δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι κατάλληλον δι' ἀνάγνωσμα (καὶ ἀνάλυσιν) εἰς τὰ Σχολεῖα» (Δαυλὸς 41/2116), κάνει λάθος; Ποῦ;

2) Ἰσχυριζόμενος, ἐπίσης, πῶς τὸ «...ὠραῖο ταξίδι ποὺ λέει ὁ Καβάφης (καὶ ὁ Ὀμηρος) ὅτι ἐκα-νε...» ὅ... Ὀδυσσεύς (Δαυλὸς 39/2113), παρακαλεῖσθε νὰ παραθέσετε τὰ χωρία ὅπου... Ὀμηρος καὶ Καβάφης ὀνομάζουν «*ὠραῖο*» τὸ ταξίδι (ἐπιστροφῆς) τοῦ Ὀδυσσεύς! (Θὰ ἔχετε, ἔτσι, τὴν εὐκαιρία νὰ... ὑποχρεώσετε καὶ τὸν ἐπίτιμο Γυμνασιάρχη κ. **Φώτη Μπουζάνη**, ποῦ πρῶτος ἐπισημαίνει τὴν ἀνακρίβεια, Δαυλὸς 41/2117)...

3) Βάζετε, κ. Δέπο, στὰ χεῖλη τοῦ συνομιλητοῦ σας τὴ φράση «... τὸ νόημα τοῦ ποιήματος «*Ἰθάκη*» θὰ κάμνει τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ σὲ βιολογικὸ μαρasmus...» (Δαυλὸς 41/2123): ὅμως ὅ,τι ὑπογραμμίζει ὁ κ. Παναγιωτᾶτος εἶναι πῶς «*φέρεται σὲ κάμψι τῆ φυλετικῆς μας ὁρμῆς*» ἢ διδασκαλία τοῦ ποιήματος στὰ Σχολεῖα... (Δαυλὸς 41/2123).

4) Πῶς γίνεται νὰ λέτε «...ὁ Καβάφης κοιτάζοντας πρὸς τὸ φτασμένο πιά Ὀδυσσεύς...»; Ποῦ γίνεται λόγος περὶ... Ὀδυσσεύς στὸ καθαφικὸ ποίημα;

5) Διόλου, κ. Δέπο, δὲν «...εἶναι ὁμοιο τὸ πρόβλημα τῶν συνταξιούχων, τῶν ἀνθρώπων τῆς τρίτης ἡλικίας (...) ποὺ σκαρφαλώνουν στὰ πούλμαν (...) γιὰ νὰ γεμίσουν μάταιες τὶς ὥρες τους...» (Δαυλὸς 41/2123): Αὐτοὶ ξεκινοῦν γιὰ... Παναγία, Ἅγιο Νεκτάριο, Ἁγ. Γιάννη Ρώσσο, ὅπου ἅγιος τελοσπάντων, ὅπου μάρτυρας, συναριστής, ξωκκλήσι, «*ἱερά μονή*», εἰκόνα θαυματουργῆ... Πᾶνε Τῆνο, Αἴγινα, Προκόπι, Δαμάστα, Χρυσοβαλάντου! Ἀλλ' ἐδῶ, κ. Δέπο, μιλάμε γιὰ Ἰθάκην, γι' ἀνθρώπους ποὺ «*βγαίνουν στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη*» (τί «*νὰ γεμίσουν τὶς ὥρες τους καὶ παντρεύονται στὰ ἐβδομήντα τους*» μᾶς λέτε);

6) Ἄν ἡ Ἰθάκη, κ. Δέπο, ἦταν ὄντως «*ἐνα νησὶ καὶ τίποτε περισσότερο*», ἂν «*κανένα ὑπερβατικὸ μυστικὸ δὲν κρύβει*», ὅπως λέτε (Δαυλὸς 41/2124), δὲν θ' ἄφηνε περιθώρια γιὰ σύγχυση: Ὁ Καβάφης δὲν εἶπε «*Σὺν βγεῖς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν...* Ἀγουλίντσα!» Γιατί; Γιατί ὄχι ἡ Ἀγουλίντσα ἀλλ' ἡ Ἰθάκη ἔχει ἀναχθεῖ σ' ἐπίπεδο συμβόλου, μόνο αὐτὴ ἔχει περάσει στὴ συνείδησή μας ἀπὸ τὸ σύμβολο. Ποῦ σημαίνει πῶς ἐνῶ οἱ πάντες μποροῦν νὰ βγαίνουν στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἀγουλίντσα, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ προκειμένου γιὰ τὴν Ἰθάκη!... Οὐ παντὸς πλεῖν εἰς... Λαμπρενὲ τῆς Ἰθάκης, κ. Δέπο...

7) «*Αὐτὸ τὸ νησὶ καμμιὰ ἀξία δὲν κρύβει καὶ καθόλου δὲν μιμεῖται τὴν ἀρετὴ, ὅπως πλαστογραφεῖται ὁ Ὀμηρος (ὅτι τάχα τὸ λέει), γιὰ νὰ βγεῖ σκάρτος ὁ Καβάφης*» (Δαυλὸς 41/2124). Ὁ κ. Παναγιωτᾶτος πουθενὰ δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ὀμηρος λέγει αὐτά.

8) «...ἡ κριτικὴ τοῦ Παναγιωτᾶτος... ἔχει τὶς ὑπόγειες ρίζες τῆς στῆ μεσαιωνικῆς χριστιανικῆς ἡθικῆς. (Κερί καὶ λιβάνι καὶ καλογερίστικο μῖσος κατὰ τοῦ Σατανᾶ (...)) ποὺ συμβολίζει κυρίως τὸ σέξ — ἐωσφορικὸ ποιητὴ λέει τὸν Καβάφη ὁ Παναγιωτᾶτος)», Δαυλὸς 41/2125. Τὸ ἐξαιρετικὰ φαῖδρὸ εἶναι πῶς στὴν ἄμεσως ἐπόμενη σελίδα σας ἀλλάζουν τὰ πράγματα: «...ὁ φίλτατος Παναγιωτᾶτος ἔχει

δημοσιεύσει δυὸ ὁμοφυλοφιλικότατα ποιήματα (πολὺ ὁμοφυλοφιλικότερα τῶν ὁμοφυλοφιλικῶν τοῦ Καβάφη)... Συμπέρασμα: Διαλένετε καὶ παίρνετε: καὶ στεγνὸς ἠθικολόγος, πουριτανικὸς, μεσαιωνικὸς ἀουτοναφιστὴς ὁ Παναγιωτάτος, καὶ ὁμοφυλοφιλικὸς ποιητὴς, τάλε κουάλε μὲ Καβάφη καὶ λοιποὺς... (Τὰ ποιήματα τοῦ κ. Παναγιωτάτου, δημοσιεύονται στὸ τεύχος 36/1813 καί, πρᾶγμα ποὺ παρασιωπᾷ ὁ κ. Δέπος, συνοδεύουν σκέψεις τοῦ (κ. Παναγιωτάτου) γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία, σωστότερες δὲν ἔχω συναντήσει! Νὰ δῶμες: ἀκριβῶς-οἱ ἥρωες αὐτῶν τῶν ποιημάτων, καταδικάζουν καὶ ἐκτελοῦν ἑαυτοὺς (γιὰ ἐνοχὴν ὅχι ἀποκλειστικὰ δική τους)!..

...
Αὐτά, κ. Διευθυντά, εἶχα νὰ εἰπῶ. Συμπληρώνω πὼς ἀφότου διασταυρώθηκα μὲ τὸ περιοδικό σας αἰσθάνομαι ἐπαληθευθεῖσα τὴν πνευματικὴ μου ὑγεία, λιγότερο προδομένη ἀπ' τὸν ἑαυτό μου... Νέα γυναικία, ἐργαζόμενη, ὅχι τελείως ἀμόρφωτη (ἔχω σπουδάσει οἰκονομικὲς καὶ ἐμπορικὲς ἐπιστῆμες) ἀποροῦσα ποὺ ὅλα μ' ἔφεραν σὲ διάσταση μὲ τούτη τὴν ἐποχὴ ποὺ «σταυρώνει» καὶ «διασύρει» τὴν ἀθωότητα, τὴν ποίηση, τὴν ἐμπνευση, τὸ Μεγάλο Ὀνειρο...

Γεωργία Δ. Καρυτινοῦ

Οἰκονομολόγος

Ἡ καβαφικὴ ποίηση καὶ ἡ παιδευτικὴ τῆς καταλλήλότητος

Θεωροῦμε τὸ θέμα τῆς «Ἰθάκης» τοῦ Καβάφη, ποὺ ἀνακινήθηκε στὸ «Δαυλό», ποὺ τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ἔχει σπεύσει κι ὅλας νὰ φρονηματίσει μ' αὐτὸ τὰ παιδιά στὰ σχολεῖα, ἐξαιρετικὰ σοβαρό. Θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ παραθέσουμε τὴ γνώμη μας μὲ μιά συνοπτικὴ ἀναφορά στὸ ὅλο φαινόμενο «Καβάφης», γιατί νομίζουμε ὅτι μονάχα σὲ κάποια συνάρτηση μὲ αὐτό, καὶ ὅχι ξεκομμένο, μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ σωστά.

Τὸ πρῶτο ποὺ ἀπορρίπτουμε ἐξαρχῆς κατηγορηματικά, εἶναι ἡ ἀξίωση τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Καβάφη νὰ θεωρήσουμε τὴν καβαφικὴ ποίηση ὀριστικά καὶ πάγια ἀξιολογημένη, καὶ τὸν Καβάφη ἀπροσπλάστο πιά. Νὰ ἀρνηθοῦμε, δηλαδή, στὸν ἑαυτό μας τὸ δικαίωμα καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἀναθεωροῦμε τὶς καθιερωμένες ἀξιολογήσεις καὶ ἀντιλήψεις. Ἕνα ἔργο τέχνης ὅμως ποτὲ δὲν παγιώνεται. Ἡ ἀκαμψία ἄλλωστε δὲν εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς ζωῆς. Τὸ ἔργο τέχνης ποτὲ δὲ σταματᾷ νὰ παλεύει μὲ τὸ χρόνο. Καὶ ὅταν εἶναι πραγματικά ἀξιόλογο ἢ ζωντανό, ἐπιβιώνει μόνο του, χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴν, περιττὴ καὶ ἀνώφελη, περιχαράκωσή του μὲ ἀπαγορευτικά ταμπού. Ὅσο κι ἂν εἶναι πολλὰ αὐτὰ ποὺ ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Καβάφη, αὐτὸς ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ πλησιάσει περισσότερο τὸ θέμα καὶ νὰ δώσει μιά πιὸ οὐσιαστικὴ ἐξήγηση, αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ ξεκινήσει ἀπὸ μιά οὐδέτερη καὶ νέα ἀφετηρία, ἀπὸ μιά θεληματικὴ ἀρνηση καὶ ἀγνοία τῶν πάντων. Καὶ νὰ θέσει στὸν ἑαυτό του πρωταρχικὸ τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι, λοιπόν, αὐτὸς ὁ Καβάφης;

Τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ ἀναντίρρητα ἀποκομίζεις ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν ποιημάτων του, εἶναι ἡ συνέπεια τοῦ ποιητῆ μὲ τὸν ἑαυτό του. Τὸ ἔργο του εἶναι σὰν ἕνας ἀπλὸς ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός του. Ὁ ποιητὴς καταγράφει ἐκεῖ τὰ βιώματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὴ «φιλοσοφία του», μὲ μίαν ἀνεμπόδιστη ἀμεσότητα καὶ εὐθύτητα, ἀκόμα καὶ μὲ τοὺς ὑπαινιγμούς, τὴν εἰρωνική ἢ τὴ γνωμικὴ διάθεση, ἀκόμα καὶ μὲ τὴ γλωσσικὴ ἐπιτήδευση, στὰ ὑστερνότερα ἰδίως ποιήματά του. Ὡστε, περισσότερο ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον ποιητὴ, νιώθεις τὴν ἀνάγκη τότε νὰ γνωρίσεις τὸν ἄνθρωπο, νὰ ψάξεις κυρίως τὶς συγκυρίες καὶ τὶς συνθήκες ποὺ τὸν διαμόρφωσαν. Καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ ἔτσι διαμορφώνεται τώρα, εἶναι: Ποιὸς εἶναι, λοιπόν, αὐτὸς ὁ Καβάφης;

«Αἰσθάνομαι μέσα μου 125 φωνές νὰ μὲ λέγουν ὅτι θὰ μπορούσα νὰ γράψω ἱστορίαν», ἐξομολογήθηκε κάποτε ὁ ποιητὴς. Ὁ Καβάφης ὅμως δὲν ἦταν μόνο ἕνας ἀπλὸς ἐραστὴς καὶ γνώστης τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους του· εἶχε βαθειὰ καὶ οὐσιαστικὴ τὴν αἰσθησὴ τῆς, τὴ βίωμε τὴν πᾶσα ὥρα τῆς ζωῆς του. Εἶναι μὲ δυὸ λόγια ἱστορικὸ παράγωγο, τέκνο καὶ ἀπόληξη τῆς πολυχρονῆς καὶ πολυτάραχης ζωῆς τοῦ ἔθνους του. Ἐξῆς στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου, καὶ οἱ ρίζες ἀπὸ τὴ γενιὰ τῆς μάνας του βυθίζονταν στὸ ἀριστοκρατικὸ Φανάρι τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ ξένοι μελετητὲς λένε γι' αὐτόν: «Εἶναι Ἕλληνας τῆς διασποράς». Καὶ οἱ συμπατριῶτες του λένε: «Εἶναι ἕνας τοῦ ἀπόδημου ἐλληνισμοῦ». Ὅμως οἱ λέξεις αὐτές, «διασπορά», «ἀπόδημος» —δηλαδὴ ξεντεμένους—, δημιουργοῦν παρανοήσεις καὶ μᾶς ἐμποδίζουν νὰ τὸν καταλάβουμε σωστά. Ὁ ἐλληνισμὸς ποὺ μέχρι πρὶν λίγες δεκαετίες ζοῦσε συμπαγῆς στὸν παράλιο κυρίως χώρῳ ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα ἴσαμε τὸ Νεῖλο, καὶ

πλήρων με σκληρό αγώνα την αναιρούμενη διαρκώς επιβίωσή του, δεν αισθάνονταν και ούτε ήταν ξενιτεμένος. Πατούσε τα ίδια χώματα, που πατούσαν και οι ατέλειωτες γενιές των προγόνων του, που κατά καιρούς ελάμπρυναν με έργα και κατορθώματα ανυπέρβλητα. Και αυτός ο περίλαμπρος κόσμος είχε απολήξει —τόν καιρό του Καβάφη— σε ένα θλιβερό ελληνικό απολειφάδι, παραγκωνισμένο, ανασφάλιστο και περιφρονημένο. Είναι αυτό που ως χτές ακόμα λέγαμε: «*ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμός*». Τέκνο αυτού του κόσμου είναι ο Καβάφης, με την έντονη αίσθηση και γνώση της ιστορίας του.

Έζησε σε μιὰ πόλη που ιδρύθηκε από τὸ Μεγάλο Ἀλέξανδρο και φέρνει ακόμα τὸ ὄνομά του, σὲ ἕνα χωρὶ που οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Μακεδόνα, οἱ Πτολεμαῖοι, ὀδήγησαν στὸ ἀπόγειο τῆς ἀκμῆς του. Ἡ πολιτιστικὴ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνιστικοῦ κέντρου τῆς Ἀλεξάνδρειας κράτησε μιὰ ὀλόκληρη χιλιετία, καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση βέβαια καὶ τὸν ἐμπρησμό τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης μὲ τοὺς 700.000 χειρόγραφους τόμους. (Ἀπέραντη θλίψη νιώθει κανεὶς σὰν ἀναλογίζεται τὸ φοβερὸ αὐτὸ ἱστορικὸ ἀτύχημα, που ἐπληξε τὴν ἀνθρωπότητα. Ἄν εἶχαμε τὴν τύχη νὰ διασωθοῦν οἱ μισοὶ ἔστω θησαυροὶ τῆς, σίγουρα ἡ ὄψη καὶ ἡ μοῖρα τοῦ κόσμου θὰ ἦταν πιὸ καθαρὴ. Γιατὶ αὐτὸ που κατέχομε ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιά τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι ἡ κορυφὴ τοῦ παγόβουνου μόνο, ἐνῶ ὁ μεγάλος ὄγκος του, καὶ ἴσως ὁ πιὸ σημαντικὸς, εἶναι γιὰ πάντα βυθισμένος στὴν ἀπώλεια). Ἡ ἑλληνικὴ ἀκμὴ στὴ χώρα τοῦ Νείλου, λοιπόν, συνεχίστηκε μολοτοῦτο καὶ στὴ βυζαντινὴ περίοδο, γιὰ νὰ σταματήσει ἀπὸτομα τὸ 640 μὲ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση καὶ τὴν ἰσλαμικὴ πλημμυρίδα.

Τὸν καιρὸ τοῦ Καβάφη ἡ ἑλληνικὴ παροιμία τῆς Αἰγύπτου ἀριθμοῦσε 200.000 ψυχές. Ὁ κόσμος αὐτὸς μὲ σκληρὸ αγὼνα κατόρθωσε καὶ εὐμάρεια καὶ μιὰ ὑπολογίσιμη πνευματικὴ καλλιέργεια νὰ ἔχει. Πάντα ὅμως στὴ σκιά τῶν κυρίαρχων Ἀγγλῶν. Καὶ χωρὶς μιὰ σίγουρη προοπτικὴ. Οὐσιαστικά, δηλαδὴ, χωρὶς παρὸν, ἀλλὰ καὶ χωρὶς μέλλον. Τὸ παρὸν ἀνῆκε στοὺς Ἀγγλους. Τὸ μέλλον τὸ διεκδικοῦσαν οἱ σκοτεινὲς ἀραβικὲς μάζες, που εἶχαν ριζώσει στὸν τόπο, καὶ εἶχαν —στὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ— ἀφομοιώσει τὶς αὐτόχθονες αἰγυπτιακὲς φυλές. Στοὺς θλιβεροὺς ἀπόγονους τῶν Πτολεμαίων δὲν ἀπόμειναν παρὰ μόνο οἱ ἱστορικὲς ἀναμνήσεις. Μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἱστορικὲς συνθήκες καὶ διεργασίες ἀναδύεται ἡ μορφή τοῦ Καβάφη, προικισμένη, χάρη στὴ φυσικὴ εὐαίσθησία του καὶ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια, μὲ ὅλη τὴ φόρτιση τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους του.

Τὸ περιεργὸ εἶναι ὅτι ὁ Καβάφης ἔμεινε τελειῶς ἀποκομμένος πνευματικὰ ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, που ἀναδύθηκε μέσα ἀπὸ μιὰ κόλαση ἀγῶνων, παθημάτων καὶ θυσιῶν στὸν ἑλλαδικὸ χωρὶ. Μιὰ ἀνάδυση που ἄρχισε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, κορυφώθηκε μὲ αὐτὴ καὶ συνεχίστηκε καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὴ. Σ' αὐτοὺς τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων, που ἐπιζητοῦσαν ἀντρίκια καὶ μακριὰ ἀπὸ κάθε παραδοχὴ ἱστορικῆς ἥττας τὴ μορφή καὶ τὴν ὑπόστασή τους, ὁ Καβάφης στάθηκε —φεῦ!— ἀμέτοχος. Ἐμεινε βυθισμένος στὴν ἀριστοκρατικὴ του πτώση, περιχαρακωμένος ἀπὸ τὴ θλίψη τῶν περίλαμπρων ἀναμνήσεων. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ὀριστικῆς πτώσης, τῆς ἀμετακλήτης ἥττας, διαποτίζει καὶ ἐκφράζει τὸ ἔργο του ἴσαμε τὸ τελευταῖο «νὶ».

Ἄν ψάξουμε στὸν πυρῆνα τὸ κάθε ποιημὰ του, ἀκόμα καὶ αὐτὰ μὲ τὶς ὁποιες θεματολογίες τῆς καθημερινότητος, θὰ συναντήσουμε τὸ καταστάλλαγμα καὶ τὸν ἀπόηχο τοῦ θρήνου γιὰ τὸ χαμένο κόσμο. Ἀποκαλυπτικότερος καὶ ἀμεσότερος γίνεται σὲ ὀρισμένα ποιήματά του, ὅπως οἱ «Θερμοπύλες», οἱ «Τρῶες», τὸ «Περιμένοντας τοὺς Βαρβάρους» κλπ.

*«Θαρροῦμε πὼς μὲ ἀπόφαση καὶ τόλμη
θ' ἀλλάξουμε τῆς τύχης τὴν καταφορά
κι ἔξω στεκόμεθα ν' ἀγωνισθοῦμε.*

...

Ὅμως ἡ πτώσις μας εἶναι βεβαία.

...»

«Τρῶες»

*«Τιμὴ σ' ἐκείνους ὅπου στὴ ζωὴ των
ῶρισαν καὶ φυλάγουν θερμοπύλες.*

...

*Καὶ περισσότερὴ τιμὴ τοὺς πρέπει,
ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν)
πὼς ὁ Ἐφιάλτης θὰ φανεῖ στὸ τέλος*

κ' οἱ Μῆδοι ἐπιτέλους θά διαβοῦνε.

«Θερμοπύλες»

«...»

Καὶ μερικοὶ ἔφθασάν ἀπ' τὰ σύνορα
καὶ εἶπανε πὼς Βάρβαροι πιά δὲν ὑπάρχουν.
Καὶ τώρα τί θά γένουμε χωρίς Βαρβάρους.
Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν μιὰ κάποια λύσις».

«Περιμένοντας τοὺς Βαρβάρους»

Καμιὰ ἐλπίδα, λοιπόν, πουθενά φῶς, οὔτε προοπτική. «Δὲν ἔχει πλοῖο γιὰ σέ οὔτε ὁδὸ».

Τί ἀπομένει ὑστερα ἀπὸ αὐτά; Ἡ παραίτηση, ἡ ὀριστική πτώση, ἡ ἀποσύνθεση. Σημαδεμένος μὲ τὸ πάθος τῆς ἐρωτικῆς διαστροφῆς, τὸ μόνο πού βρίσκει νὰ ἔχει κάποιο νόημα στὸ βίο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οἱ ἄκρατες, ὅποιες μορφῆς, αἰσθησιακῆς ἀπολαύσεις, ἡ παρσκιμακὴ, θά λέγαμε, ἡδονή.

«Δὲν ἐδεσμεύθηκα. Τελείως ἀφέθηκα κι ἐπῆγα.

Στὲς ἀπολαύσεις...».

Εἶναι, ὅπως αὐτοαποκαλεῖται, «ἓνας ἀνδρεῖος τῆς ἡδονῆς»· πού στὴν κοινὴ καθημερινή γλώσσα σημαίνει: «ἓνας ἀδιάντροπος» ἢ «ἓνας παραλυμένος». Πράγμα, πού δείχνει ὅτι δὲ βρίσκει τίποτα ὀρθοῖο στὸν κόσμο, ἀξιοσέβαστο ἢ δεσμευτικό. Μὲ δυὸ λόγια —καὶ χωρίς ἐννοεῖται σ' αὐτὸ τὸ σύντομο σημεῖωμα νὰ ἐξαντλούμε τὸ θέμα —κι αὐτὸς ἀκόμα ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ προσωπικὴ ζωὴ τοῦ Καβάφης εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, σὲ ἀποφασιστικό βαθμό, τὸ τελικὸ παράγωγο καὶ καταστάλλαγμα τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τοῦ κόσμου του.

Ἄς γυρίσουμε ὅμως στὴν «Ἰθάκη». Τί σημαίνει αὐτὸ τὸ ποίημα; Καὶ πόσο προσφέρεται γιὰ τὰ παιδιὰ; Ὅπως εἶπαμε ὁ Καβάφης εἶναι ποιητὴς ἀληθινός, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι δίνει σὲ ὅλα τὰ ποιήματά του μὲ εἰλικρίνεια καὶ συνέπεια τὸν ἀληθινὸ ἑαυτὸ του. Ὅπως πράττει δὲ καὶ κάθε γνήσιος ποιητής. Καὶ στὴν «Ἰθάκη» δὲν μπορεῖ παρά νὰ βροῦμε ὅλα τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ καβαφικοῦ πνεύματος. Πессимизμός, παραίτηση, ἀποσύνθεση. Ὅσο καὶ ἂν ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι εὐδιάκριτα σ' αὐτὸ τὸ ποίημα. Ὅμως ἡ ἔλλειψη πίστεως στὴ ζωὴ καὶ στὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐννοια πού διαποτίζει τοὺς στίχους του, ὅπως τὸ αἷμα πού κυλάει ἀθόρυβα στὶς φλέβες.

«Σὰ βγεῖς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη
νὰ εὐχέσαι νὰ ναι μακρὺς ὁ δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.

...

Πάντα στὸ νοῦ σου νὰ 'χεις τὴν Ἰθάκη.

...

Μὴ προσδοκῶντας πλούτη νὰ σέ δώσει ἡ Ἰθάκη.

Ἡ Ἰθάκη σ' ἔδωσε τ' ὥραϊο ταξίδι.

... Ἡ Ἰθάκη δὲ σέ γέλασε».

Γιὰ τὴν κοινὴ λογικὴ ὁ ἀνθρώπινος ἰδεαλισμός, δηλαδὴ τὰ ἀνθρώπινα ἰδανικά (οἱ «Ἰθάκες»), εἶναι μιὰ αὐτονόητη ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ χωρίς ἐλπίδα εἶναι ἀδιανόητη. Φυσικὰ τὰ ἰδανικά ἀποδεῖχονται τελικὰ ἀπροσπλάστα ἢ σχήματα χωρίς ἀντίκρουσμα. Σὲ κάθε περίπτωση ὅμως καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἀνάγονται σὲ κινητήριες κοινωνικὲς δυνάμεις, πού διασφαλίζουν τὴν ἀδιάκοπη προώθηση καὶ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅταν οἱ ἄνθρωποι δὲ φτάνουν (ποτὲ δὲν φτάνουν) τὸ ἰδανικὸ τους, ἔχουν ἐντούτοις κάνει κάποια βήματα· καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ δικαίωση καὶ τὴν αἰτιολόγηση τοῦ ἰδανικοῦ. Ὁ Καβάφης μᾶς προσφέρει μιὰ «Ἰθάκη», δηλαδὴ ἓνα ἰδανικὸ πού νὰ ἐνεργεῖ σὰ μιὰ συνευρητὴ αὐταπάτη ἢ ἀφορμὴ «γιὰ τὸν πηγαμὸ», μὲ τελικὸ στόχο νὰ ἀποκομίσουμε περιπέτειες, γνώσεις, πρᾶξεις

«...καὶ ἡδονικά μυρωδικὰ κάθε λογῆς
ὅσο μπορεῖς πιὸ ἄφθονα ἡδονικά μυρωδικά...»,

πού σημαίνει «ὅσο μπορεῖς πιὸ ἀφθονες αἰσθησιακῆς ἀπολαύσεις». Ὁ Καβάφης, λοιπόν, δὲν ἐννοεῖ τὴν «Ἰθάκη» σὰ μιὰ ἀληθινὴ πίστη ἢ ἐλπίδα, ἀλλὰ σὰ σκόπιμο παιχνίδι μὲ στόχο τὰ ἐγωιστικὰ ὠφελήματα. Ἡ ἀπιστία αὐτὴ ὅμως ἢ, ἂν θέλετε, ἡ ἀνεπιστία, εἶναι κοινωνικὰ ἀπαράδεκτη, γιατί ὁδηγεῖ στὴν ἀποσύνθεση καὶ τὴν ὑποβάθμιση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Τὸ συμπέρασμά μας εἶναι ὅτι ὁ Καβάφης δὲν προσφέρεται γιὰ τὴ διάπλαση τοῦ χαρακτήρα καὶ τοῦ φρονήματος τῶν νεαρῶν βλαστῶν τῆς ἐλληνικῆς, καὶ ὅποιες ἄλλες, κοινωνίας· ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μοναδικὴ καὶ συχνὰ ἀριστουργηματικὴ ποιητικὴ τεχνικὴ του.

Βασίλης Κατσαβὸς

ΥΒΟΝΝΗ ΚΕΡΕΣΤΕΤΖΗ

Σὰν τρεχαντήρι...

... κόρη μου, φούσκωσαν τὰ πανιά τους·
Θαρρῶ εἶναι τὰ χρόνια σου.
Κι ἐγὼ μεσοπελάγι
νὰ χορταίνω τ' ἀλάτι σου.

Πλάνα ἢ νιότης,
μὰ ἔχει γλυκὰ τὰ χεῖλια.

Βράχος, ἀλεξικέραυνο
τ' ἀσθενικὸ κορμί μου.
'Αλυγαριὰ γιὰ σκέπος σου!
Κι ἐδῶ στὸ γέρμα
ἀλόγιστα
ξύδιασμα ὑπονομῆς
ὁ ἰδρωτὰς τῆς ζωῆς μου.

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΛΟΥΔΗΣ

Μὴν τὸ μαλλώσεις τ' ὄνειρο!

Ὅταν σπασμένο τ' ὄνειρο στὴ γῇ ξαναγυρίζει
ἀπ' τὸ τρελλὸ ταξίδι του μέσ' στοὺς ἐπτά οὐρανοὺς,
γυμνὴ πραγματικότητα ἐμπρός του ἀντικρύζει
κι' ἐρείπια ὅσα ἔχτισε ὁ μεθυσμένος νοῦς.

Ἐκεῖ ποὺ πρῶτα φάνταζε τ' ἀπάνεμο λιμάνι,
ἀγριεμένης θάλασσας κοχλάζει ὁ ἀχὸς
κι' ὁ νοῦς ἀπ' τ' ἀκριβόπλαστο ποὺ φόραγε στεφάνι
μ' ἓνα στεφάνι ἀκάνθινο ξωμένει μοναχός.

Ἄδεια γυρνάει κι' ἡ καρδιά ἀπ' τ' ἄγονο ταξίδι,
ὅταν, στὸ ἔρμιο τ' ὄνειρο τσακίσουν τὰ φτερά.
Τὸ νέκταρ γένεται χολή, τὸ βάλσαμό της ξύδι
καί, ὅπως ἦρθε, χάνεται τοῦ ὀνείρου ἡ χαρά.

Ὅνειρα ποὺ τὸ στόχο τους ποτὲ δὲν ἀντικρύζουν,
ἀφήνουν τὴν ἀνάμνηση πικρὴ νὰ τριγυρνᾷ
κι' εἶναι αὐτὰ τὰ πιὸ ἀκριβά, ποὺ τόσο μᾶς κοστίζουν,
σὰν ἀπομένουν ὄνειρα γιὰ πάντα μακρινά.

Μὴν τὸ μαλλώσεις τ' ὄνειρο, ὅσο τρελλὸ κι' ἂν εἶναι,
ἔτσι εἶν' ἡ ἴδια ἡ ζωή, μὲ ὄνειρα νὰ ζεῖ.
Μὰ μόνο ἂν ἔχεις δύναμη, συνοδηγός του γίνε,
γιατὶ ἀλλιῶς θὰ γκρεμιστεῖς μὲ τ' ὄνειρο μαζί.

KARL JASPERS

Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας

(Ὁγδοη συνέχεια)

Στὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἀδύνατη ἡ κατάσταση αὐτὴ τῶν πραγμάτων. Ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴ λειτουργία ἀνυπολόγιστων φυσικῶν δυνάμεων, ποὺ οἱ ἰσοπεδωτικὲς συνέπειές τους μποροῦν νὰ ἐνταθοῦν μέχρι τὴν τεχνικὴ καταστροφή. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἶναι τὸ εἰδικὸ ἀτύχημα μιᾶς τεχνικῆς ἀποτυχίας. Ἡ ἐπιμονὴ ἴσως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῶν ἀσθενειῶν, προσωρινὰ σημαντικὴ στὴν ἐπιτυχία της καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα, θὰ ἀποστερήσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀνοσία του, θὰ τὸν ἀπογυμνώσει ἀπὸ αὐτὴν τόσο ἀπόλυτα, ὥστε μιὰ ἀπρόβλεπτη λοιμώδης νόσος θὰ ἀπαλείψει ὁλόκληρὴ τὴν ἀνθρώπινη φυλὴ. Ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι γενικὰ καὶ γιὰ ἀπεριόριστη χρονικὴ περίοδο θὰ μείνουν ἱκανοποιημένοι μὲ τὸν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων υἱοθετήθηκε ἀρκετὰ εὐκόλα. Οἱ ἄγῶνες ποὺ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσει ἕνας ἀπεριόριστος ἀυξανόμενος πληθυσμός, θὰ ἀνανεωθοῦν μὲ τὴν θέληση τῆς ἀναπαραγωγῆς, ποῦ, σὲ ὁρισμένα μέλη τοῦ εἴδους μας, εἶναι σθεναρότερη ἀπὸ ὅ,τι σὲ ἄλλα. Ἡ εὐγονικὴ θὰ ἀποδειχθεῖ ἀνίκανη νὰ παρεμποδίσει τὴν φυλετικὴ ἐπιδείνωση, ποῦ θὰ φαινόταν ἀναπόφευκτη μὲ τοὺς ὅρους τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ — καθὼς δὲν ἔχομε σταθερὸ κριτήριον ἀξιών, ποῦ θὰ μᾶς κατευθύνει στὴν εὐγονικὴ ἐπιλογή, ἐνῶ ἡ ἀντίληψη ἑνὸς τέτοιου κριτηρίου γίνεται σχεδὸν ἀδιανόητη, λόγω τῆς πολλαπλότητος τῶν πρωτογόνων ἀποθεμάτων, ἀπ' ὅπου ξεπήδησε τὸ ἀνθρώπινο γένος.

Οὔτε μπορεῖ κανεὶς νὰ συλλάβει μιὰ μόνιμη κατάσταση, ποῦ θὰ προκαλοῦσε ἱκανοποίηση. Ἡ τεχνικὴ πρόοδος δὲν δημιουργεῖ ἕνα τέλειο κόσμον, ἀλλὰ εἰσάγει σὲ κάθε στάδιο νέες δυσκολίες καὶ μ' αὐτὲς καινούργια ἔργα σ' ἕνα ἀτελεῖ κόσμον. Οὔτε ἀπλῶς ἡ βελτιωμένη τεχνικὴ προκαλεῖ ἀυξανόμενη δυσἀρέσκεια, καθὼς στερεῖται τελειότητας, ἀλλὰ πρέπει νὰ παραμείνει ἀτελεῖς κάτω ἀπὸ τὴν ὁδύνη τῆς κατάρρευσης. Ὅποιαδήποτε μέτωπα μπορεῖ νὰ ἄγγιξε πρὸς στιγμὴν ἡ τεχνικὴ, δὲν μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ ἐπιβιώνει χωρὶς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνακάλυψης, τῆς ἐφεύρεσης, τὸν σχεδιασμό καὶ τὴν νέα δημιουργία, γεγονὸς ποῦ θὰ τὴν ἀναγκάσει νὰ ὑπερβῇ τὰ μέτωπα αὐτά.

Διδασκόμεθα ἀπὸ μιὰ μελέτη τοῦ συνόλου, ὅτι τὸ ἀνθρώπινο γένος δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιτύχει ὀριστικὰ μιὰ ἀπόλυτα θετικὴ ζωικὴ τάξη, στὸ μέτρο ποῦ ἡ τάξη αὐτὴ παραμένει διασπασμένη ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνα τῆς ἀλληλοφθορᾶς εἶναι ὅτι ἡ ζωικὴ τάξη ἀκατάπαυτα κινεῖται ἐμπρὸς μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες μὲ ἀναπόφευκτη ἔλλειψη τελειότητος. Οὔτε ἀπλῶς βρίσκομε ὅτι στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι οἱ πόλεμοι τοῦ ἐνὸς κράτους κατὰ τοῦ ἄλλου, τοῦ ἐνὸς κόμματος κατὰ τοῦ ἄλλου, ἡ αἵσθησις τοῦ κράτους στὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα, τῆς μιᾶς τάξης ἐναντίον τῆς ἄλλης, τοῦ ἐνὸς οἰκονομικοῦ συμφέροντος κατὰ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ οἱ ἴδιες οἱ δυνάμεις ποῦ φέρουν τὴ ζωὴ μας στὴν ὑπαρξιν, εἶναι ἐμπλεεῖς ἀντινομιών.

Τὸ ἰδιωτικὸ συμφέρον σὰν κινητήρια δύναμις τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος διαμορφώνει κάποτε ζωτικὸς ὅρους προάγοντες τὸ γενικὸ συμφέρον, καὶ ἄλλοτε ἐξολοθρεῖ τοὺς ὅρους αὐτούς. Ἡ τακτικὰ λειτουργοῦσα μηχανὴ μὲ τίς ὀξύτατα ὀριοθετημένες λειτουργίες, τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἐξατομικευμένων ἀνθρώπινων ὑπάρξεων, ποῦ θεωροῦνται σὰν ἀπόλυτα ἀντικαταστά-

σιμες, εξοπλίζεται κατὰ τῆς πρωτοβουλίας, κατὰ τῆς ἀτομικῆς διακινδύνευσης πού ἀπειλεῖ τὸ τακτικὸν — καὶ ἐν τούτοις ἡ ἴδια ἡ μηχανὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ συνεχίσει νὰ προσαρμόζεται στὶς διαρκῶς μεταβαλλόμενες καταστάσεις τοῦ περιβάλλοντός της χωρὶς μιὰ τέτοια πρωτοβουλία.

Ἄν ἡ ὀργάνωση δὲν τεθεῖ σὲ ἔλεγχο ἀπὸ ἀντίπαλες δυνάμεις, θὰ ἐξολοθρευθεῖ αὐτὸ πού πρόθυμα θὰ διασφάλιζε τὸν ἄνθρωπο σὰν ἄνθρωπο. Μιὰ κοινότητα μελισσῶν εἶναι δυνατὴ σὲ μιὰ στατική δομὴ ιδιαίτερα ἀναπαραγωγίμη. Ἡ ἀνθρώπινη ὁμως ζωὴ, ἀνεξάρτητα ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἄτομο μόνο ἢ γιὰ τὴν εὐρύτερη κοινότητα, εἶναι δυνατὴ, σὰν ἱστορικὴ μοῖρα, μόνο σὰν ἀνυπολόγιστη πορεία τῶν τεχνικῶν ἐπιτευγμάτων, τῆς οἰκονομικῆς δράσης καὶ τῶν πολιτικῶν διαταγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ζήσει μόνο, ὅταν, χρησιμοποιώντας τὸ λογικὸ του καὶ συνεργαζόμενος μὲ τοὺς συναδέλφους του, ἀπασχολεῖται μὲ τὴν διάταξη τῆς τεχνικῆς ἱκανοποίησης τῶν τεχνητῶν ἀναγκῶν. Πρέπει κατὰ συνέπεια νὰ ἀφοσιωθεῖ μὲ ζῆλο στὶς φροντίδες τοῦ κόσμου τούτου, ἐκτὸς ἂν ὁ ἴδιος εἶναι ταγμένος ν' ἀφανισθεῖ μὲ τὴν παρακμὴ του. Φέρει ἕνα κόσμο σχεδιασμένης τάξης στὴν ὑπαρξή, ἐπιδιώκοντας νὰ ὑπερβεῖ τοὺς περιορισμούς της, ὅπου-δήποτε ἐμφανίζονται. Τὰ ὅρια τῆς ζωικῆς τάξης εἶναι, στὸ θέμα αὐτό, οἱ ἀντίπαλοί του, καὶ ἐν τούτοις μὲ τοὺς περιορισμούς αὐτούς, ὅταν δὲν εἶναι ἀπορροφημένος στὴν τάξη, εἶναι παρόμοια προσωπικά παρῶν. Ἄν εἶναι ταγμένος νὰ γίνεῖ ἀνεπιφύλακτα κυρίαρχος τῶν ἀντιπάλων του στὴ ζωικὴ τάξη, θ' ἀναμιχθεῖ ἀνέλπιστα στὸν κόσμο τῆς δημιουργίας του. Ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου δὲν γίνεται ἀληθινὰ πνευματικὴ, παρὰ μόνο ὅταν ἀναπτυχθεῖ ἡ συνειδητοποίησή του γιὰ αὐτὲς τὶς ὀριακὰς καταστάσεις. Σ' αὐτὲς ζῇ πράγματι ὁ ἑαυτός του, ὅταν ἡ ζωὴ, ἀντὶ νὰ στρογγυλεῖται, τοῦ ἐπιβάλλει συνεχῶς ἀνανεούμενες ἀντινομίες.

5. Προσπάθειες δικαίωσης τῆς καθιέρωσης μιᾶς ζωικῆς τάξης πού θὰ καθίστατο ἀπόλυτη. (Ἡ σύγχρονος σοφιστεία).

Ἡ συνειδητοποίησις τῆς ὑπαρξῆς οἰκονομικῶν δυνάμεων τῶν μαζῶν, τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς μηχανοποίησης ἔχει ὀδηγήσει μὲ τὴν ἔρευνα στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἐπιστήμης πού ἀξιώνει παγκόσμιον κύρος. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ πραγματικότητα πού ἐνσωματώνεται σ' αὐτὴν εἶναι παντοδύναμη. Παρ' ὅλα τούτα στὸ μέτρο πού ἀξιώνει νὰ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν λογικὸ ἔλεγχο τῆς σχεδιασμένης δράσης, στὸ μέτρο πού προβάλλει μιὰν ἀξίωση γιὰ ἀπόλυτη θέσι σὰν μιὰ εἰκόνα ζωῆς, στὸ σύνολό της, ἔχει ἀποτελέσει, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, μιὰ πίστη ἢ ἕνα δόγμα, πού τὸ πνεῦμα πρέπει εἴτε νὰ ἀποδεχθεῖ εἴτε νὰ ἀπορρίψει. Ἐνῶ ἡ ἐπιστημονικὴ ιδιαίτερα ἔρευνα (στὸ μέτρο πού ἀφορᾷ τὸ χωρὸς αὐτό) ἀσχολεῖται μὲ τὴν σπουδὴ τῶν ποιοτήτων ἢ τῶν ποσοτήτων τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, αὐτὸ πού εἶναι ἀποφασιστικὸ στὴ συνείδησή μας, γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάστασις, εἶναι ἡ ἀπάντησις πού δίδομε στὸ ἐρώτημα, ἂν οἰκονομικὰς δυνάμεις καὶ τ' ἀποτελέσματά τους εἶναι οἱ μόνες παγκόσμια κυρίαρχες πραγματικότητες γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος.

Ἡ ἀξίωσις ὅτι μιὰ παγκόσμια ζωικὴ τάξη πρέπει νὰ ἔχει ἕνα ἀπόλυτο τέλος, βασίζεται σὲ κάποια ἀντίληψη τοῦ συρμοῦ ὅπως ἡ ἐξῆς: Ἡ ζωὴ πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰν ἡ σχεδιασμένη ἱκανοποίηση τῶν στοιχειωδῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν δ-

λων. Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα εἰσέρχεται στὸν κόσμον αὐτό, διεκδικώντας τον σὰν δικό του. Ἡ χαρὰ στὴν ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ἐλαττώνεται κατὰ κανένα τρόπο, ἀλλὰ πρέπει, ἀντίθετα, νὰ προάγει τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν καὶ νὰ συμβάλλει στὴ βελτίωση τῶν μεθόδων ἐργασίας, τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς κοινωνιολογικῆς κατασκευῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ ἀφοσιωθεῖ ἀπόλυτα στὴν ὑπηρεσία τοῦ συνόλου, ποὺ χάρις σ' αὐτό, ταυτόχρονα, ἐπιτυγχάνει τὴν μερικὴ ἱκανοποίηση τῆς ἰδιοκτησίας του (μέσα στὰ ὅρια τοῦ δυνατοῦ). Ἔτσι ἀναφύεται τὸ κλειστὸ κύκλωμα αὐτοσυντήρησης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, μιὰ τροχιὰ ὅπου πρέπει νὰ περιελίσσεται γιὰ πάντα — καθὼς εἶναι οὕτοπικὸ νὰ φαντάζεται κανεὶς ὅτι ἡ χαρὰ στὴ γενικὴ ζωὴ θὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴ χαρὰ τῆς ἐργασίας, ποὺ κάνει κατ' ἀρχὴν δυνατὴ τὴ ζωὴ. Κρινόμενο μὲ τὰ κριτήρια τῆς μέγιστης εὐτυχίας γιὰ τὸν μέγιστον ἀριθμό, τὸ νόημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς εἶναι ἡ οἰκονομικὴ προσφορά στὴν εὐρύτερη δυνατὴ μάζα τῶν ἀνθρώπων, μὲ τίς εὐρύτερες εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν πολλαπλῶν ἀναγκῶν τους.

Ταυτόχρονα δὲν μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν τάση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς μέχρι τὸ λογικὸ της συμπέρασμα καί, ἀκόμη περισσότερο, ἡ κυριαρχία τέτοιων εἰκόνων στὴν σύγχρονη συνείδηση δὲν εἶναι καθόλου ἀπόλυτη. Ἡ τεχνικὴ, ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ μαζικὴ ζωὴ δὲν ἐξαντλοῦν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ τιτάνιοι σκοποὶ καὶ οἱ μορφές τοῦ κόσμου αὐτοῦ ζωῆς καὶ τὰ ἐργαλεῖα ποὺ κατασκεύασε, ἀντιδρῶν σ' αὐτόν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐλέγχουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀπόλυτου ἢ ἀνεπιφύλακτα. Τὸν ἐπηρεάζουν, ἀλλὰ παραμένει διάφορος. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ ἓνα περιορισμένο ἀριθμὸ ἀρχῶν. Ἡ κατασκευὴ τέτοιων ἀρχῶν, ἐνῶ ρίπτει φῶς σὲ ὀρισμένες σχέσεις, καθιστᾷ ὅλο καὶ σαφέστερο ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ ποὺ κεῖνται ἔξω ἀπὸ αὐτές.

Κατὰ συνέπεια, μὲ τὴν ἐπιστήμη τῆς ζωϊκῆς τάξης (στὸ μέτρο ποὺ θεωρεῖται ὅτι διαθέτει ἀπόλυτο κύρος) συνδέεται ἀπὸ ἄγνοια εἴτε μιὰ ἐσφαλμένη πίστη στὴν δυνατότητα ἐπίτευξης ἐνὸς ὀριστικῶς σταθεροῦ καὶ ὕγιους παγκόσμιου ὄργανισμοῦ εἴτε διαφορετικὰ μιὰ ἀπόλυτη ἀπελπισία σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ στὸ σύνολό της. Αὐτοὶ ποὺ κυττάζουν ἐμπρὸς σὲ μιὰ ρουτινοποιημένη ἱκανοποίηση μὲ τὴν εὐποιᾶ τοῦ συνόλου, στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ εὐποιᾶ αὕτὴ θὰ μπορούσε νὰ συλληφθεῖ σὰν ἐπιτεύξιμη, ἀγνοοῦν κίνητρα ἀνεπιθύμητα καὶ ἀναντίρρητα γεγονότα. Ἀντὶ ὅμως νὰ αἰωρούμεθα σὰν ἐκκρεμές μεταξὺ τῆς κατάφασης καὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ζωῆς ὅπως τὴν θεωροῦμε, θὰ πρέπει διαρκῶς νὰ ἐπιδιώκουμε νὰ διατηρούμεθα ἐνήμεροι γιὰ τὰ ὅρια τῆς ζωϊκῆς τάξης. Ὅταν τὸ πράττουμε, τὴν ἐννοία ὅτι ἡ ζωϊκὴ τάξη μπορεῖ νὰ καταστεῖ ἀπόλυτη γίνεται ἀδύνατο νὰ τὴν δεχτοῦμε, ἐνῶ ἡ συνείδησή μας, ἀνακουφισμένη ἀπὸ τὰ βάρη της καὶ ἀναγνωρίζουσα μιὰ πραγματικότητα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ γνωσθεῖ στὴν σχετικότητά της, εἶναι ἐλεύθερη νὰ στραφεῖ σὲ ἄλλη δυνατότητα.

Ὅμως ἡ ἐννοία ὅτι ἡ ζωϊκὴ τάξη γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ζωϊκῶν ἀναγκῶν μπορεῖ νὰ ἔχει ἓνα ἀπόλυτο κύρος, ἂν τῆς ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπιβιώσει, μᾶς ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ μιὰ διανοητικὴ διάθεση (αὐτὴν τῶν σύγχρονων σοφιστῶν) ποὺ ἐκδηλώνει τὸ ἀνεξιχνίαστο τοῦ πνεύματος, σὲ σχέση μὲ μιὰ πραγματικότητα ποὺ καθίσταται ἀπόλυτη.

Ἡ εἰδωλοποίηση τῶν μαζῶν. Στὸ ἐρώτημα «ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐκβαση» ἐ-

κείνων που θέλουν να καθιερώσουν ένα απόλυτο, όπου ο σκοπός μπορεί με διαύγεια να αναγνωρισθεί με την κατανόηση, δεν μπορεί να δοθεί καμμία απάντηση. 'Ακόμη στην επιτακτική επιθυμία να βρεθεί αυτοδικαίωση, το γενικό συμφέρον, το σύνολο, ή λογική και ή μαζική ζωή (σάν ή πραγματική ζωή των ανθρώπων) ανταλλάσσονται σάν συνθήματα, έπειδή χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να έχουν μια μόνιμα κυμαινόμενη σπουδαιότητα. Το καθετί ή τίποτε μπορεί να αποδειχθεί ή να αποκρουσθεί.

Η πολλαπλή σπουδαιότητα της έννοιας της μάζας είναι έντελώς αληθινά, όριστικά, άκρατα και έμφανώς αντιτιθέμενη στην καθιέρωση ενός απόλυτου. Παρ' όλα ταύτα, κάθε αναφορά σήμερα στις μάζες προκαλεί ανεξέλεγκτη έξαρση. Σάν επίπτωση τούτου θα φαινόταν ότι ή ιδέα της μάζας, έστω κι' αν σαφώς όρίζεται, θα γίνει ισοδύναμη με όλόκληρο το περιεχόμενο της ανθρώπινης ιστορίας και της σκοπιμότητας. Η λέξη «μάζα» μάς παραπλανά, καθώς μπορούμε κατά παρέκκλιση να συλλάβουμε το ανθρώπινο γένος σάν μια κατηγορία πολλαπλότητας, σάν να πρόκειται για μια ενιαία ανώνυμη ένότητα. Οί μάζες όμως δεν μπορούν με μια προσδιορισμένη έννοια να γίνουν σαφείς της ουσίας αυτής, που κάνει τον άνθρωπο να είναι άνθρωπος. Κάθε άτομο, στο μέτρο που αποτελεί μια δυνατή ύπαρξη, είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό μέλος των μαζών, προβαίνει σε αναπαλλοτριώτες αξιώσεις στον έαυτό του, και δεν πρέπει να συγχωνευθεί στις μάζες, κατά τρόπο που να φαλκιδεύει το δικαίωμά του για ανεξάρτητη ύπαρξη σάν ανθρώπινο όν. Η έκκληση στην ιδέα των μαζών αποτελεί μια έπιτηδευμένη έπινόηση για την διατήρηση της μάταιης έπιχείρησης, για να δραπετεύσει κάποιος από τον έαυτό του, για ν' αποφύγει την ύπευθυνότητα και για να αποκηρύξει κάθε προσπάθεια ανύψωσης προς την αληθινή ανθρωπότητα.

Η γλώσσα του μυστηρίου και ή εξέγερση

Τα όρια της λογικής ζωϊκής τάξης γίνονται όρατα στην αδυναμία κατανόησης και δικαίωσης έσωτερικά της ζωής. Για την διατήρηση του μύθου ότι έχει απόλυτο κύρος, οί απολογητές της πρέπει να χρησιμοποιήσουν μια γλώσσα μυστηρίου. Η μεθοδική χρήση του μυστηρίου αυτού υπερέχει σε αναλογία, καθώς γίνεται αδύνατη ή έπιτευξη λογικής δικαίωσης. Κριτήριά της είναι ή «*μέγιστη έπιποιοία της κοινότητας*», που υποτίθεται ότι μπορεί να μελετηθεί, ενώ το συμφέρον της είναι ή ικανοποίηση όλων εκείνων που είναι ταγμένοι να έπιτελέσουν τις λειτουργίες τους ήσυχα και κανονικά. Διαθέτει πάντα περιπτώσεις ανταμοιβής, που εύκολα μπορούν να αντιταχθούν σάν αντιστάθμισμα στους τρόμους της ζωής. Αυτό που πρέπει πράγματι να έπηρεασθεί με χρήση καταναγκασμού, έπιτρέπει την συγκάλυψη του έκβιασμού με την ανάθεση της εύθυνης γι' αυτό σε κάποια άνεπαίσθητη έξουσία.

Η κατασκευή μπορεί να ρισκινδυνεύσει να χρησιμοποιήσει την βία, κατά τρόπο που κανένα άτομο δεν θα τολμούσε. Στην περίπτωση άδιεξόδου γίνεται έκκληση στην έπιστήμη, που με προθυμία εμφανίζεται στο δικαστήριο σάν έμπειρο γνώμων, παίζοντας έτσι το ρόλο της υπηρέτριας του δημοσίου συμφέροντος, που θεωρείται ταυτόσημο με την ζωϊκή τάξη. Σε άκρατες περιπτώσεις πρόκειται για άθέμιτη έκκληση.

Ὅταν ἓνας ἐμπειρογνώμονας οὔτε γνωρίζει οὔτε μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὰ γεγονότα, πρέπει νὰ ἐπικουρήσει τὸν ἑαυτό του μὲ φόρμουλες ποὺ προσφέρουν ὁμοίωμα τῆς γνώσης γιὰ τὴν δικαίωση τῶν πολιτικῶν πράξεων μὲ νομικὲς ἐρμηνεῖς, γιὰ τὴν δικαίωση ὀρισμένων παραγράφων στὸν ποινικὸ κώδικα (ἐκείνων π.χ. ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἔκτρωση, μὲ τὴν θανατικὴ ποινὴ κλπ.), γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν νευρώσεων ποὺ ἀκολουθοῦν τ' ἀτυχήματα, κατὰ ἓνα τρόπο ποὺ νὰ ἐλαττώνεται ἡ χρηματικὴ εὐθύνη τῆς κατασκευῆς σὰν ἐργοδότης κ.ο.κ. Σὰν τελευταία προσφυγὴ αὐτὸ ποὺ πράγματι λέγεται, ἐμφανίζεται σὰν θέμα ἀδιαφορίας, ἐνῶ ἡ σταθερὴ ἀξία τῆς φόρμουλας εἶναι ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν διατήρηση τῆς τάξης καὶ τὴν συγκάλυψη ὁποιουδήποτεμποροῦσε νὰ τὴν ἀμφισβητήσει.

Ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ ἔχομε τὴ γλῶσσα τῆς ἐπανάστασης. Ἀνήκει στὴ μαζικὴ - τάξη, ὅπως ἀκριβῶς ἡ γλῶσσα τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ κατευνασμοῦ, ἀλλὰ υἱοθετεῖ μιὰ διαφορετικὴ μέθοδο σύγχυσης τῶν θεμάτων. Ἀντὶ νὰ στρέφει τὸ βλέμμα τῆς πρὸς τὸ σύνολο, προσπαθεῖ νὰ φέρει τὸ ἄτομο στὴ λάμψη. Στὴν αἴγλη κάθε ἄτομο μένει τυφλὸ στους ἄλλους. Ἐπακολουθεῖ ἓνα μῆγμα, ὅπου οἱ ἐπαναστάτες ἐμφανίζονται σ' ὅλα τὰ εἶδη τῶν σκοτεινῶν παρὸρμήσεων δικαιονοντάς τις μὲ τὸν ἴδιο σκοπὸ δικαιολόγησής τῆς διαταραχῆς καὶ τῆς ἐπανάστασης. Ἀκριβῶς ὅπως ἡ γλῶσσα τῆς λογικῆς δικαίωσης μὲ μιὰ ἐκκλήση στὴ γενικὴ εὐποία γίνεται μέσον τῆς τάξης, ἔτσι καὶ ἡ γλῶσσα τῆς ἀπομόνωσης τῆς ἐπανάστασης γίνεται μέσον ὀλέθρου.

Ἡ ζωὴ κλυδωνίζεται, χωρὶς πράγματι νὰ κατανοεῖ κανεὶς τὴ γλῶσσα ποὺ ἡ ἴδια χρησιμοποιεῖ. Ἡ ἀβεβαιότητα τῶν σκοπῶν τῆς καὶ τῆς θέλησής τῆς ἀπλοποιεῖται στὶς περιπτώσεις, ὅπου τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν τεχνικὴ παροχὴ τῶν στοιχειωδῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλὰ ἐσφαλμένα παρουσιάζεται ὅτι ἔχει. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἐκεῖνοι ποὺ παραδίδονται στὸ λογικὸ καὶ στὸ πρακτικὸ, εἶναι στὴν πραγματικότητά ἐντελῶς ἀμήχανοι.

Ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ προστεθεῖ τίποτα τὸ πειστικὸ στὴν συζήτηση, γίνεται προσφυγὴ σὲ μιὰ γραφικὴ συναισθηματικὴ φράση, ποὺ διατυπώνεται γιὰ νὰ προδικάσει τὴν περίπτωσή. Ἀπὸ τὰ στόματα ἐκείνων ποὺ ἔχουν χάσει τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους προέρχονται συχνὰ ἐκφράσεις ὅπως «*ἡ ἱερότητα τῆς ζωῆς*», «*τὸ μεγαλεῖο τοῦ θανάτου*», «*τὸ μεγαλόπρεπο τοῦ λαοῦ*», «*ἡ θέληση τοῦ λαοῦ σὰν ἡ θέληση τοῦ θεοῦ*», «*ὕπηρεσία γιὰ τὸν λαό*» κλπ. Ἐνῶ ἔτσι ἀποφεύγεται ἡ συζήτηση, ἀποκαλύπτουν ἑμμεσα ὅτι μιλοῦν γιὰ πράγματα ποὺ δὲν συγκροτοῦν μέρος καμμιάς ζωϊκῆς τάξης, ἐνῶ, καθὼς ἔχουν χαλαρωθεῖ ἀπὸ τὶς ρίζες τους, δὲν μποροῦν πράγματι νὰ γνωρίζουν τί θέλουν. Ἡ σοφιστεία αὕτὴ κυμαίνεται μετὰ τῆς καιροσκοπικῆς ἐπιδεξιότητος τῆς ἐγωϊστικῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τοῦ ἄλογου συναισθηματικοῦ κινήτρου ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ὅταν ὑπάρχει ἀπαίτηση ὅτι ἡ μεγάλη πολλαπλότητα προσώπων θὰ πρέπει νὰ πράξει κάτι, ἔστω κι ἂν κανεὶς δὲν ἔχει σαφῆ ἰδέα γι' αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ γίνει καὶ γιὰ ποιὸν λόγο, ἔτσι ὥστε κανεὶς νὰ μὴ γνωρίζει ποῦ νὰ κατευθύνει τὴν βούλησή του, προκύπτει τὸ μυστηριώδες τῆς ἀνικανότητος. Ἐκεῖνοι ποὺ κατέχουν ἡγετικὲς θέσεις ἐπικαλοῦνται τὴν ἐνότητα καὶ τὴν εὐθύνη καὶ ἀξιῶνουν νηφαλιότητα τῆς σκέψης. Εἶναι ἀναγκαῖο, λοιπόν, νὰ στηριχθοῦν στὰ ἀκριβῆ γεγονότα καὶ νὰ εἶναι πρακτικοὶ κι' ὄχι θεωρητικοί, ἐνῶ τὸ κάθε τι ποὺ ἐνδεχομένως προ-

καλεῖ διέγερση πρέπει ν' ἀποφεύγεται, ἀλλὰ ταυτόχρονα οἱ ἐπιθέσεις πρέπει νὰ ἀποκρούονται μὲ ὅλα τὰ ἐπιτρεπτά μέσα. Τὸ κύριο ὅμως γεγονὸς εἶναι ν' ἀφήσουμε τὴν καθοδήγηση τῶν ὑποθέσεων στοὺς καθιερωμένους ἡγήτορες, πού θὰ γνωρίζουν τι εἶναι τὸ καλύτερο νὰ γίνεи στὴν ἰδιαίτερη πλοκὴ τῶν περιστάσεων. Τέτοιοι ὅμως ἡγήτορες, ὅπως αὐτοὶ πού χρησιμοποιοῦν γενναῖες λέξεις, ἐνῶ στὶς μύχιες καρδιές τους ἀγνοοῦν τι θέλουν, εἶναι πρόσωπα πού θὰ μείνουν ἐκεῖ πού εἶναι καὶ θ' ἀφήνουν τὰ θέματα νὰ συσσωρεύονται παρατηρώντας μὲ ὀκνηρία καὶ ἄτολμοι γιὰ ὁποιαδήποτε ἀπόφαση.

Ἡ ἀναποφασιστικότητα. Ἡ ζωϊκὴ τάξη ἔχει προέχουσα ἀνάγκη ἡρεμίας σὰν ἀσφαλιστικῆς δικλίδας τῆς, ἐνῶ οἱ σκαπανεῖς τῆς μὲ μεγάλη ἐπιτηδειότητα ἐκφράζουν τὸν φόβο τους ν' ἀποφασίσουν σὰν τὸν καλύτερο τρόπο προαγωγῆς τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Ἡ ἀκόρεστη ἐπιθυμία τους περιορίζεται σὲ ἄτομα, σὲ ὁμάδες, σὲ ὁργανισμοὺς καὶ σὲ κόμματα, καθὼς ὅλοι συμφωνοῦν νὰ ἀντισταθοῦν στὸν ἀμοιβαῖο σφετερισμό. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ συμβιβασμὸς συχνὰ μεταμφιέζεται σὰν νὰ εἶναι δικαιοσύνη. Ὁ συμβιβασμὸς ὅμως, εἴτε εἶναι μιὰ τεχνητὴ σύνδεση ἑτερογενῶν συμφερόντων γιὰ νὰ σχηματίσουν τὴν εὐσχημὴ ἐνότητα μιᾶς κατάστασης ζωῆς εἴτε διαφορετικὰ, δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀμοιβαία παραγωγή σημείων, γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ἡ λήψη μιᾶς ἀπόφασης. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴν κοινοτικὴ ζωὴ ὁποιοσδήποτε ἀπαντᾷ μιὰν ἀντίθετη δραστηριότητα, περιορίζεται στὴν κατανόηση καὶ ὄχι στὴν σύγκρουση, ἂν ἐπιθυμεῖ νὰ συνεχισθεῖ ἡ κοινοτικὴ ζωὴ. Κατὰ συνέπεια, μέσα στὰ ὅρια ἀποκηρύσσει τὴν ἰδιοτέλεια πού θὰ καταστήσει δυνατὴ τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς μακροπρόθεσμα. Διακρίνει τὴν ἐαυτότητά του, πού εἶναι χωρὶς ὅρους, ἀπὸ τὴ ζωὴ πού εἶναι σχετική, καὶ ἔτσι, σὰν ἐαυτότητα, ἔχει τὴν ἰσχὺ τοῦ συμβιβασμοῦ.

Ἀναφύεται ὅμως κατ' ἀνάγκην τὸ ἐρώτημα, ποῖα εἶναι τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ συμβιβασμοῦ, πού προϋπόθεσή του εἶναι ἡ ἐνέργεια ν' ἀποφασίσει γιὰ τὴν ἐαυτότητα, καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ πού ἐλαύνει στὴ διάλυση τῆς ἐαυτότητας, καθὼς δὲν ἀποτελεῖ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀκρότητα τῆς ἰσοπεδωτικῆς συνεργασίας ἐκ μέρους ὧλων. "Ὅταν γιὰ ὁποιοδήποτε θέμα ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπόλυτα ὁ ἐαυτός του, ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν διαζευκτικὲς δυνατότητες, καὶ τότε ἡ δράση του δὲν θ' ἀποτελέσει συμβιβασμό. Θὰ θέλει νὰ ἐκβιάσει μιὰν ἀπόφαση μεταξὺ τῶν διαζευκτικῶν δυνατοτήτων πού ἀναγνώρισε. Γνωρίζει ὅτι ἐνδέχεται νὰ ναυαγήσει, εἶναι ἐξαιρετικὰ καλὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὴν πρωτόγονη παραίτηση ἀπὸ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς καὶ ἔχει συνειδητοποιήσει ὅτι μιὰ εἰλικρινὴς ἀποτυχία μπορεῖ νὰ τονίσει τὴν πραγματικότητα τοῦ εἶναι του. Γιὰ κάποιον ὅμως πού ἐμψυχώνεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἰδιοτελεῖ κίνητρα, ὥστε νὰ προβαίνει σὲ μερικὴ παραίτηση ἀπὸ τὴ ζωϊκὴ τάξη κυρίως γιὰ νὰ διασφαλίσαι τὸν ἐαυτό του στὸ σύνολο, ὁ ἀγώνας ἐγκυμονεῖ κινδύνους πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει, κι ἔτσι χρησιμοποιεῖ μόνο δύναμη ὅταν τὰ μεγάλα τάγματα εἶναι στὸ πλευρὸ του καὶ ἀποφεύγει ν' ἀποφασίσει ὅταν ὑπάρχει κίνδυνος. Στὸν βαθμὸ πού ἡ παρούσα ζωὴ του παραμένει δυνατὴ κάτω ἀπὸ ὅρους ἀνοχῆς, θὰ δεχθεῖ ὅτιδήποτε προκύψει εὐνοώντας πάντα τὶς μετριοπαθεῖς ἐκείνες ἀπόψεις ἐναντὶα στοὺς ἀκραίους. Ἐξυμνεῖ τὸ κάθε τι πού τοῦ φαίνεται ὑψηλετὲς καὶ ἀξιώνει τὴν ἱκανότητα προσαρμογῆς καὶ μιὰ εἰρηνικὴ διάθεση. Ἡ δίχως τριβὲς λειτουργία τῆς ἐπιχείρησης πα-

ραμένει ἰδεώδης γιὰ τὰ πρόσωπα αὐτά. Ἐθελούσια ἀναμειγνύονται στὸ συνεργαζόμενο σῶμα, προφασιζόμενοι ὅτι ἐκεῖ κάθε μέλος συμπληρώνεται καὶ διευρύνεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους. Δὲν ὑπερέχει τὸ ἄτομο ἀλλὰ τὸ γενικὸ συμφέρον, πὺ (ὅταν συμβαίνει νὰ εἶναι ὀρισμένο) εἶναι σὰν ἀλήθεια ταυτόχρονα μερικὸ, ἐνῶ σὰν «γενικὸ» συμφέρον παραμένει κενό. Ἡ καταπίεση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μὲ τὸν σχηματισμὸ καρτελλῶν περικοσμεῖται μὲ τραχηλιές πὺ ἀποκαλοῦνται «τὸ γενικὸ συμφέρον».

(Συνεχίζεται)

[Μεταφράζει ὁ ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ]

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ — ΠΑΝΟΥ Στὴ σιγὴ τῶν ἐργαστηρίων

*Μὲ τὸ ἀκουστικὸ στὸ αὐτί· μὲ τὸ βλέμμα
στραμμένο στὴν ὁθόνη τοῦ σύμπαντος
ἀναρριπίζεις τὴ φωτιά τῶν μυστικῶν σου ἐρώτων.
Πρᾶο τ' αὐτί σου συλλαμβάνει τῶν ἤχων τίς ἐμπλοκές·
ἐκρήξεις σὲ συμπίεση μορίων, ταχυτήτων.
Πρᾶο τὸ βλέμμα ρίχνεται στὴν ὕλη τῶν πραγμάτων
κι ἡ ὕλη ἀποχτᾷ τὴν ἐλαφράδα τῆς, καθὼς
πίσω ἀπὸ τὴ σχηματισμένη τῆς πυκνότητα
ἀναιρεῖται ἡ ὕλική τῆς ἐπίφαση. Ἔτσι,
ἀνεβαίνεις τὴ σκαλωσιά τοῦ πνεύματος ἐκθαμβος
πασχίζοντας νὰ ἰσορροπήσεις τῆς ζωῆς τὴν ἀντίφαση.
Ποιὲς πτυχὲς διανοίγεις κι ὁ ἔρωτας τῆς ἐπιστήμης
ἀνεβαίνει ὡς τὴ μήτρα τοῦ σύμπαντος;
Στοὺς πειραματικὸς σχηματισμοὺς κωδικοποιεῖς
τὰ σκιρτήματα τῆς θύραθεν ζωῆς κι ἀνασαίνεις
τὸ ἀπόρθητο δέος, συντάσσοντας τὸν κώδικα τῆς αἰωνιότητος.
Μὴν ἀμφιβάλλετε!
Στὴν ἱερὴ τῶν ἐργαστηρίων σιγὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ
στὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου παρεμβαίνει, ὥστε,
ἀφήνοντας τίς ἀστοχίες τοῦ παρελθόντος,
γονιμοποιούμε τὸ λόγο στὸ καταφύγιο
τῶν γενναίων συνειδήσεων, ὅπου τὸ θάμβος
τῶν ἐκπλήξεων ἀνασυντασσόμενο
πληροῖ τὰ πῆλινα σκευὴ τῆς ἀκόρεστης δίψας μας.
Ἐκεῖ ἡ πνοὴ τοῦ ἀγιότατου ἔρωτα
καὶ οἱ μῦστες τῶν ἐπιστημῶν νοοῦν περισσότερο,
καθὼς φρικιοῦν ἀτενίζοντας τὴν πλησμονὴ
τῶν ἀποκαλύψεων.*

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δέ.

Χάι λάιφ — σοσιαλιστικὸ κατὰ ντίπ...

Ἡ κ. Κ., σύζυγος συνταξιούχου... ποιητοῦ (καὶ ἐκδότου ἐν δράσει), εἶναι καλεσμένη φαμλικῶς στ' «Ἀστέρια» Γλυφάδας! Ἡ πρόσκλησις ἐκ μέρους τοῦ κ. Α., εὐδοκίμως συμπληρώσαντος τὸ βόθν (;) ἐν ποιήσει, κι ἄνευ χρονοτριβῆς μεριμνήσαντος τ' ἀπαραίτητα πρὸς συνταξιοδότήσί του: αἰτησούλα, πλακετίτσες, δημόσιες σχέσεις, ἀνένδοτο ξεσκονιστικὸ μένος — τῶν συνδικαλιστικῶν «νουνῶν» τοῦ χώρου! Συγκινητικὴ πρόθεσις: νὰ σπαρᾷ ἐν χλιδῇ καὶ κόρῳ ἡ πρώτη ἐκατοσταριά χιλιάρικα ποῦ θὰ καταβληθεῖ στὸν, «δι' ἐξαιρέτων ὑπηρεσιῶν» (382 στιχάκια), εὐεργετήσαντα τῇ Χώρα, τρισευδαίμονα κατὰ μῆνα ἐπισκέπτην τοῦ Δημοσίου Ταμείου...

Ἐ, φίλε Α.! Ἡ δημοκρατία διεφθάρη (ἂν δὲν εἶναι ἐκ γενετῆς βρώμα...) ἢ ἐσὺ —ἀνέκαθεν φλογερὸς δημοκράτης κι ἀγωνιστὴς τοῦ λαοῦ; Τί συνέβη; Τακτοποίησες ὀριστικὰ καὶ τελεσιδίκως τὸ «ψωμί καὶ τῇ λευτερίᾳ τοῦ λαοῦ» καὶ μακάριος πιά παραδίδεσαι στὸν Γάλλο σὲφ νὰ σέ... νυναπολύσει;

— Μιὰ φορὰ, μωρὲ Δεινία, εἶπα κι ἐγώ... Καὶ νὰ μοῦ τὸ βγάλεις ἔτσι ἀπὸ τὴ μύτη;

— Μὰ μιὰ φορὰ μποροῦσες καὶ σὺ νὰ μὴν πᾶς στ' «Ἀστέρια» καὶ δὲν τὸ 'κανες! Ἐγὼ φταίω;

Ὅντις ἔφτιαξε ὁ Θεὸς τὴν οἰκουμένη

ἔκανε ἴδιο, ὁλόϊδιο τὸ ζῶ τοῦ ζῶνε

— Ἰδια ἢ βουλὴ δεξιῶ κι ἄριστερῶνε...

Πολυμρφωση — κατὰ τὸ «πολυαλάτι»

Κατὰ τίς ἐξετάσεις *τριοετῶν τῆς Νομικῆς*, σ' ἓνα ἀπ' τὰ ἐρωτήματα ὑπῆρχε καὶ ἡ λέξις «κατάφασις». Ἐνας ἐκ τῶν φοιτητῶν ἀγνοοῦσε τὴ λέξιν («δὲν τὴν εἶχανε κάνει») καὶ ἀπαίτησε νὰ τοῦ τὴν μεταφράσουν —κατὰ ποῦ εἶχαν μεταφρασθεῖ, προσφάτως μὲν οἱ κυρίες «ἀρωγῇ» καὶ «εὐδοκίμῃσι», παλιότερα δὲ ἡ δις «ἄμιλλα» — ἀνέραςτι κι ἀνυμέναιη ἢ κακομοίρα... Τί νὰ 'καναν, τοῦ τὴν μετέφρασαν —ἦταν ὄντως πολὺ πιθανὸν νὰ «μὴ τὴν εἶχανε κάνει»!... Ἐξ ἄλλου εἶχε ἀπειλήσει καὶ κάποια κατάληψιν —τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας, θαρρῶ...

Αὐτά. Τίποτ' ἄλλο. Μπορεῖ νὰ μὴ σᾶς ἄρεσε, μὰ εἶχε πολὺ βάθος.

«Ἑλλάδα — Ρίτσος μακρυὰ πορεία»

«Θεατρικὸ δρώμενο⁽¹⁾ βασισμένο σ' ἐπιλογὴ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πορεία τοῦ λαϊκοῦ κινήματος ἀπὸ τὸ 1934 ὡς σήμερα εἶναι τὸ θέμα «Ἑλλάδα — Ρίτσος μακρυὰ πορεία» ποῦ θὰ παρουσιασθεῖ στὸ Λυκαβηττό, στὰ πλαίσια τοῦ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Καλλιτεχνικὸ Ὅργανισμὸ «Ἀνατολὴ» τοῦ Γιάννη Βόγλη τὴν Παρασκευὴ καὶ τὸ Σάββατο.

» Τὸ θέαμα δημιουργήθηκε *μὲ ἀφορμὴ τὰ 75χρονα* τοῦ ποιητῆ, ἀλλά, κυρίως, «γιατὶ ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες *εἴμαστε οἱ μόνοι ποῦ ἀγνοοῦμε τὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου...*».

» Αὐτὰ εἶπε σὲ συνέντευξι Τύπου (4-9-85) ὁ σκηνοθέτης τῆς παράστασης καὶ ἡθοποιὸς Γ. Βόγλης, ποῦ ἔκανε καὶ τὴ θεατρικὴ προσαρμογὴ. *Καὶ συνεχίζει τὸ δημοσίευμα* πού, *ὅπως ἀντελήφθη ὁ ἀναγνώστης τοῦ Δαυλοῦ, ἀντιγράφουμε κατὰ λέξιν:*

«Ἡ παράστασι θὰ λειτουργεῖ ὡς ἓνας *συνδυασμὸς ντοκουμέντων* ποῦ θὰ προβάλλεται σὲ ὁθόνῃ ἐνσωματωμένην στὸ σκηνικόν, *σύγχρονης μουσικῆς* ποῦ θὰ ἐκτελεῖται ζωντανὰ (Δεινίας: !) ἀπὸ ἓναν σολίστ μέσω συνθετῶν, *τραγουδιῶν τοῦ Θεοδωράκη καὶ Λεοντῆ, σύγχρονου χοροῦ* ποῦ θὰ ἐκφράζει (Δεινίας: !) καταστάσεις καὶ συναισθήματα ἀλλὰ δὲν

θ' ἀναπαριστᾷ τὰ γεγονότα (Δεινίας: !), καὶ φυσικὰ τοῦ μοντάζ τῶν θεατροποιημένων ἀποσπασμάτων ἀπὸ ποιήματα καὶ ποιητικὲς συλλογὲς τοῦ Γ. Ρίτσου. Ἀξίονας τῆς παράστασης *εἶναι ὁ ποιητής*, πού ἡ ποίησί του, ὅπως πιστεύει ὁ κ. Βόγλης, ἔχει "θεατρικὴ ἐσωτερικὴ δόμησι...". Τέλος, "παρὼν, σχεδὸν πάντα, εἶναι καὶ ὁ θάνατος" πού χορεύει καὶ ἐκφράζει (Δεινίας: !) ὁ μαῦρος χορευτὴς Ζὰν Λὺκ Σερβελά — αὐτονόητο τὸ τί ὑψηλὴς στάθμης θέαμα θ' ἀπολαύσει τὸ νοήμον κοινό, τύφλα νὰ ἔχουν Λόντρες κι Ὀλντβίκια...

Νὰ ὁμως πού, πέραν ὄλων αὐτῶν τῶν ἱλαρῶν, εἶναι ν' ἀγανακτεῖ κανεὶς! Τί διάβολο γίνετ' ἐδῶ; Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ πού ἀποφασίζουν πῶς ὁ κ. Βόγλης μπορεῖ νὰ τσακώνει *τρία ἐκατομμύρια* (τὰ τσάκωσε —δεκατρία ἢ εἴκοσι τρία τοῦ χρόνου), «μὲ ἀφορμὴ τὰ... 75χρονα τοῦ Ρίτσου»; Γιὰ νὰ ὑποχρεώσει τοὺς Ἕλληνες νὰ μὴ ἀγνοοῦν τὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου [τὰ «μελωμένα μάκρη», τὴν «κορφὴ τοῦ καυλιοῦ του» —καὶ τὰ συναφῆ, πού ἤδη γνωρίζει ὁ ἀναγνώστης τοῦ Δαυλοῦ;] Τί διάβολο συμβαίνει σ' αὐτὴ τὴ Χώρα; Τρελλαθήκαμε ὅλοι; Κύριε Βόγλη, ποίος εἶσαι σὺ πού ἀπαιτεῖς νὰ σὲ πληρώνουν οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ τοὺς ἐλέγξεις, ἐπειδὴ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὶς «τριπλὲς στροφές» τοῦ σπαραχτικὰ φαιδροῦ... Ὁδηγητῇ; Ἐπειδὴ «εἶναι οἱ μόνοι πού ἀγνοοῦν τὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου»; ⁽²⁾ Ἐπειδὴ σοῦ βουλήθη νὰ τοὺς βάλεις σὲ θεογνωσία; Ἐπειδὴ «πιστεύεις πῶς ἡ ποίησί του ἔχει θεατρικὴ... ἐσωτερικὴ δόμησι» —βλέπεις, ἡ ἐξωτερικὴ (μόνη πού μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ!...) ἔχει τὸ χοῦν ν' ἀποκαλύπτει τὴν ποιότητα τῆς προσφερόμενης φάβας... Καὶ πού ἐμεῖς σὲ στέλλουμε στὸν κ. Ρίτσο, νὰ σὲ φουλάρει (νὰ «χῦσει βαθιά σου») νόημα κόκκινο, θὰ μᾶς κάμεις «ντά»; Καὶ πού δὲν θέλουμε νὰ μᾶς βάλεις σὲ θεογνωσία (ἀλήθεια ἔχεις βάλει τὸν ἑαυτό σου, τὴ φιλία σου, τοὺς φίλους σου καὶ σοῦ περισσεύει κέφι νὰ βάλεις ὅλους τοὺς Ἕλληνες;), τὶ θὰ μᾶς κάμεις; Ἄκου, κ. Βόγλη: Ὁ ὑπογράφων εἶναι ὁ ἐσχάτος τῶν Ἑλλήνων πού δὲν ἔχει λόγους νὰ ὑπολήπτεται (σ' ὅ,τι σᾶς συνιστᾷ δημόσια πρόσωπα) οὔτε σᾶς οὔτε τὸν κ. Ρίτσο οὔτε τοὺς συμπράττοντες στὴ δῆθεν πολλὰ σημαίνουσα παράστασιν, οὔτε μαῦρους θανάτους —γράφοντες νοερὰ, παρεξηγήσιμα ἢ ὄχι, «ὀχτάρια», οὔτε τοὺς κάθε λογῆς, ὀποθενδήποτε, ὑπαιτιγμούς μετὰγγισης τοῦ «κόκκινου νοήματος»... Στὸ κάτω κάτω, ὅλ' αὐτὰ τὰ τραγελαφικὰ εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς συνιστώσες τῆς εἰς διαφθορὰν κρίσης καὶ φρονήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συνισταμένης! Καὶ μὴ τὸ πάρете πάνω σας, πῶς τάχα μπορεῖτε κι αὐτὸ ἀκόμα, τίποτε δὲν μπορεῖτε, ἀπρoαίρετη ἡ συνισταμένη, τὸ χαλασμένο ἑλληνικὸ αἷμα εἶναι πού χαλάει τὰ πάντα (καὶ τὶς παραστάσεις) —ὄχι, δὲν σᾶς κατηγοροῦμε προσωπικά, οἱ Ἕλληνες γενικὰ ἀδυνατοῦμε ὅ,τι δὲν εἶναι τὸ ἀνοιγμα τῆς γνωστῆς πυξίδας! Εἴμαστε —γενικὰ— τὸ σαπισμένο κύτταρο πού παράγει σάπια (ἀναπαράγοντας τὸν ἑαυτό του —ὥς πότε;), εἴμαστε ἡ πνοὴ τοῦ εἴτζ πρὶν ἀπ' τὸ εἴτζ, ἡ φράντζα πού ὀμπνάζει τὸν ἑαυτό της! Ὅτι ἡ βολή, ἡ κομπίνα, ἡ μηχανή, τὸ μεγάλο κόλπο εἶναι πιά ὁ στόχος τῆς φυλῆς —ποιὸς στόχος, πού στόχος, δὲν εἶναι στόχος ὁ βράχος πού, κουτροβαλιάζοντας στὸ πρანές, σκορπίζουμε τοὺς μυαλοὺς μας. Οἱ θεατρικὲς σαλάτες καὶ οἱ γαρνίροντες Ρίτσοι, οἱ συνθηματολογικὲς «μακρυὲς πορεῖες» τῆς προχειρότητας καὶ ἡ ἄγρια ἐκμετάλλευσι τῆς «προοδευτικιάς» συνοικίας (ἔχουσας τὴν ψευδαίσθησι πῶς κραταιώνει τὴν ταξικὴ της συνοχὴ, ἂν τ' ἀκουμπάει ἀνοιχτοχέρικα καὶ συντροφικὰ στήν... ἐσωτερικὴ δόμησι καὶ περὶ διὰ τὸ κόμμα), ὄχι δική σας, κ. Βόγλη, μὰ δική μας εὐθύνην συνιστοῦν, λέμε, ἑαυτοὺς ἐλέγχουμε... Ὅτι φοβούμεθα μήπως κάτι δὲν πῆγε καλά, μήπως κάπου ἀποδεικνύομεθα ἀνεπαρκεῖς, μήπως κάπου φταίμε —τόσον ἀρρήκτως δεμένοι μὲ τὴν μηδαμινότητά μας, τόσο ἀποκλειστικὰ εἰς ἑαυτοὺς περιορίζοντες τὴν πατρωνεία μας! Μὰ δὲν μετανιώνουμε: Ὅσον ἡ συνεχὴς ἐρευνα, ὅσον ὁ ἀτέλειωτος αὐτοέλεγχος ἐπαναβεβαιώνει ἐγκυρῇ, σωστή, ὑγιὴ τὴ πολιτείαν μας, δὲν θὰ ναι πού δῆθεν ἐμεῖς παραδίδουμε (ἐγκαταλείπουμε) σὲ κακοὺς πατρινοὺς τὴν ὀρφάνια, μὰ πού οἱ ἴδιοι οἱ αὐτόκλητοι προασπιστὰ καὶ κηδεμόνες τῆς ἀποκαλύπτονται οἱ κακοὶ πατρινοί! Ἐμᾶς δὲν μᾶς πέφτει λόγος —sic! Ξέρουμε τί λέμε. Καὶ ξέρομε πῶς αὐτῇ, μόνον αὐτῇ, ἀποκλειστικὰ αὐτῇ εἶναι ἡ σωστή, ἡ ἐνᾶρετη πολιτεία —ἀφήστε μας, δὲν τὸ συζητοῦμε πιά, ἔχουμε καταλήξει, δὲν μᾶς χρειάζεται ξένη γνώμη καὶ μήτε μᾶς περισσεύει δική μας γιὰ τρί-

τους, μη μᾶς σκοτίζετε, «σῶστε» τὴν ὀρφάνια, ἂν θέλετε, προσφέρετε τὶς «ἐξαίρετες ἢ σημαντικές» σας ὑπηρεσίες στὸν τόπο», ἔτσι κι ἄλλιωὺς πολὺ συμφερτικά... «θυσιάζεστε γιὰ τὸ λαό», σὰς γνωρίσαμε... Δὲν θέλουμε κουβέντα, λέγω —καὶ ποὺ συνεχίζουμε, τὸ κάνουμε, γιὰ νὰ κλείσει ὁ κύκλος τῆς συνειδητᾶ ἀγέρωχης, τῆς συνειδητᾶ ἐπλημένης ἀδιαλλαξίας μας: Δὲν λυπούμεθα τὴν ὀρφάνια ἐμεῖς —«φταῖς, ἂν ἡττᾶσαι», εἶπε ὁ Ρένος! "Ὅτι ἡ ἴδια αὐτὴ ἐκτρέφει τοὺς **κακοὺς πατριούς**, στίς γραμμές της ἀναδύονται, στίς τάξεις της κυφοροῦνται... Κι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ φωνάζει κάθε ἀράδα τούτης τῆς Στήλης, «ξεβρακώνουμε τοὺς γελοίους μας ἑαυτούς», φωνάζει, «ὄσους καπηλεύονται τὴν Ἁγία Σοφία, τὴν Ἁγία Τέχνη, τὴν Ἁγία Ἐπιστήμη, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα... Ξεμπροστιάζουμε διαβλητὴ τὴν μὲ νόμο ὑποχρέωσι τοῦ λαοῦ νὰ πληρώνει τυπωμένες ἀρλοῦμπες ἢ μὴ ἀρλοῦμπες —τὸ ὅτι ἢ ἔνδεια ὑποχρεώνεται μὲ νόμο νὰ συντηρεῖ τὸν ὄλβο, νὰ προσθέτει χλιδὴ στὴν χλιδὴ (σὲ σύγκρισι μὲ τὸν φουκαρᾶ, ἐν χλιδῇ διάγουν οἱ συνταξιούχοι ποιηταί)... Κι εἶναι σημεῖο τῶν βουλιαγμένων καιρῶν τὸ ὅτι ἡ δῆθεν εὐθιξία φέρει στὰ δικαστήρια τὴν ἀμετροέπεια τοῦ κ. Βαλασκαντζῆ, κι ὅχι στὴν δημοσιότητα τὴν **φορολογικὴ της δῆλωσι**! Κι εἶναι σημεῖο τῶν ἀχαμνῶν χρόνων ποὺ ἡ «**σοσιαλιστικὴ**» καὶ «προοδευτικὴ» ἡγεσία κάνει πῶς δὲν καταλαβαίνει ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει καταλήστευσις, πῶς μοιράζει πληβεῖες δεκάρες σὲ χοντρά «σοσιαλιστικοπροοδευτικά» πόρτοφόλια... —μακάρι νὰ γράφαν στὸν τάφο μου «Ἀσημος ποιητής, μὰ δὲν κορόϊδεψε τὸ λαό»!...

Ὡστόσο παραμακρύνουμε, μὲ πῆρε ὁ διάολος καὶ μὲ σήκωσε, ποὺ εἴμαστε, τί λέγαμε, ὄρτα μικρὴ μου «Κολίβρι», βαστάτε πληκτρα, βαστάτε πηνία, μὴ σπάσετε κάνα δυὸ μῆνες ἀκόμα, κατέβαξέ μου τὸν ἥλιο κάνα δυὸ μῆνες ἀκόμα ἐξᾶντα μου, μπάσταρδε —ἔχει νὰ φᾶς «φουῦντο» μεσοπελάγου... Μ' ἄς πᾶμε στὸ δεύτερο μέρος τοῦ δημοσιεύματος —ὑπάρχει καὶ δεύτερο μὲ ὑπότιτλο «Καταγγελία καὶ ἀπάντησι», νάτο:

«Διαφορετικὸς τόνος δόθηκε στὴ χθεσινὴ συνέντευξι Τύπου, ὅταν ὁ κ. Βόγλης ἀνέφερε ὅτι «καταγγέλλει τὸ καλλιτεχνικὸ παρακράτος ποὺ ἔχει εἰσχωρήσει στὰ περισσότερα κέντρα ἀποφάσεων ποὺ ἀφοροῦν τὴν πολιτιστικὴ πορεία τοῦ τόπου καὶ κυρίως στὸ χῶρο τοῦ θεάτρου» — ὁ κ. Βόγλης τσάκωσε μὲν τὰ τρία ἑκατομμυριάκια ἀπὸ τό... παρακράτος, τὸ καταγγέλλει δέ, ἐπειδὴ τὰ βρῆκε λίγα...

«Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψι τοῦ κ. Βόγλη ἡ ἐνέργεια ξεκίνησε ἀπὸ "προσωπικὴ ἀντιπάθεια" (...) τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς θεάτρου καὶ θεατρικοῦ κριτικοῦ τῶν "Νέων" κ. Κώστα Γεωργουσόπουλου».

Στὶς αἰτιάσεις αὐτές, ὁ κ. Γεωργουσόπουλος (ποὺ δὲν φαίνεται νὰ παραχαρίζει κάστανα...) ἀπάντησε: «... Ὅσον ἀφορᾷ στὸ προσωπικὸ θέμα, ὅτι:

α) Εἶναι ἄμισθο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς θεάτρου. Καὶ ρωτᾷ πόσο εἰσέπραξε ὁ κ. Βόγλης, ὡς καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς τοῦ θεατρικοῦ ὀργανισμοῦ "Ἀνατολή", ὡς τώρα, μετὰ ἀπὸ εἰσηγήσεις τῶν ἐπιτροπῶν τοῦ ὑπουργείου **Παιδείας**, τοῦ **ΕΟΤ** κ.λπ. ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ "καλλιτεχνικὸ παρακράτος" —ἀρα δὲν εἶναι μόνον τρία ἑκατομμύρια τά... τσακωθέντα...

β) Ἐχει ὑπογράψει δημοσίᾳ τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ κ. Βόγλη (σημ. Δεινία: σὲ λιγότερο διπλωματικὴ γλῶσσα αὐτὰ σημαίνουν «τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν σκοπιμότητα καὶ ποιότητα τῶν **παραστάσεων** τοῦ κ. Βόγλη»).

γ) Θεωρεῖ ἀναρμόδια τὴν ἐπιτροπὴ νὰ κρίνει θεατροποιήσεις ποιημάτων ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκτίμησι ποὺ ἔχει στὸ ἔργο τοῦ Γ. Ρίτσου (σημ. Δεινία: ἐδῶ **θυμᾶμαι τὴν ἀναφορά** τοῦ ἀποσπασματάρχου στὸν **ἀμίμητο** ἐκεῖνον **Σταμ. Σταμ. Περὶ ἐξεπετάξεως ὄπλου καὶ περὶ χέσεως τοῦ ὑποφαινομένου**)...

δ) Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρωτηθοῦν, ὅσον ἀφορᾷ τὶς διασκευὲς τοῦ Καζαντζάκη, ἢ χήρα του καὶ ὁ κ. Πάτροκλος Σταύρου γιὰ τὶς ἐντυπώσεις του σχετικὰ μὲ τὶς παραστάσεις — ἐδῶ φυσικὰ ὀφείλουμε νὰ διαβάσουμε: «σχετικὰ μὲ τὴν ποιότητα (ἀντιπροσωπευτικότητα) καὶ ποιότητα τῶν **παραστάσεων**»...

Ὁ κ. Βόγλης ἀπάντησε μὲ ἀνοικτὴ, πολυσέλιδη ἐπιστολὴ στὴν κ. Μερκούρη — ὅχι στὸν κ. Γεωργουσόπουλο — πού, βέβαια, δὲν μπορούσε νὰ δημοσιευθεῖ γιὰ τὴν ἑκτασί της. Τὸ συμπέρασμα βγάζει τὴν κ. ὑπουργό... «καλὸ κορίτσι», ἀλλὰ ἀνατρέπουν τὶς καλὲς της προθέσεις «μυστηριακὲς» δυνάμεις!... Καὶ ὁ κ. Βόγλης, πού ἀρχικὰ ἦταν σίγουρος πὼς τὸν ἔφαγε τὸ παρακράτος, καταλήγει πὼς ἡ κ. Μερκούρη πρέπει «νὰ ἐρευνήσῃ καὶ ν' ἀπαντήσῃ: ὑπάρχει καλλιτεχνικὸ παρακράτος;» — *φῆξε μου καὶ γλίστρησα, τὶ θὰ μᾶς «διδάξετε» τοῦ χρόνου, κ. Βόγλη, γιὰ τὰ 76χρονα τοῦ κ. Ρίτσου;*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

(1) Ψωμοτούρι γιὰ τὸν κ. Βόγλη τό... δρώμενο, τὸν.. ἐκφράζει, δῶστον «δρώμενο» καὶ πάρτου τὴν ψυχή...

(2) Ὡς γνωστόν, οἱ ἐπιξεφύριοι Εὐρωπαῖοι (τὶ λέω: σύμπασα ἡ οἰκουμένη!) ἀκόμα καὶ στὴν τουαλέττα (ἂν φυσικὰ δὲν ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερο σφίξιμο...) ἀπαγγέλλουν Ρίτσο: «Ὡ ἐργάτη, ἐσένα ὁ προβολεὺς τῆς Ἱστορίας θεωρεῖ...» — ἄσε μας, κ. Βόγλη, νὰ χαρεῖς τὴν πεθερά σου...

Ξανὰ οἱ... ποιητικὲς συντάξεις — ὅχι «ξανὰ»: ΠΑΝΤΑ!

(Οἱ δὴθεν «βαρυθέντες» τὸ θέμα νὰ δηλώσουν: Παρατιοῦνται ἢ ὅχι τῆς συνταξιοδοτήσεώς τους; Ἄν ὅχι..., καταλάβουμε, θυσία γιὰ τὸ λαὸ κι αὐτοί)!...

Στὶς 6-9-85 ἐλέγχεται ἀπὸ ἐφημερίδα ὁ κ. Γιάννης Μαρκόπουλος πού ἔλαβε (καὶ οἱ ἐπαῖοντες πού *ἔδωσαν*...) δεκαπεντέμισυ σαρακαντρανέμια ἑκατομμύρια γιὰ συναυλία — πολυθέαμα (κατὰ τὸ πολυαλάτι...) «στὰ πλαίσια τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 2.300 χρόνων τῆς Θεσσαλονίκης». Ὑπεστηρίχθη, ἀκριβῶς, *πρόκλησις* τὸ νὰ δίδονται τέτοια ποσὰ (σὲ καιροὺς λιτότητας!) γιὰ τόσο μεπεδεμένα... πολυθέαματα! Ἀλλὰ τὴν ἐπόμενη κιόλας ἀπ' τὴν ἴδια Στῆλη ἐλέγχθηκε ὁ νόμος πού «δὲν δίνει σύνταξι στοὺς τραγουδιστὲς καὶ μουσικοσυνθέτες (ὁ Πολυμέρης [σημ. Δεινία: ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ *συνηγορία*] *εἶχε γράψῃ* καὶ τραγούδια) ὅσο *σπουδαῖος* καὶ νὰ 'ναι. Δίνει σύνταξι μόνο στοὺς λογοτέχνες καὶ μουσουργούς» — *τὶ Νταλάρας, τὶ Παπαδιαμάντης, τὶ Καζαντζάκης, τί... Φλερὺ (καλλιτέχνης δὲν εἶναι κι αὐτός;), τὶ Γεράσιμος Γρηγόρης, τί... Βίκυ Μοσχολιού...*

» Ἀπορρίφθηκε ἐπίσης ἡ αἴτησι γιὰ συνταξιοδότησι ἐνὸς *μεγάλου* λαϊκοῦ ὀργανοπαίκτη, τοῦ Χαλκιᾶ⁽³⁾, πού τὸν θαύμαζε ἀκόμα καὶ ὁ Μπένυ Γκούτμαν» — *γιὰ φαντάσου: οἱ Μπένυ Γκούτμαν νὰ δίνουν πιστοποιητικὰ συνταξιοδότησης στοὺς Ἑλληνες παιγνιδιατοῦρους!* («Μὲ τὴ λογικὴ αὐτοῦ τοῦ νόμου, δὲν θὰ 'παιρνε σύνταξι, ἂν εἶχε ἀρρωστήσῃ κι ἦταν ἀπένταρος, ὁ Τσιτσάνης ἢ ὁ Βαμβακάρης...») — *πωπὼ συμφορὰ ἡ Ψωροκώσταίνα, θὰ βούλιαζε συμποῦρμπουλη, ἂν δὲν τὴν κρατούσανε οἱ Ἀτλαντες τῆς πεννιᾶς — ἢ κατὰ ἄλλοι λαϊκοὶ ἀγωνιστάδες τῆς μαστούρας, ἀπὸ Αἰγάλεω Σίτυ μεριά καὶ περίχωρα (ῥααα). Καὶ καταλήγει ὁ *συνήγορος* τῆς αὐθεντικῆς τέχνης: «ὁ νόμος θὰ μπορούσε νὰ τροποποιηθεῖ [σημ. Δεινία: ἐπίσης καὶ ἡ... Ἑλλάς! ἀπὸ *χρεωκοπημένη* χώρα νὰ γίνῃ *ζάμπλουτη* — *τὶ σκατὰ ψυχὴ ἔχει μιὰ... τροποποιήσουλα;*], ὥστε νὰ καλύπτει περιπτώσεις σὰν τῶν Πολυμέρη, Χαλκιᾶ, Μπαγιαντέρα (εἶναι γέρος, τυφλὸς καὶ ἀπένταρος), καλλιτεχνῶν δηλαδὴ πού τὸ ἔργο τους εἶναι *σημαντικό*. Τὶ λέει ἐπ' αὐτοῦ ἡ Μελίνα;» — *τὶ νὰ εἰπεῖ, Ποτὲ τὴν Κυριακὴ; ἔτοιμη ἢ δουλειά, ἂν εἶναι περὶ Τσιτσάνη καὶ Μπαγιαντέρα, ἂς πάει καὶ τὸ παλιόμπελο... Τὶ θὰ λέγατε, νὰ συσταθεῖ αὐριο ἡ... καινούργια Ἐπιτροπὴ συνταξιοδότησης — Πρόεδρος ἡ Πρώτη Κυρία τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ, Ἀντιπρόεδρος ὁ Πρώτος Κύριος, πρῶτ μέλος ἡ δεσπονίς...**

— *Τὶ λές, μωρέ...*

— ...

Νὰ τροποποιηθεῖ ὁ νόμος, λοιπόν. Καὶ πλὴν τῆς συντάξεως νὰ δοθεῖ καί... μισθὸς (πὼς θὰ ζήσουν οἱ ἄνθρωποι ὡς τὴ συνταξιοδότησι!)· καὶ νὰ ταῖζει ὁ κ. Πειναλέων Λαὸς αὐτοὺς πού τσακώνουν τὰ δεκαπεντέμισυ σαρακαντρανέμια γιὰ (σφυρίζόμενα) πολυθέαμα-

τα κι άρκοιδιαρήδες (μπούγιο νά γίνεται — «δῶσε δύο κατοστάρικα στο γύφτο»)! Βλέπεις, οί ποταμοί έκατομμυρίων πού περνούν άπ' τ' άέρια τών καλλιτεχνών (πού μένουν άδέκα-ροι) διατίθενται άνεξαίρέτως σέ έργα... εϋποιάς (περί διὰ νά σωθεῖ πατρίς καί λαός), κι όχι εκεί πού οί άποδέλοιποι τ' άσωτεύουμε, γιά νά μη ζητιανεύουμε στ' γεράματα; «χτύπημα», μαστούρα, ζάρια, άλογα, τσόχα, μεγάλη ζωή καί περί διὰ γυναίκε μηρέε...

Οί άναγνώσται της Στήλης θά θυμηθούν όσα προφητικά είχαμε γράψει γιά τ' όσες συντεχνίες... καλλιτεχνών (τελικά έβγαιναν όλοι οί Έλληνες καί μερικοί άλλοδαποί...) θά διεκδικήσουν θέσιν στ' όν πρυτανείο — ού μñν άλλά καί... καμπάνα στ' «'Αστέρια».

(3) Ό κ. Χαλκιάς είναι ίσως ένας αξιόλογος λαϊκός μουσικός. Άλλά, πέραν τού ότι έδῶ έλέγχεται διαβλητή γενικά ή συνταξιοδότησις καλλιτεχνών καί λογοτεχνών, ποιός θά ξεχώριζε τ' όδικαίωμα σέ συνταξιοδότησι τού κ. Χαλκιά άπό αυτό οίονδ'ήποτε, πού θά τσαγγρούναγε ένα έγχορδο; Κατά ποι'ά λογική μπορεί ν' άποτελέσει μέτρον ή ποιότης — γιάτι θά 'πρεπε νά πεθάνουν οί μη δεξιοτέχναι; Πολύ περισσότερο σέ μι'ά Χώρα πού ή διαφθορά έχει φθάσει σέ σημείο νά βγαίνουν οί νεωκόροι συνταξιούχοι τού... ΝΑΤ, κι άνάηροι οί μισοί Έλληνες άσφαλισμένοι... Όχι άλλους, πρὸς Θεοῦ, όχι άλλους, ή Χώρα έχει χορτάσει άπό «σημαντικές κι έξαιρετες ύπηρεσίες»! Έμεις έδῶ, άρνούμεθα! Άν ό λαός κοιμάται, δουλειά του, δέν είμαστε έμεις πού θά τ'όν τραβήξουμε άπ' τ' πόδια!

Χίρου Τομινάγκα

«Σταματῶ τή ζωή μου έλπίζοντας τή συγγνώμη...».

Χαρακίρι — τι χαρακίρι, καλέ μου, αυτός έκαμε κιμ'ά γιά μαγειρίτσα τ' έντόσθιά του! Διευθυντής τού Έπισκευαστικού Τμήματος τών Ίαπωνικῶν Άερογραμμῶν, δέν άντεξε, λέει, τ' άεροπορικό δυστύχημα πού στοίχισε τή ζωή σέ πεντακόσιους είκοσι άνθρώπους — Χίρου τ'όν λέγαν, τι όμορφο όνομα, τι σεπτ'ό όνομα, Βαγγελίστρα μου, γιαπωνέζικο βρέθηκε; Η εϋθιζία του, λέει — άκου «εϋθιζία», άκου βλακειές! Δέν 'ρχότανε στήν Έλλάδα ό άνθρωπος νά χορτάσει όσην εϋθιζία τράβαγε ή ψυχή του καί νά ζή κιόλας; Νά χαιρότανε εϋθιζία χαρισάμενη καί ζωηφόρον, ν' άπολάμβανε πολυχρονιότητα καί μακροήμερευσι — είδική κατασκευή γιά... εϋθικτους; Μ'ά τόσο βλάκες είναι οί γιαπωνέζοι; Νά ζούσε όόξη καί τιμη στεφανωμένος...

— Τι λές, μωρέ Δεινία: Πεντακόσιοι είκοσι!

— Καί λοιπόν; Στήν Έλλάδα καί δέκα χιλιάδες νά 'ταν, ψέματα θά 'λεγαν!

— Ούμ... Σ'άν νά μη έχεις καί πολύ άδικο...

— ...

Έ Γή, Γαλαζίες, Άστέρια, Σύμπαν, Άστρική Σκόνη... Καλύτερα νά μη δοκιμάσετε ζανά! Μ' άν λάχει κι έπιχειρήσετε καινούργια συνταγή, θυμηθήτε τ'όν κλεινόν Χίρου! Πάρτε αυτόν άξαμάρι, μη μάτα φτιάξετε ίδιον τ'όν άνθρωπο — νά χάνονται όχι οί χαμένοι μ'ά οί άξιοι, νά πετσοκόβουνε τ' άντερά τους αυτοί πού μπορούν νά τ'όν κάνουν! Πάρτε γιά πρότυπο τ'όν κλεινόν Χίρου...

Έργατικά άτυχήματα

Κάθε τρίτη μέρα κι ένα «έργατικό» στήν εϋδαίμονα χώρα μας! Κάθε τρίτη μέρα κι ένας καινούργιος πρωινός θαμών τού συνοικιακού προποτιζίδικου καί καφενέ... Καί πώς θά γίνονταν διαφορετικά; Σκυλάδικο, φαγάδικο, ξενυχτάδικο (τι εϋγλωττία!), «ντίσκο», «καφε-τερία» κ.λπ. τ'όν πάνε εϋλαβική όλονυχτία — ως τ'όν πρωί... Μ'ά καί στίς ΕΡΤικές άναγούλες νά σταθούμε, θά ίδούμε πώς ό Έλληνας έργατής όδηγεῖται στο κρεβάτι κάνα... δίωρο πρὶν ξεκινήσει γιά τ'όν λεωφορείο τής δουλειάς. (Τ'όν ύπογράφω: Καί μόνο γι' αυτό τ'όν ΕΡΤικό ξε-νύχτι οί ταγοί μας έλέγχονται ανάξιοι ήγέτες ανάξιου λαοῦ...)!

Άν σ' αυτά προσθέσουμε πώς εκείνο τ'όν καθίκι (περί Ιππότα τής ασφάλτου ό λόγος...) τή βρίσκει κυνηγώντας καθάρματα, άντι νά μ'ας στέλλει στήν κρεββατοκάμαρα γιά βαθν'ό-

χτάωρο ὕπνον, κι ἀκολουθῶς γιὰ γερὸ πρωῒνὸ κολατσιό, πρὶν ἀρχίσει ὁ (Θεὸς νὰ τὸν κά-
νει, μὰ τί νὰ εἰπῇς...) καθημερινὸς μόχθος, βλέπουμε τὸ λόγο ποὺ τὰ ἑλληνικὰ γρανάξια ἔ-
χουν ἀδυναμία στὰ χέρια — ποὺ οἱ ἑλληνικοὶ ἱμάντες τρελλαίνονται γιὰ μπατζακομάνικο κι
ἡ ἑλληνικὴ ἀσφαλτος ἀνεβαίνει στὸν ὄγδοο καὶ σπάει τὸ ραχοκόκκαλο τοῦ οἰκοδόμου...
κοιμοῦνται οἱ ἄνθρωποι στὴ δουλειά, μὰ ποιὸς νοιάζεται, τὸ νηστικὸ σῶμα δὲν μπορεῖ ν'
ἀντιδράσει ἐγκαίρως — ὡς ἐγκεφαλικὸ κύτταρο, ὡς μῦς. Πρὶν τὰ τρακτέρ καὶ τ' «ἀγροτικά-
» ὑπῆρχαν τὰ ὑποζύγια· οἱ παλιοὶ θυμοῦνται πῶς χωρὶς «καρπὸ» (πρὶν φᾶνε βρώμη ἢ κριθά-
ρι, τὴν ταγὴ τους) δὲν μπορούσαν νὰ δουλέψουν — κανεὶς δὲν σκεπτόταν νὰ τὰ φορτώσει
νηστικά, νὰ τὰ βάλει στ' ἄλωνα, νὰ τὰ ζέψει στὸ κάρρο, νὰ τὰ καθαλῇ γιὰ ταξίδι... Κι ἡ ἄ-
για νύχτα τῶν ἀνθρώπων κράταγε ἀπ' τὶς ἑννὰ ὡς τὶς πέντε. Καὶ τὰ νεῦρα ἦταν γερά, ἀκλό-
νητα, ἀτασάλνια. Κι ἡ ζωὴ ἦταν εἰρηνικὴ, γαλήνια, παναρμόνια — μοχθούσανε, ναί, μὰ ἡ
βούκα τὸ ψωμὶ ἦτανε μέλι καὶ εὐλογία καὶ τελετὴ.. Λίγο μυαλὸ νὰ 'χες καὶ λίγη γῆ γίνονταν
ὁμορφὴ ἡ ζωὴ, περιβόλια τὰ ὄρη, πανόραμα ἡ ἀνατολὴ, δοξολογία ἡ δύσι.. Ἀμήν!

Ἀγάπη τῆς Μάνας... ἐξοστρακίζόμενη

Σὲ τεῦχος περιοδικοῦ (ἀφιέρωμα στὸν.. Βρεττάκο — ποιὸν ἄλλο;) παρὼν κι ὁ κ. Κώ-
στας Πηγαδιώτης, συνταξιούχος τραπεζικὸς καὶ συνταξιούχος ποιητὴς (χάριν τοῦ λαοῦ,
φυσικά, κουρμπάνι κι αὐτὸς γιὰ τὸ λαό, γιὰ τὸ ψωμὶ καὶ τὴ λευτεριά τοῦ λαοῦ θυσία τὰ πάν-
τα)...

Λέγω λοιπὸν ὄχι γιὰ τὴ σιωπηρὴ συναλλαγὴ, ποὺ δῆθεν ὑπάρχει στὸν πνευματικὸ χῶ-
ρο, τάχα πῶς, ἂν θέλεις νὰ χρισθεῖς «μεγάλος», δὲν ἔχεις παρὰ νὰ ἀναγνωρίζεις καὶ νὰ ὑ-
μνεῖς δημοσίᾳ τοὺς μεγάλους [αὐτονόητο τοῦτο: ἀφοῦ δὲν θὰ σήμαινε σπουδαῖα πράγματα
νὰ μὲ ὕμνεϊ καὶ δοξάζει μικρός, δὲν ἔχω παρὰ νὰ διορίσω μεγάλους ὅσους μικροὺς μὲ ὕ-
μνουν καὶ δοξάζουν...], ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι θὰ 'πρεπε νὰ.. ἐξοστρακίζονται (ἐξορίζονται δι' ὁ-
στρακισμοῦ) τὰ... τυπογραφικὰ λάθη· κι ὄχι ἡ κακομοίρα ἡ «ἀγάπη τῆς Μάνας», ὅταν ὁ κ.
Πηγαδιώτης φέρεται νὰ τὴν θέλει, χτυπώντας στὴν καρδιά τοῦ Βρεττάκου, ἐξοστρακίζόμε-
νη πάνω στοὺς ἄλλους — καὶ λοιπὰ καραμπολικά καὶ σπαραξικάρδια. Ὁ ἀναγνώστης θὰ
καταλάβει πολὺ περισσότερα, ἂν δημοσιεύσω ὁλο τὸ συγκλονιστικὸ ποίημα — νάτο:

Στὸ Νικηφόρο Βρεττάκο

«Τοῦ Ταυγετοῦ τὰ φαράγγια / κι ἡ ροὴ τοῦ Εὐρώτα / ν' ἀνιστοροῦνε πρωτάκου-
σες / τῆς φυλῆς μας τὴ διαδρομὴ /.

Στῶν ξωμάχων τὰ πρόσωπα / τὰ ρυάκια τοῦ μόχθου / εἶδες κατόπι / στῆς συμ-
πόνιας τὸν κόλπο νὰ χύνονται. /

Κι ἡ ἀγάπη τῆς Μάνας / στὴν καρδιά σου χτυπώντας / πάνω στοὺς ἄλλους μὲ
δύναμι νὰ ἐξοστρακίζεται /».

Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα. Ἀμήν. Ὑστερα ἀπὸ τόσα κατορθώματα ὁ κ. Βρεττάκος, κι ὕ-
στερα ἀπὸ τόσην ἐπίμοχθη «στιχοποιΐα» ὁ κ. Πηγαδιώτης, κάνει μπάμ: ἀμφότεροι, προσε-
νεγκόντες τῇ πατρίδι «σημαντικές», ὁ πρῶτος, «ἐξαιρέτους» ὁ δεῦτερος, συνελόντι εἰπεῖν,
καταντίπη θυσιασθέντες γιὰ τὸν λαόν, δικαιοῦνται πιά νὰ... μαδοῦν τὸ λαὸ — κατοχυρωμέ-
να, ἀσταμάτητα, χοντρικὰ καὶ μπόλικά μπόλικά... Ἀφερὶμ!

Γενικὲς — Πανελλαδικές, πῶς τὶς λένε...

Διαβάζουμε: «Τὸ ἀγχος τῆς ἀνεργίας κυριάρχησε ἀκόμη καὶ στὶς ἐκδηλώσεις τῶν ἐ-
πιτυχόντων: πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μπαίνουν *χωρὶς κέφι* στὶς Σχολὲς φοβούμενοι ὅτι ὁποιο-
δήποτε χαρτί δὲν θὰ τοὺς ἐξασφαλίσαι καί... δουλειά...». Τελικά, αὐτὸς ὁ παράξενος λαὸς
κάμπτεται ἀπὸ... ἀγχος — βλέπε καὶ τοὺς... ποδοσφαιριστάς: ὁ κύριος λόγος ποὺ ἡττῶν-
ται ἀπὸ τοὺς ξένους εἶναι τὸ ἀγχος μὴ... ἡττηθοῦν — σ' αὐτὸν προσθέστε τοὺς δευτερεύον-
τες: διαιτησία, καιρό, γήπεδο, λάϊσμαν...

“Αν ἀφήσουμε τὰ φαιδρά, θὰ ἰδοῦμε, πῶς, ὄντως, ὄχι κανένα χαρτί [καὶ μάλιστα ποῦ ἡ τόσον ὑποβαθμισμένη παιδεία τὸ φέρει ἀληθινὰ ἄχρηστο], μὰ ἡ δίψα γιὰ μόρφωση [ἐκλέπτυνσις, καλλιέργεια ἡθους καὶ χαρακτήρος, δξυνσι τῆς κριτικῆς καὶ (συνεπῶς ἀντιληπτικῆς κ' ἁπομοιωτικῆς) ἰκανότητος] φέρει τὸν ἄνθρωπο ὄχι μόνο ἄξιον νὰ πορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, μὰ καὶ νὰ διακρίνει πόσα καὶ ποιά εἰν' αὐτά! Ὅτι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ὁδηγηθεῖ στὴ σφυρηλάτισι (καί) βιοποριστικῶν ἐπαγγελματικῶν προσόντων καὶ ἰκανοτήτων, δηλαδὴ στὴν ἐπιθυμία, βουλὴ καὶ ἐπάρκειαν τοῦ νὰ κάνει καλὰ, σωστὰ καὶ μὲ κέφι ὅ,τι κάνει, ὅ,τι καταπιάνεται, ὅ,τι συμβατικὰ ἢ ὄχι ὀφείλει. Τοῦ νὰ ὑπερέχει, θέλω νὰ εἰπῶ, τῶν ἀνταγωνιστῶν του, ἔτσι νὰ γίνεται ἀπαράιτητος στὸν τομέα ποῦ βρέθηκε [αὕτῃ εἶναι ἡ κοινωνία μας, δηλαδὴ ἡ ζωὴ (παρατηρήστε τίς κοινωνίες τῶν ζώων, παραδειγματισθῆτε ἀπ' τὴ ζωὴ τους, τὸν πολὺ συχνὰ θανάσιμο ἀνταγωνισμό τους), προσωπικὰ διόλου δὲν μοῦ ἀρέσει αὕτῃ ἡ κυρία κοινωνία, γι' αὐτὸ τὴν πολεμῶ (βελτιώνοντας ἐαυτόν) — ὄχι βέβαια ἀπ' τὴν... ἀμφισβήτησι καὶ τὸ φάρνιεντε τῆς «καφετερίας», μὰ ἀπ' τὸν ἀτέλειωτο μόχθο, τὸν ὅσον ἀντέχω!]

Θὰ εἴμαστε ἀκριβεῖς λοιπόν, ἂν εἰποῦμε πῶς ὄχι ἡ «δουλειά» (συνεπῶς καὶ ἡ ἐπιδίωξις μόρφωσης) μὰ ὁ... διορισμός, ὁ προσπορισμός τῶν πρὸς τὸ (ἐν χλιδῇ) ζῆν, ἐνδιαφέρει τοὺς νέους. Ἀκριβέστερα: πῶς τοὺς ἐνδιαφέρει ὁ δίχως δουλειὰ προσπορισμός, τί λέω, ἡ εἰς βάρος τῶν ἄλλων (κοροϊδεύοντας!) ἐξασφάλισις χλιδῆς! Δὲν ὑπερβάλλω: Οἱ νέοι (μιλᾶμε πρωτίστως γιὰ φοιτητὲς καὶ ἀποφοίτους λυκείων — καὶ φυσικὰ γιὰ τὸν κανόνα) ποῦ θ' ἀμφισβητήσουν τὰ λόγια μου, ἂς μετρήσουν τὰ βιβλία ποῦ ἔχουν διαβάσει — ἐξαιρουμένων, βεβαίως, τῶν ἀπασπασμάτων ποῦ ἀποστηθίζουν κατὰ διαστήματα, προκειμένου νὰ «δύσουν» κάποιο μάθημα ἢ σὲ σχολή ἢ γιὰ θέσι.. Ποιὸς θὰ μὲ κατηγορήσει, ἂν εἰπῶ πῶς ὑπάρχουν ἐπιστήμονες καὶ πτυχιούχοι, ποῦ, σίγουροι πῶς τὰ ξέρουν ὅλα, ἐκτίθενται σπαραχτικὰ ἀκριτοί, ἀνίδεοι, ἀνυποψίαστα θύματα, ποῦ θὰ τοὺς διαφεύγει γιὰ πάντα: καὶ ὁ ἐπιβουλευτὴς τους, καὶ ἡ ἑκτασις τῆς ἐπιβουλῆς, καὶ ὁ χῶρος, χρόνος καὶ τρόπος ποῦ θὰ ἐκδηλωθεῖ αὕτῃ;

...
“Ἄν ὁ ἀνάξιος, ταπεινός, ποταπὸς δικός μας στόχος, τῶν.. ΜΗ νέων, δὲν ἦταν ἡ κατακόλακεις καὶ διαβουκόλῃσις τῶν νέων (λογουχάριν γιὰ λόγους κυκλοφοριακοὺς στὸν τύπο, ψηφοθηρικοὺς στὴν πολιτικὴ καὶ πάει λέγοντας...), ἂν τοὺς λέγαμε τὴν ἀλήθεια (λογουχάριν πῶς καὶ ἡ δικὴ τους εὐθύνη ἔχει ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ!), θὰ ἴμαστε συνεπέστεροι στὴν ὑποχρέωσί μας νὰ τοὺς ἐπιβιάσουμε στὸ τραῖνο τῆς μόρφωσης (δηλαδὴ νὰ τοὺς καταστήσουμε ἰκανοὺς νὰ ἐπιλέγουν καὶ ν' ἀντεπεξέρχονται καὶ νὰ δημιουργοῦνε συνθήκες). Μὰ, ἀντ' αὐτοῦ ὀργανώνουμε γιορτὲς καὶ φανφάρες, φαγοπότια καὶ διακοπὲς (τῶν... διακοπῶν) στὴ Χάλκη πανηγυρίζοντας τὸ «διεθνὲς ἔτος (ἀνεργίας τῆς) νεότητος» — στοὺς τέσσερεις ἐργαζόμενους πατεράδες ἀναλογεῖ ἓνας ἐργαζόμενος γιὸς (οἱ λοιποὶ θέλουν «νὰ εἶναι λεύτεροι»)...

— Εἶσαι... μισονεϊστής!

— Ἄν ἔχεις ἀγοράσει μὲ δικά σου χρήματα... σκελέα (παναπεῖ σῶβρακο), σοῦ ἀπαντῶ: Εἶμαι ἓνας ἀπλός, ἰσορροπημένος ἄνθρωπος ποῦ δὲν σὲ κολακεύει. Ποῦ τὸν ἀηδιάζει ἡ ἀναξιοσύνη ἀδιαφόρως ἡλικίας — ποῦ ἀρνεῖται νὰ πληρώνεται καὶ ποῦ δὲν θέλει νὰ τὸν διαβάσουν (sic — δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει λάθος στὴ φράσι, ὅπως τὸ διάβασες)...

— Μὰ, ἂν δὲν εἶσαι τρελλός, γιατί γράφεις;

— Ἔτσι μου. Ψοφᾶω γιὰ ὑπερκόπῳσι.

... Ὑπάρχουν ἐργοδότες, ποῦ ἔχουν ἄμεση ἀνάγκη προσωπικοῦ, μὰ δὲν προσλαμβάνουν νέους. Τί νὰ τοὺς κάνουν; Ἀπραγοί, ἀμαθεῖς, ἀνευροί, ὠμοί, ἀδιάφοροι, ὀκνοί, μαλθακοί, φυγόπονοι, χλευαστὲς κάθε ιδέας σύμβαςης, ἀρνητὲς κατ' ἀρχὴν τῶν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων, σίγουροι πῶς ἡ (δικὴ τους) δουλειὰ εἶναι ἐκμετάλλευσις, δουλεία, ἐκπόρνευσις, ταπεινώσις, ἐξευτελισμός..., θὰ τοῦ δημιουργήσουν προβλήματα, θὰ τοῦ «κλείσουν τὸ μαγαζί», θὰ τοῦ ρίξουν καὶ κάνα μερντάχι... Ἄσε ποῦ τὴν πρώτη μέρα θὰ ζητήσουν τὴν...

ἀδεῖά τους καὶ τῇ δευτέρῃ θὰ δηλώσουν ἄρρωστοι... Αὐτὰ καὶ πᾶμε παρακάτω στὸ δημοσίευμα:

«Φάνηκε ἀκόμα ὅτι μαθητὲς μὲ **μεγάλους βαθμούς** στὸ σχολεῖο μένουν ἔξω ἀπ' τὰ ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι οἱ καθηγητὲς δὲν τσιγκουνεύονται 19άρια καὶ 20άρια»! Φανερό πὼς ἐδῶ ὑπάρχει ἓνας φαῦλος κύκλος κοροϊδίας ἐαυτῶν καὶ ἀλλήλων: **Οἱ καθηγηταὶ κοροϊδεύουν τοὺς μαθητὲς πὼς οἱ ἐπιδόσεις τους δικαιολογοῦν τὴν εἰσοδὸ τους στὰ ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ** [τουτέστι πὼς βρίσκονται στὸ δρόμο (πὼς «ἔχουν τὰ φόντα» γιὰ προνομιούχον βαθμίδα στὴν κλίμακα τῆς ἐξουσιαστικότητας)]. Αὐτό, ὀλοφάνερα, συμφέρει τοὺς μαθητὰς (ἀκόμα καὶ ἂν ξέρουν πὼς **εἶναι ψέματα**, ἀφοῦ τοὺς ἐξασφαλίζει ζωὴ ἀνέμελη, ἀεργή, φιγουρατζήδικη — ὁ νέος δὲν εἶναι πιά ὁ γιὸς τοῦ φουκαρᾶ, ἀλλ' αὐτὸς ποὺ θὰ μπεῖ στὸ Πανεπιστήμιο!), ποὺ μὲ τὴ σειρά τους κοροϊδεύουν τοὺς γεννήτορες: **Τάχα πὼς οἱ πατρικὲς γονικὲς «θυσιές» δὲν πᾶνε χαμένες, καὶ συνεπῶς «θὰ 'ταν ἁμαρτία» νὰ ἐμποδισθεῖ ἡ ἀνάβασις πρὸς τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν ἀναφερθεῖσα κλίμακα κ.ο.κ.** Κι ἡ κοροϊδία συνεχίζεται: **τώρα εἶναι οἱ γονεῖς ποὺ κοροϊδεύουν τὴν κοινωνία** — **τάχα πὼς ἐπαξίως τὰ παιδιὰ τους (μαζὶ μ' αὐτὰ καὶ οἱ ἴδιοι...) πορεύονται γιὰ τὴν ὑψηλότερη βαθμίδα** [μὴ ἀπορεῖτε: **ἡ φήμη περὶ ἰσχύος φέρει ἰσχὺν** — ἀκόμα κι ἂν δὲν ὑπῆρχε ἰσχὺς (σ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ἐντάσσεται ἡ προπαγάνδα — ἡδὴ καλυπτόμενη ὑπὸ τὸ σατανικὸν ὄρο «δημόσιες σχέσεις»)].... Τέλος, ἡ ἴδια ἡ κοινωνία κοροϊδεύει ἓνα ἕκαστο μέλος της — **τάχα πὼς εἶναι μιὰ ὑγιὲς κοινωνία, πὼς δὲν ἔχει σαπίσει καταντίπ, πὼς, τέλος πάντων, παρ' ὅλες τὶς ἀντιζοότητες τραβᾷ ἐμπρός.. Σημειώστε πὼς ὅλ' αὐτὰ καταλήγουν σὲ κομποῦζιο, οἱ πονηρὲς σκέψεις καὶ οἱ εὐσεβεῖς πόθοι χωνεύονται ἀπ' τὴν συνειδήσι τελικὰ, γίνονται μιὰ γενικὴ ἀτιμία ποὺ στὰ πλαίσιά της δὲν ἔχει νόημα ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἀτομικῆς, οἰκογενειακῆς καὶ ταξικῆς ἀτιμίας, στὸ τέλος ὅτι εἴμαστε ἀτιμοί, ὅχι ἐπειδὴ ἐπιλέγουμε τὴν ἀτιμία, ἀλλ' ἐπειδὴ, καθὼς τὴν ἐπιλέγουν ὅλοι οἱ ἄλλοι, θὰ 'μαστε ἀπὸ χέρι χαμένοι, ἂν μέναμε τίμιοι...**

Ἀνακεφαλαίωσις: α) Ὅσοι ἐκ τῶν καθηγητῶν «δὲν τσιγκουνεύονται τὰ 20άρια» δὲν τὸ κάνουν «γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ πατέρα τους», ξέρουν τὶ κάνουν, κατασκευάζουν τὴν πελατεία τους: **ὅσο περισσότεροι γονεῖς πιστέψουν, χάψουν ἢ καμωθοῦν πὼς πιστεύουν ἐπάξια τὴν εἰσοδὸ τῶν παιδιῶν τους στὰ ΑΕΙ καὶ ΤΕΙ, τόσο περισσότερους πελάτες θὰ ἔχουν** — **τόσον περισσότερο θὰ εὐδοκιμεῖ ἡ παραπαιδεία...** β) Τὸ γεγονὸς πὼς ἑκατὸ χιλιάδες νέοι (100.000) κατ' ἔτος δὲν ἐξασφαλίζουν τελικὰ θέσιν στὶς Σχολές, σημαίνει ἑκατὸ χιλιάδες ἀνθρώπους ὑποδεέστερους, μειονεκτοῦντας, θρασεῖς κι ἀνεπρόκοβους, ἂν μείνουν ὡς τὸ τέλος ἀνυποψίαστοι, ἡττημένους, πικροὺς, μὲ πλῆγμα κατωτερότητας, ἂν καταλάβουν πὼς, σὲ τελευταίαν ἀνάλυσι, **εὐθύνη τους ἔχασαν...** Αὐτὰ τὰ παιδιά, μὲ τὴν ἀπόγνωση πὼς ἔφτασαν στὴν πόρτα τῆς ἐπιτυχίας καὶ δὲν τὴν πέρασαν (παναπεῖ, μὲ τὴν πεποίθησι πὼς τελικὰ δὲν κοροΐδεψαν τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα, πὼς τὴν ἔπαθαν ἀπὸ ἡλίθιους, ἀπό... βλήματα), δὲν θὰ συνέλθουν ποτὲ — αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ἡ φυλὴ φτιάχνεται ἀνάπηρη, μισή, ποὺ εὐνοῦχίζεται ὁ Ἕλληνας. Ἔτσι κι ἄλλιῶς μὲ ἑλλιπῆ θεμελίωσιν [ἡ ἥττα περνᾷ στὴν συνειδήσιν τους πεποιθήσεις ἀτυχίας (καὶ ἀδικίας βεβαίως), ὅλο τὸ πρόβλημα ἦταν «νὰ πέσουν σὲ κομμάτι» ποὺ εἶχαν ἀποστηθίσει καλὰ (δὲν ἔπесαν)], χωρὶς εἰδίκευσι, μὲ ὑποτυπώδη γνῶσιν καὶ κρίσιν (ποῦ θὰ τὰ βρῖσκαν αὐτὰ; στὴν καφετερία; στὴν τσάρκα; στὸ καμάκι; — διάβασαν ποτὲ ἐπιφυλλίδα, ἐπιστημονικὸ ἢ φιλοσοφικὸ ἀρθρο σὲ ἐντυπο;), χωρὶς ἐπιτηδεύμα, ἐπαγγελματικὴ κατάρτισι, βιοποριστικὴ τέχνη, διατριβή, ἐντρύφησι, ἐνασχόλησι, ἐρασιτεχνίαν, μὲ τὸν ἐγωϊσμὸ τῆς.. προοδευμένης κοινωνικῆς μερίδας ποὺ τὰ ἔφερε ἀσυμβίβαστα μὲ κάθε ἰδέαν «ταπεινῆς» ἐργασίας, περιφρονητὲς τοῦ μικροεπαγγελματικοῦ, χειρωνακτικοῦ, τεχνικοῦ, ἐργατικοῦ, ὑπηρετητικοῦ βιοπορισμοῦ, μὲ τὴν χαυνότητα καὶ μαλθακότητα πολὺχρονης ἀεργίας, ἀγυμνασίας, ἀκαματιᾶς, ποῦ θ' ἀκουμπήσουν; ποῦ θὰ σταθοῦν; πὼς θὰ πολέμησουν μιὰ κοινωνία ἔξοντωτικὰ ἀνταγωνιστικὴ, ποὺ ἀκόμα καὶ ὁ «ἀέρας» τῆς θὰ τὴν τινάζει στὸ ρεῖθρο ἄναυδα, συγκλονισμένα, γελασμένα φριχτά, προδομένα γιὰ πάντα; **Ναί, τώρα τὸ καταλαβαίνουν καλὰ, ὅμως πέταξε τὸ πουλί, δὲν γίνεται νὰ ξαναρχίσει**

ἡ ζωὴ, χαιρετίσματα. Ναί, κάποιοι τὰ γέλασαν ἄτιμα, κάποιοι ἔπαιξαν μαζί τους παιχνίδι ἀνίερο, κάποιοι τὰ ξεβράκωσαν χλευαστικά — νὰ φαίνεται ὁ φρικαλέος εὐνουχισμός! Ἡ μάμα, πού τὰ βεβαίωνε πῶς ἦταν τὸ «κέντρο τοῦ Σύμπαντος», τώρα, παρ' ὅλες τὶς τσιριμιόνιες, τραβάει τὸν κῶλο της, βουλιάζει ὁ κόσμος τους, βουλιάζει, βουλιάζει... Μὰ πῶς λοιπὸν δὲν τὰ βλέπαν ὅλ' αὐτά, πῶς δὲν τὰ κατάλαβαν ἐγκαίρως; πῶς ἡ ττήθη καν ἔτσι; πῶς τοὺς πρόδωσε ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός τους; Ἄ, τώρα τὰ πάντα συντρίβονται γύρω τους, κάτι στερνὲς μικροδιαμαρτυρίες, κάτι μικροσουῆδες, κάποιες τρελλὲς «σφήνες» δὲν φέρνουν πάντα τὴ λύσι! Ἀπάνω 'κεῖ νὰ καὶ ἡ (καθυστερημένη — μὲ τὶς ἀναβολὲς τῆς ἀνανδρίας) στράτευσις, ἡ μοναξιά τῆς σκοπιᾶς — ἐνοχος ἔρωτας ἡ σκανδάλη!...

Τελικά, ἄν, πολὺ ἄργά ἔστω, δὲν ὑπάρξει ἡ κουτσοβολὴ κάποιας μαδημένης θεσοῦλας μέ, ἡ παρεμφεροῦς, ἡ ζωὴ διαγράφεται μαύρη, μικρόχαρη, ταπεινὴ, εὐτελής, κακόζηλη — ὅλα μισά, ἄχαρη, μίξερ, μακρυνά, ὅλα χολὴ καὶ φαρμάκι... Κι ἡ τηλεόραση νὰ μὴ δείχνει πάρεξ... θαλαμηγούς, σκοῦνες, γιώτ, πανάρκιβα αὐτοκίνητα, ὄνειρώδεις μηροῦς, ὑψηλὴ κοινωνία, μεγάλῃ ζωὴ — ὅλα μέσα στὸ... ὄραμα δημοκόπων, ὅλα στόχοι ἀκραιφνῶς δημοκρατικοί, σοσιαλιστικοί, τριτοδρομικοί...

Ναί, τὸ ξέρω, δὲν ἀντέχονται ὅλ' αὐτά, Βαγγελίστρα μου, πῶς ν' ἀντέξεις..., ἄς κλείσουμε «ἐξυπνα» μὲ τὰ λόγια τῆς ἐξυπνῆς ἐφημερίδας: «... παραμένει τὸ τεράστιο ἐρώτημα: Τί θὰ κάνουν ὅλ' αὐτά τὰ παιδιὰ πού δὲν μπόρεσαν νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ θέσι στὶς σχολές; [Οἱ ὑποψήφιοι ἦταν ἑκατὸν σαρανταεννέα χιλιάδες διακόσιοι ἐξηνταεννέα (149.269) καὶ μπῆκαν πενηνταδύο χιλιάδες διακόσιοι ἐξηνταεπτὰ (52.267)]. Ἡ λύσι αὐτοῦ τοῦ προβλήματος δὲν σηκώνει ἀναβολή...» — σᾶς τὸ 'πα, ἐξυπνο κλείσιμο. Τὸ ζήτημα εἶναι ἡ... πάσα, νὰ κατακεραυνώνεις τὴν Κυβέρνησι καὶ νὰ φεύγεις βιαστικά γιὰ τὸ σκυλάδικο...

— Στάς', στάς', στάς'!.. Μὴ βιάζεσαι, δὲν καθάρισε ἀκόμα: Ὑπάρχουν οἱ 52.267 ἐλπίδες! Κάθε χρόνο! Ὅλο τὸν κατακλυσμὸ θὰ φέρνεις;

— Ναί, πῶς, βέβαια, πάρτε τὸ κουφέτο σας!

«... Εἶμαι ὥστόσο σίγουρος πῶς, ὅπως τόσες χιλιάδες πρὶν ἀπὸ σᾶς, ἔτσι κι ἐσεῖς θὰ βρῆτε τὸ δρόμο σας στὸ Πανεπιστήμιο ἢ στὴ σχολὴ ὅπου πετύχατε. Μόνον πού ὁ δρόμος αὐτὸς **χάνεται** στὴν ἀνία καὶ τὴ ρύπανσι, στὴν κοινοτοπία καὶ στὴν μετριότητα, στὰ πολλὰ λόγια καὶ στὰ ἐκκωφαντικὰ μεγᾶφωνα καὶ στὴ **λίγη γνώση καὶ τὸν ἀνάπηρο στοχασμό...**».

Πανεπιστημιακὸς τοῦ Φιλοσοφικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὰ λέγει αὐτά, Γιώργο Γιατρομανωλάκη τὸν λένε, στὰ «ΝΕΑ» τῆς 1ης Ὀκτωβρίου — καλὸ μῆνα.

Δεινίας Δικαῖος

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

CHARLES H. KAHN, *Ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ οἱ ἀπαρχές
τῆς Ἑλληνικῆς Κοσμολογίας*

1. Εἶναι πολὺ καθυστερημένη καὶ ἴσως νὰ μὴν ἔχει λόγῳ μιὰ κριτικὴ ἐπὶ ἐνὸς βιβλίου, ποὺ ἡ πρώτη του ἔκδοσις (ὡς διδακτικὴ διατριβὴ εἶχε ὑποβληθεῖ στὸ Columbia University καὶ εἶχε συμπεριλάβει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου στὴν ἀρχικὴ του μορφή) ἐγινε, ἴσως, τὸ ἔτος 1959 διὰ δαπανῶν τοῦ Stanwood Cockey Lodge Foundation καὶ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Columbia University Press. Οἱ ἐκδότες τοῦ «Πολύτυπου ΕΠΕ» καὶ ὁ Νίκος Τζανάκης παρουσίασαν τὸ ἐν ἐπικεφαλίδι ἔργον τοῦ Charles H. Kahn μετὰ τίτλῳ «Ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ οἱ ἀπαρχές τῆς Ἑλληνικῆς Κοσμολογίας» τὸ 1982 στὸ ἐλληνικὸ κοινόν. Ἐχομε ἔτσι καὶ μιὰ νέα καθυστέρηση στὸ ἔργον τῆς κριτικῆς. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐπειδὴ τὸ θέμα εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ γιὰ τὴν κλασσικὴ Ἑλληνικὴ σκέψιν, θὰ σημειώσω τὶς παρατηρήσεις μου κατὰ συνοπτικὸν τρόπον.

2. Στὸν πρόλογον τῆς πρώτης ἔκδοσις ὁ συγγραφέας εἶχε σημειώσει: «Ἡ πρόσφατη τάσις νὰ ἐξομοιωθεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος μετὰ τὸν Ἡσίοδον — ποὺ ὑπόκειται καὶ στὴν ἐξοχὴν πραγματεία τοῦ Cornford "Principium Sapientiae" — μπορεῖ μόνον νὰ καταστήσῃ ἀσαφὴ τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ καθενός, συγχέοντάς τιν ἐν πολλὰ διαφορετικῶς ὡς πρὸς τὴ φύσιν στάσεις, ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς Ἕλληνας ἐπικοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς πρώτους φιλοσόφους. Ἄν αὐτοὶ οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι στάθηκαν ἱκανοὶ νὰ θεωρήσουν ὡς δεδομένη μιὰ συνεπῆ, προκατασκευασμένη κοσμολογίαν, τότε δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι οἱ πρῶτοι. Ἀπεναντίας ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ οἱ Μιλήσιοι καὶ οἱ διαδοχοὶ τοὺς ἐπεξεργάστηκαν ἓνα ἐσωτερικὰ συνεπὲς θεωρητικὸν σχῆμα γιὰ τὸν κόσμον, αὐτὸ φυσιολογικὰ ἀσκήσας ἰσχυρὰ ἐπίδρασιν στοὺς

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΜΥΣΤΗΡΙΟ

Ἐχει λεχθῆ κατὰ κόρον ὅτι τὸ μυστήριον βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸν λόγον. Τοῦτο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰσοπεδωτικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν δράσιν τοῦ λόγου. Ὅταν λέμε πῶς τὸ μυστήριον βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸν λόγον, δὲν ἐννοοῦμε ὅτι εἶναι ἀσχετόν μ' αὐτόν. Ἐννοοῦμε ὅτι εἶναι ἀσχετόν μετὰ τὸ ἐπίπεδον συνειδήσεως, ποὺ συνυφάνεται πρὸς τὴν ὑποστασιοποιὴν χρῆσιν του. Τὸ μυστήριον μπορεῖ νὰ καθορίσῃ τὸν λόγον, δὲν μπορεῖ νὰ καθορισθῇ ἀπὸ αὐτόν — μπορεῖ νὰ τὸν φορτίσῃ, δὲν μπορεῖ νὰ φορτισθῇ ἀπὸ αὐτόν. Ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ ὁ ὁμιλῶν προσπαθεῖ νὰ ἐγκλωβίσῃ τὸ μυστήριον, τὸ ξενώνει. Ἀπὸ τὴν στιγμήν ποὺ ἀπλῶς τὸ σημαίνει, τὸ μεταδίδει — ἂν καὶ ἐφ' ὅσον ὁ ἀκούων ὄντως ἀκούει.

Ὁ λόγος καθ' αὐτὸς οὔτε προσφέρεται στὸ μυστήριον οὔτε τὸ ἀπορρίπτει. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴν καὶ τὸν ἀκροατὴν. Δὲν ὑπάρχει τίποτα, ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀγγίξῃ τὸ μυστήριον — μετὰ ἐξαιρέσιν τὴν διανόησιν τοῦ ἀρπαγὰ ἀνθρώπου. Αὐτοῦ μόνον ὁ λόγος βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸ μυστήριον — ἀλλὰ καὶ πάλιν τότε μόνον, ὅταν συνειδητὰ προσπαθῇ νὰ τὸ μεταδώσῃ. Ὅταν ἡ ἀρπαξ διανόησις δὲν τὸ προσπαθῇ, γίνεται καὶ αὕτη κοινωνὸς τοῦ μυστηρίου, ἀλλὰ τότε βέβαια δὲν τὸ γνωρίζει. Τὸ γνωρίζουν μόνον οἱ ἄλλοι.

Σὲ τελικὴν ἀνάλυσιν δὲν ὑπάρχει φράγμα ἀνάμεσα στὸ μυστήριον καὶ τὸν λόγον. Ὑπάρχει φράγμα μόνον ἀνάμεσα στὸ μυστήριον καὶ τὴν διανόησιν. Σημασία δὲν ἔχει, ἂν σιωπᾷ κανεὶς ἢ ἂν ὁμιλῇ γιὰ τὸ μυστήριον. Σημασία ἔχει, ἂν τὴν ὥρην ποὺ ὁμιλεῖ γιὰ αὐτὸ βρίσκει ἐν σιωπῇ ὁ ἴδιος.

Αἰμίλιος Μπουρατίνος

ποιητὲς καὶ στὸ μορφωμένο κοινὸ ἐν γένει. Ἐπομένως, ὅταν συναντᾶμε ἴχνη ἑνὸς τέτοιου θεωρητικοῦ σχήματος στὸν Εὐριπίδη ἢ στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Ποτιδαίας (432 π.Χ.) ἢ στὰ ἀχρονολόγητα ὀρφικὰ ποιήματα — ἐμεῖς πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὡς μαρτυρίαν γιὰ τὴ διάδοση τῆς ἰωνικῆς κοσμολογίας, καὶ ὄχι γιὰ τὴν προϋπαρξή της στὶς λαϊκὲς ἀντιλήψεις».

Θεωρῶ, ὅτι ὁ πρόλογος κάθε συγγραφέα εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἀποκαλυπτικὸς τοῦ βάθους καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐργασίας του. Ὁ συγγραφέας πολὺ λίγο καὶ ἐντελῶς ἐπιφανειακὰ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν «πρώιμη» Κοσμολογία. Ὁ Ἡσίοδος γι' αὐτόν, καὶ ἰδιαίτερα ἡ Θεογονία (ποῦ ἡ ἐπιστήμη τῆς φιλολογίας τὴν ἔχει δεχθεῖ ὡς ἀχρονολόγητη καὶ ἔργο προγενέστερο τοῦ Ἡσιόδου) δὲν εἶναι παρὰ μαρτυρίες ἄνευ σημασίας καὶ κατ' οὐσίαν διαδίδουν τὴν Ἰωνικὴ Κοσμολογία (παρ' ὅλον ὅτι προϋπάρχουν τῶν Ἰώνων κοσμολόγων).

Ἔτσι, ἀντὶ νὰ προβληματιστεῖ ὁ συγγραφέας μὲ τὴν Κοσμολογία «τῶν πρότερον ἡμῶν εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ὄντων ἐλθόντων καὶ φιλοσοφησάντων περὶ τῆς ἀληθείας κατὰ τοὺς παμπάλαιους καὶ πολὺ πρὸ τῆς νῦν γενέσεως (Δευκαλίωνος) καὶ πρώτους θεολογήσαντας» κ.λ.π., ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε, προχώρησε, χωρὶς πλὴον βάσεις, νὰ μᾶς ἀποδείξει ὅτι «ὁποῦδ' ἄποτε διαπιστώνουμε κάποια γενικὴ ὁμοιότητα μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σύγχρονης ἀντίληψης, μὴ προσεκτικότερη ματιὰ θὰ μᾶς βεβαιώσει πὼς οἱ Ἕλληνες εἶχαν στὸ μυαλό τους κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ δικό μας μετακαρτεσιανὸ θεωρητικὸ σχῆμα». Ἀρκεῖ ὅμως μὴ προσεκτικότερη ματιὰ, γιὰ νὰ συλλάβει κανεὶς «τοὺς θησαυροὺς μιᾶς μυστηριώδους ἐπιστήμης καὶ τὶς γνώσεις τῶν πρώτων φιλοσόφων περὶ τῶν μεγάλων νόμων τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τὶς ἀπόψεις των περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ὄντων», ὅπως ὁ P. Decharme ἔλεγε, συναθροίζοντας τὶς ἀπόψεις μερικῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας; Ἡ δική μου ἀπάντηση στὴν ἐπιπόλαιη αὐτὴ παρατήρηση, γιὰ νὰ μὴν τὴν χαρακτηρίσω ὑποπτη ἀποπροσανατολισμοῦ τῶν ἀπληροφόρητων σπουδαστῶν τῶν Πανεπιστημίων, εἶναι ΟΧΙ! Δὲν εἶναι ἀρκετὴ μὴ ματιὰ! Καὶ δυστυχῶς ὁλόκληρο τὸ ἔργο εἶναι προϊόν ἀπὸ «ματιές» ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, χωρὶς τὸ ἀναγκαῖο βάθος, ποῦ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐξέταση τῶν πορισμάτων τοῦ πανάρχαιου καὶ κλασσικοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου.

Δὲν πρόκειται νὰ κρίνω ἐδῶ τὴν διδακτορικὴ μελέτη καὶ οὐτε θὰ ἐπεκταθῶ σ' ὅλο τὸ ἀβαθὲς τῶν κρίσεων ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων κοσμολόγων. Χάριν ὅμως ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου θὰ περιορισθῶ στὸ ἀβαθὲς τῶν στηριγμάτων τοῦ ὅλου ἔργου, ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν «ἀπαρχῶν» τῶν κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων.

Ξεκινᾷ λέγοντας: «Ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ λογοκρατία ξεπήδησε ξαφνικὰ ἀπὸ τὴν Ἰωνία τοῦ ἔκτου π.Χ. αἰῶνα... δὲν εἶναι πιά πάρα πολὺ τοῦ συρμοῦ... Ἡ πρωτοτυπία ποῦ εἶναι ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐπιδείξει εἶναι ἐκπληκτικὰ μικρὴ, ἀν αὐτὴ συγκριθεῖ μὲ τὴν τεράστια μάζα τῶν ιδεῶν ὡς πρὸς τὶς ὁποῖες εἶναι ἐξαρτημένος ἀπὸ τὸ παρελθόν. Καὶ τὸ παρελθόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦσαν οἱ Μιλήσιοι, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ ὁ κόσμος τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου».

α. Κατ' ἀρχὴν (δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὸ ἀγγλικὸ κείμενο καὶ ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ ἐρμηνευτικὸ λάθος) γιὰ ποιά «λογοκρατία» ὁμιλεῖ ὁ συγγραφέας; Ὁ Ἑλληνικὸς λόγος δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐξουσιαστικὸς ἢ δογματικὸς, ἐπομένως γιατί αὐτὴ ἡ σύγχυση μεταξὺ Ἑλληνικοῦ λόγου (ροϊκοῦ) καὶ δογμάτων; Ἄν δὲν εἶναι λάθος ἐρμηνευτικὸ, ἡ χρῆση ἐδῶ τοῦ ὅρου «λογοκρατία» ἀποτελεῖ σκόπιμη παραπλάνηση καὶ ὕβριν, ποῦ πρέπει νὰ ἐπιστραφεῖ στὸν φορέα της.

β. Πράγματι ἡ πρωτοτυπία εἶναι μικρὸ μέρος ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔκταση (καὶ ὄχι μάζα) τῶν ιδεῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἐξαρτημένος ἀπὸ τὸ παρελθόν. Τὸ ἐρώτημα βέβαια δὲν εἶναι ἀπὸ ποιοὺ παρελθόν ἀντλοῦσαν οἱ Μιλήσιοι τὶς κοσμολογικὰς τοὺς ιδέες, διότι ὄντως ἕνα μέρος τῶν ιδεῶν περιέχονται στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη καὶ τὴ Θεογονία, ποῦ, ὅπως ἐν ἀρχῇ εἶπα, δὲν εἶναι ἔργο τοῦ Ἡσιόδου (Δαυλός, τεύχος 25/Ἰανουάριος 1984).

‘Αλλά από ποιό παρελθόν άντλούσαν ό ‘‘Ομηρος και ό ‘‘Ησίοδος τίς κοσμολογικές τους θέσεις; (Γιά τήν κοσμολογία τής Θεογονίας έχω γράψει στο 31 τεύχος του Δαυλου). Αύτων των άγνώστων συντακτών των παμπαλαίων χρόνων των πρό τής νυν γενέσεως, όπως λέει ό ‘‘Αριστοτέλης, προϊόν ύπηρεξε ή κοσμολογία τής Θεογονίας.

3. ‘‘Ας εξετάσουμε, τώρα, τί λέγει ό συγγραφέας για τους δύο αυτούς φορείς. Γράφει: «‘‘Η συζήτηση λοιπόν πρέπει να οδηγήσει πίσω στο έπος. ‘‘Αλλά δέν τίθεται εδώ ζήτημα να αναλυθούν όλες οι κοσμολογικές ιδέες των παλαιών ποιητών. [Πόσες άραγε έχει σημειώσει ό συγγραφέας; Έγώ δέν γνωρίζω καμμία άλλη προγενέστερη τής Θεογονίας. Θά ήταν χρήσιμο να μάς πεί τήν γνώμη του, έστω και σήμερα μετά από 25 χρόνια από τήν δημο-

‘‘Η επικαιρότητα του Θουκυδίδη

Τόν Σεπτέμβριο που πέρασε ό Θουκυδίδης, ό θεωρούμενος ως ή κορυφαία μορφή τής όλης Ιστοριογραφίας, αρχαίας και νεώτερης, επανεξετάστηκε σε δύο Διεθνή ‘‘Επιστημονικά Συνέδρια που έγιναν στη χώρα μας. Στο πρώτο, που πραγματοποιήθηκε στον ‘‘Αλιμο και ήταν ειδικά αφιερωμένο στον Θουκυδίδη, ό μεγάλος Ιστορικός εξετάστηκε διεξοδικά από τους κορυφαίους θουκυδιδιστές όλου του κόσμου. Ίδρύθηκε μάλιστα Κέντρο Μελετών Θουκυδίδη (ΚΕ.ΜΕ.Θ.) που θα στεγασθεί, όπως πιστεύει και επιδιώκει ό Δήμος ‘‘Αλμου, σε ιδιόκτητο κτήριο. Στο Γ’ Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών έξ άλλου ό Θουκυδίδης, ό σπουδαιότερος των πελοποννησιολόγων, εξετάστηκε κατά τρόπο πρωτότυπο και ρηζικέλευ-

θο. ‘‘Η άρχαιότητα γενικά για ανθρώπους που έχουν γόνιμη σκέψη αποκαλύπτει κάθε τόσο νέες πτυχές και συχνά μάς εκπλήσσει για τήν επικαιρότητά της. Ποιός μπορεί να φαντασθεί τί μάς επιφυλάσσει ακόμη! (Ψάξτε στο παρελθόν· θα βρήτε το μέλλον). Για τον Θουκυδίδη πιστεύοσαν ότι τα πάντα έχουν έρευνθεί και κριθεί σχεδόν τελεσίδικα. Και κορυφαίοι θουκυδιδιστές των σπουδαιοτέρων Πανεπιστημίων πήγαιναν να πιστέψουν ότι στο γλωσσικό και πραγματολογικό μέρος τουλάχιστον έχουν λεχθεί τα πάντα. Αυτό που μένει κατ’ αυτούς είναι να γονιμοποιηθεί από εδώ και πέρα ή Ιστορική έπιστήμη από τήν διαμορφωμένη εικόνα του Ιστορικού. Με τήν τελευταία ανάγνωσιν του Θουκυδίδη δείχθηκε ότι ό μεγάλος Ιστορικός είχε πλευρές άθεατες μέχρι τώρα (και ήσαν ίσως οι σημαντικότερες). Από τήν συζήτηση που άσφαλώς θα ακολουθήσει θα ώφεληθούν σε μεγάλο βαθμό οι Ιστορικές σπουδές.

‘‘Από μια πρόχειρη σταχυολόγηση των απόψεων που αναπτύχθησαν στα δύο Συνέδρια, που έγινε από τον ύπογράφοντα, δείχθηκε μεταξύ άλλων ότι ό Θουκυδίδης δέν θεωρεί απλώς τα Τρωϊκά και τα Μηδικά ως ύποδεέστερα του Πελοποννησιακού πολέμου, αλλά ότι δέν περιλαμβάνει καν αυτά στην τριάδα των κυριωτέρων πολεμικών γεγονότων του αρχαίου κόσμου που έγνωρίσε. ‘‘Ο Ιστορικός προχώρησε σε ριζική αναθεώρηση του παρελθόντος και επάλαιψε να άλλοιώσει τήν εικόνα τής ποιητικής δημιουργίας. Στον πόλεμο έξ άλλου που Ιστόρησε βρήκε, αποκρυπτογράφησε και αποτύπωσε τίς Ιστορικές δυνάμεις που δρούν σε κάθε πόλεμο και συντελούν στην εμφάνιση «έργων» και «λόγων». Στους «λόγους» ιδιαίτερα οι Ιστορικές δυνάμεις απογυμνώνονται και ονομάζονται. Έκφράζουν περισσότερο από τα άλλα μέρη του έργου τα καίρια σημεία του πολέμου τίς στιγμές που ό άνθρωπος είναι σε άδιέξοδο και άμχανία, σε αδυναμία να συλλάβει τήν βαρύτητα των πραγμάτων και να προτείνει τήν πιο συμφέρουσα λύση. Οι λόγοι είναι δημιούργημα του Θουκυδίδη και εκφράζουν τα «δέοντα». ‘‘Η λέξη αυτή είναι πολύσημη και καλύπτει το νοηματικό πλάτος των όμορρίζων λέξεων δέω, ώ (= δένω), δέω (= χρειάζομαι) και δέος (= φόβος). Με τήν έκφραση των «δεόντων» ό θουκυδίδειος λόγος έρχεται άρωγός εκεί άκριβώς όπου είναι απαραίτητος, τίς καταστάσεις που οι ύπεύθυνοι πρέπει να ζυγίσουν και να αποφασίσουν, να βγάλουν από το άδιέξοδο και να φωτίσουν το σκοτεινό και δυσεξιχνίαστο. ‘‘Ο θουκυδίδειος λόγος είναι για τον Ιστορικό το πολυτιμότερο «κτήμα».

Δρ. Έμμ. Μικρογιαννάκης

‘‘Ο Δρ. Έμμανουήλ Μικρογιαννάκης είναι Λέκτωρ τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου ‘‘Αθηνών, γενικός γραμματέας του Κέντρου Μελετών Θουκυδίδη.

σίευση του έργου του). *Μια εξαντλητική ανάλυση* [γιατί όχι της *Θεογονίας*;] *είναι έν πάση περιπτώσει, πιθανώς αδύνατη* [ιδού ο φοβερός λόγος!], *γιατί η ουσία μιας ποιητικής αντίληψης έγκειται στην άκρα εύλογισία της και προσαρμοστικότητα της στη ψυχική διάθεση και πρόθεση του ποιητή*. [Είναι φανερό, ότι ο Kahn θέλει ν' αποφύγει το πικρό ποτήρι της ανάλυσης της Κοσμολογίας της *Θεογονίας* και επιδίδεται σε κομπές εκφράσεις περί ποιήσεως και ποιητών. Ξέρει άραγε, τι λέει; "Η μήπως ή παραπλάνηση είναι ο σκοπός του;]. Και συνεχίζει: «*Με μια έννοια, υπάρχουν τόσες πολλές απόψεις για το σύμπαν στόν "Όμηρο και τόν "Ήσιοδο όσες και τὰ χωρία όπου οί ποιητές αυτοί θίγουν τέτοιας λογής θέματα*». [Τόσο άραγε άσημαντες για τόν συγγραφέα είναι οί κοσμολογικές απόψεις της *Θεογονίας* και του "Όμηρου, ώστε από όλες αυτές τις τόσες πολλές για το σύμπαν νά μὴν αναφέρει ούτε μία! "Η, μήπως, αξιώνει νά θεωρήσουμε ότι με αυτά τὰ ελάχιστα χωρία του "Όμηρου και της *Θεογονίας*, πού αναφέρει τελείως παραπλανητικά, εξάντλησε το θέμα του; Στη συνέχεια όσα αναφέρει περί «Ούρανοῦ καὶ Γῆς» είναι «οὔρανομήκεις πομφόλυγες», γὰ νά θεωρηθοῦμε ειδήμονες σοφοί. Γενικά, θά έλεγα, παρατίθενται απόψεις υπό μορφή «πλίνθων τε καὶ λίθων άτάκτως έρριμένων», ώστε και ο γνωρίζων άκόμη τὰ θέματα νά είνανι δύσκολο νά παρακολουθήσει τόν βασικό του σκοπό, δηλαδή «πού τὸ πάει» ο συγγραφέας].

4. Δέν νομίζω, ότι χρειάζεται νά ασχοληθῶ περισσότερο με τόν Kahn. "Αμα τόν συλλαμβάνεις νά «κλέπτει όπώρας» *στη βάση της στηρίζεως τών συλλογισμών του*, τὰ υπόλοιπα συμπεράσματά του είναι έκ του πονηροῦ. Νομίζω, ότι μετά ταῦτα θά χρειάζόταν μεγαλύτερη προσοχή από τούς έκδότες στο σέ τι «σοῖ βιβλία» δίδουν τὸ δικαίωμα του «φιλοσόφου λόγου», έκτός...

Οί άναγνώστες του «*Δαυλοῦ*» ἄς ανατρέξουν στά τεύχη του, γιά νά κάνουν τις διαπιστώσεις τους.

Η. Α. Τσατσόμοιρος

ΑΓΓΕΛΟΣ Θ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, "Ενα Παγκόσμιο Σχέδιο για την

'Απασχόληση: Κεϋνσιανισμός σε Διεθνή Κλίμακα

Τὸ ίκανὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀγγελόπουλου ἐπιδιώκει νὰ ἐπεκτείνει τὴν κεϋνσιανὴ θεωρία ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο σὲ παγκόσμια κλίμακα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας.

Ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀγγελόπουλος ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Ἀριστοτέλη στὰ *Πολιτικά* ὅτι «ἂν ἓνα ἐργαλεῖο μπορούσε μὲ μιὰ διαταγὴ ἢ μὲ δική του προαίρεση νὰ δουλέψει μόνον του, ὅπως τὰ τεχνουργήματα τοῦ Δαϊδάλου ἢ τὰ τρίποδα τοῦ Ἡφαιστου πού πῆγαιναν μόνον τοὺς στοὺς συνέδριο τῶν θεῶν, ἂν ἢ σαῖτα μπορούσε νὰ ὑφαίνει μόνη της, ἂν ἢ κιθάρα μπορούσε νὰ παίξει μόνη της, τότε οἱ ἐργοδότες θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν χωρὶς ἐργάτες καὶ οἱ ἀφέντες χωρὶς δουλειά».

Σύμφωνα μὲ τὸν κ. Ἀγγελόπουλο, ἡ διαίρεση τοῦ κόσμου σὲ δύο συγκροτήματα, ἡ εἰσοδος τῶν χωρῶν τοῦ τρίτου κόσμου στὴν διεθνὴ σκηνὴ καὶ ἡ πίεση τῶν ἐργαζομένων καὶ τῆς νεολαίας γιὰ ἓνα πιὸ δίκαιο καὶ πιὸ ἀνθρώπινο κόσμο ἀποτελοῦν τοὺς κύριους παράγοντες πού ἐπιταχύνουν τὴν τεχνολογικὴ ἐπανάσταση καὶ ἐπιβάλλουν τὴν ἀναπροσαρμογὴ τῶν σκοπῶν τοῦ κράτους σύμφωνα μὲ τὰ νέα οἰκονομικο-κοινωνικὰ δεδομένα. Στὸ 1ο^ο κεφάλαιο τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀγγελόπουλος περιγράφει τὶς ἀνησυχητικὲς διαστάσεις τῆς οἰκονομικῆς κρίσης, σημειώνοντας ἰδιαίτερα τὴν στασιμότητα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, τὴν αὐξανόμενη ἀνεργία, τὸν ὑψηλὸ πληθωρισμὸ καὶ τὴν νομισματικὴν ἀνωμαλία ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ συστήματος Bretton-Woods. Ἐν

ὄψει τῆς κρίσεως αὐτῆς οἱ βιομηχανικὲς χώρες πρέπει ν' ἀποδεχθοῦν μιὰ διπλὴ πρόκληση: ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ νὰ καθιερώσουν μιὰ νέα τάξη, ποὺ θὰ ἐξασφαλίζει ἐπιτυχὴ καὶ συνεχὴ ἀνάπτυξη, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἐξαλείψουν τὴν πενία καὶ τὴν ἀθλιότητα. Τέσσερα εἰδικότερα προβλήματα ἐμφανίζονται, σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα, γιὰ τὴν ἀνάκαμψη τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας: (α) ἡ ἀνεργία, (β) ἡ τρομακτικὴ αὐξηση τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν, (γ) ἡ ὑπερχρέωση καὶ (δ) ἡ ἐνεργειακὴ κρίση. Γιὰ τὴν συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν προβλημάτων ἀφιερώνονται τὰ προσεχῆ κεφάλαια τοῦ ἔργου καὶ ἐξετάζονται μὲ ζωντανὸ βλέμμα καὶ μὲ μιὰ δραματικὴ διάθεση γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα στὸ σύνολό της.

Ἡ πολιτικὴ τῆς συνυπάρξεως, ὑποστηρίζει ὁ συγγραφέας, εἶναι ὁ μοναδικὸς τρόπος ἀντιμετώπισης τῆς ἀπειλῆς ποὺ ἐπικρέμαται γιὰ τὸ ἀνθρώπινο μέλλον, μιὰ πολιτικὴ ἐπιβαλλόμενη ἀπὸ τὴν προϋῶσα ἀλληλεξάρτηση τῶν παγκόσμιων σὲ οἰκονομῶν, τὴν ἀνάγκη μεγαλυτέρων ἐπενδύσεων παγκόσμια κλίμακα, ἰδιαίτερα στὸν ἐνεργειακὸ τομέα, οἱ ἐπιταγὲς γιὰ συνεργασία ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἐποχὴ καί, τέλος, ἡ πολιτικὴ δύναμη τοῦ τρίτου κόσμου.

Σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς κεϋνσιανῆς θεωρίας, δηλαδὴ ἡ ἐξίσωση μεταξὺ ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως, ἡ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς κατανάλωση, ἡ παρακίνηση γιὰ ἐπενδύσεις, ἡ ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος, ὁ ρόλος τοῦ κράτους κτλ., ποὺ ἐφαρμόσθηκαν μὲ ἐπιτυχία σὲ διάφορες χώρες μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πρέπει ν' ἀναπροσαρμοσθοῦν ὄχι μόνο στὰ στενὰ ὅρια μιᾶς μόνο χώρας, ἀλλὰ στὴν παγκόσμια οἰκονομικὴ πραγματικότητα.

Ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος, οἱ νέοι ὁροὶ στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ ἐναντὶ τῶν ἀνέργων, ἡ στρατιωτικοποίησις πολλῶν οἰκονομῶν, ἡ ἀνεπάρκεια παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, τὰ περιβαλλοντολογικὰ προβλήματα, ἡ στενὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν οἰκονομῶν ὅλων τῶν χωρῶν, ὁ πολυκεντρισμὸς τῆς διεθνούς πολιτικῆς (ποὺ ὁδήγησαν σὲ μιὰν ἀνορθολογικὴ καὶ ἀντιφατικὴ λειτουργία τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος), ὑποστηρίζει ὁ συγγραφέας, ἐπιτάσσουν τὴν καθιέρωση ἐνὸς νέου τρόπου σκέψεσθαι.

Στὸ 8ο κεφάλαιο τοῦ ἔργου ὁ καθηγητὴς κ. Ἀγγελόπουλος διαγράφει ἓνα σχέδιο ἀνάκαμψης τῆς διεθνούς οἰκονομίας προτείνοντας (α) μιὰ πενταετὴ περίοδο χάριτος γιὰ χρεωλύσια παλαιῶν χρεῶν (ἐφ' ὅσον οἱ ὀφειλέτιδες χώρες θὰ δεχθοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ ἐξοικονομούμενο ποσὸ γιὰ συγκεκριμένους παραγωγικοὺς σκοποὺς, καὶ ἐφ' ὅσον τὰ ἀπαιτούμενα κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίες γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς θὰ εἰσαχθοῦν ἀπὸ τίς δανειστριες χώρες) καὶ (β) μακροπρόθεσμα δάνεια ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὁρὸς.

Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, κατὰ τὸν Καθηγητὴ κ. Ἀγγελόπουλο, θὰ δημιουργοῦσε ἐπαρκὴ ἐνεργὸ ζήτησις ἐκ μέρους τῶν χωρῶν τοῦ τρίτου κόσμου, ποὺ θὰ ἐνίσχυε σημαντικὰ τίς ἐπενδύσεις καὶ τὴν ἀπασχόληση τόσο στὶς βιομηχανικὲς ὅσο καὶ στὶς ὑπὸ ἀνάπτυξη χώρες, ἐνῶ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου αὐτοῦ θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν στάση τῶν βιομηχανικῶν, τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη καὶ τῶν πετρελαιοπαραγωγικῶν χωρῶν μὲ βάση τὴν διεθνὴ ἀλληλεγγύη καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀδιαίρετου τῆς παγκόσμιας εὐημερίας.

Ἄν καὶ δὲν ἀναφέρεται στὸν τρόπο συντονισμοῦ, στὸ παγκόσμιο ἐπίπεδο, τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου τοῦ αὐτοῦ οὔτε καὶ ὑπαινίσσεται «ἀόρατη χεῖρα» λειτουργοῦσα στὸ διακρατικὸ ἐπίπεδο, πρόκειται γιὰ ἔργο μὲ εὐρεῖες συλλήψεις, πού, σύμφωνα μὲ τὸν Καθηγητὴ Κλαῖν (βραβεῖο Νόμπελ) «ἀντικατροπίζει τίς ἀρχὲς τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ λογικῆς».

Μανώλης Μαρκάκης

ΑΧ. ΛΑΖΑΡΟΥ, δ.φ., «*Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς διεθνὴς*» καὶ «*Ἡ Ἱστορία ὡς διδακτέα ὕλη ἐπίμαχο πρόβλημα παιδείας*»

1. Πράγματι «*ἡ διασπορὰ τῶν Ἑλλήνων ἐξω ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησο καὶ τὸ ἀρχιπέλαγος τοῦ Αἰγαίου*», ὅπως καὶ ὁ συγγραφέας μᾶς λέγει, εἶχε λάβει τεράστιες διαστάσεις. «*Ἡ Ἑλληνικὴ παρουσία ὄντως διαπιστώνεται σ' ὅλα τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καθὼς καὶ στὰ ἐνδότερα τῶν τριῶν Ἡπείρων, Ἀφρικής, Ἀσίας, Εὐρώπης*». Ὁ Ὁ Ἀριστείδης ἀπ' τὴν Ἀδριανούπολη ὁ ὁποῖος δίδαξε ρητορικὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος, γράφει: «... ἀλλὰ πᾶσαν τὴν γῆν τύχη τινὶ θεῖα ζήλος ἐπέρχεται τῆς ἡμετέρας σοφίας καὶ συνηθείας, καὶ ταύτην μίαν φωνὴν κοινὴν ἅπαντες τοῦ γένους ἐνόμισαν καὶ δι' ἡμῶν ὁμόφωνος γέγονε πᾶσα ἡ οἰκουμένη». Τὰ ἐρωτήματα ποὺ ὑψώνει ἡ ὀλιγοσέλιδη αὐτὴ μελέτη τοῦ Ἀχ. Λαζάρου μὲν θυμίσαν μιὰ παρατήρηση τοῦ Πανσανία, ποὺ ἐγινε γιὰ μένα ἔναυσμα μιᾶς ἐρευνας ποὺ τὰ συμπεράσματά της (Δαυλός, τεύχος 25, Ἰανουάριος 1984) μᾶς ὁδηγοῦν πολὺ πίσω, στὰ πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος χρόνια, ὅταν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ξαπλωνόταν μέσω τῶν «Ἑστίων» ὅχι μόνον στίς τρεῖς Ἡπεύρους ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ συμπλέγματος τῶν 3.000 νήσων τῶν Ἑσπερίδων καὶ μέχρι τοῦ μεγάλου πραγματικοῦ Ὤκεανου. Ἐγραφε λοιπὸν ὁ ἐκ Μαγνησίας τῆς Μ. Ἀσίας Πανσανίας: «*Περὶ δὲ Ἡσιόδου τε ἡλικίας καὶ Ὀμήρου πολυπραγμονήσαντι ἐς τὸ ἀκριβέστατον οὐ μοι γράφειν ἡδὺ ἦν, ἐπισταμένῳ τὸ φιλαίτιον ἄλλων τε καὶ οὐχ ἡκιστα ὅσοι κατ' ἐμὲ ἐπὶ ποιήσει τῶν ἐπῶν καθειστήκεσαν*» [Βοιωτικά IX, 30]. Τοὺς κατεστημένους φοβήθηκε ὁ Πανσανίας. Εἶναι δὲ ἀσφαλῶς γνωστὸ στὸν συγγραφέα ὅτι οἱ κατεστημένοι ὅχι μόνον ἐξαφάνισαν σπουδαῖα ἱστορικὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ στρέβλωσαν σκόπιμα τὴν ἱστορία τῶν λαῶν.

2. Καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγή αὐτὴ ἐρχομαι στὸ δευτέρου ἀνάτυπο ποὺ θέτει τὸ θέμα τῆς Ἱστορίας ὡς μαθήματος διδασκτέου στὰ σχολεῖα, «*ὥστε ν' ἀποβοῦν ὄργανα συνδιαλλαγῆς καὶ ὄχι διχοστασίας τῶν λαῶν*». Διαπίστωσα δυστυχῶς ὅτι: ἡ ἱστορικὴ μνήμη, τὸ «*μὴ λήθον*» κατὰ Ἡράκλειτον, ἀπὸ ὄργανο συνδιαλλαγῆς τῶν λαῶν ἔχει γίνεαι ὄργανο στὰ χέρια τῶν δογματικῶν ἐξουσιαστῶν, γιὰ νὰ στηρίζουν καὶ αἰτιολογοῦν τὴν παρὰ φύσιν ἐξουσία τους σὰν τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπὶ χιλιετίες δρωσῶν διαδικασιῶν στίς κοινωνικὲς ἐξελίξεις. Εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ ἀλήθεια; Ἐχομε ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα, π.χ. ὅπως ἡ ἀτομικὴ φυσικὴ κ.ἄ., ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸν ὑβριστικὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο πολιτισμὸ μας. Ὅταν δηλαδὴ ὁ Δημόκριτος συνελάμβανε τὸ ἀρχικὸ σύμπαν ὡς ἀποτελούμενο ἀπὸ ἀπειρα σωματίδια, ποὺ εἶναι ὅμως ὀντότητες ἀδιαίρετες καὶ ἀτμητες, δηλαδὴ ἀτομα, δεχόταν καὶ αὐτὸς τὴ λέξη «φύσις» καὶ ὀνόμαζε «*φύσιν*» τὰ άτομα ἀλλὰ καὶ «*φύσιν*» ἀπεκάλει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ εἶναι γνωστὸς οἱ ἀπόψεις τοῦ Δημόκριτου περὶ τῆς ἀνάγκης διακυβερνήσεως τῶν λαῶν ὑπὸ τῶν ἀρίστων: «*Φύσει τὸ ἀρχειν οἰκῆον τῷ κρέσσονι*»... «*Ὁ χρημάτων παντελῶς ἥσσω οὐκ ἂν ποτὲ εἴη δίκαιος*».

Ζοῦμε βέβαια τὴν ἐποχὴ «τοῦ ἀτόμου», ἀλλὰ αὐτὴ δὲν εἶναι δημιούργημα τοῦ πολιτισμοῦ μας! Ἐμεῖς ἀποκτήσαμε δυστυχῶς δυνάμεις, ποὺ δὲν γνωρίζουμε τὴν τεράστια σημασία τους στὸ συμπαγτικὸ γίγνεσθαι, γιὰτὶ μᾶς λείπει ὁ στοχασμὸς καὶ ὁ ἀνάλογος κοινωνικὸς περίγυρος. Ἡ Ἱστορία ὡς ἀποτύπωση τῆς μνήμης τοῦ ἀνθρώπινου παρελθόντος θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσει πολλὰ πράγματα, ποὺ βασανίζουν τοὺς λαοὺς. Οἱ νέοι βλέπουν τὴν ἀναξιοπιστία τῶν κρατούντων καὶ τὴν ἱστορικὴ πλαστότητα, ἀλλὰ, ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ βροῦν τὸν ὀρθὸ δρόμο, ζητοῦν νὰ γκρεμίσουν τὰ πάντα.

Κλείνοντας τὸ μικρὸ αὐτὸ κριτικὸ σημείωμα ἀπευθύνω πρὸς τὸν συγγραφέα τὴν ἐκτίμησή μου γιὰ τὴν ἐργασία του· καὶ θὰ ὑπενθυμίσω ὅτι καὶ ὁ Δαυλὸς ἔχει στήλες γιὰ ἐργάτες τῆς ἀλήθειας.

Η. Α. Τ.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

Ι. ΚΙΤΣΑΡΑΣ, *Τό Έγκλημα του Αιώνος*, 'Αντιπαιδεία — 'Αγλωσσία — 'Ωρα μηδέν (δοκίμιο), σελίδες 649, 'Αθήναι 1985.

1. Θυμάζει ο αναγνώστης τον πλούτο της βιβλιογραφίας και των πηγών από τις οποίες ο συγγραφέας στοιχειοθετεί λέξη προς λέξη, θά έλεγα, τό φοβερό κατηγορώ του για τό «έγκλημα του αιώνος», όπως τό συνοψίζει στον τίτλο του βιβλίου του, δηλαδή τό έγκλημα εις βάρος της Παιδείας. Είναι πράγματι μιá κοπιώδης εργασία ή συγκέντρωση τόσων στοιχείων από τόσες πολλές πηγές. Διέκρινα όμως λανθασμένες εκτιμήσεις σε όλες σχεδόν τις αναφορές του συγγραφέα επί άρθρων του περιοδικού «Δαυλός» και ως παράδειγμα θά αναφέρω την στις σελίδες 324, 325 παραπομπή του, στις ύποσημειώσεις με τον αριθ. 5. Γράφει ο συγγραφέας: «α. 'Η προ- 'Αλεξανδρινή εποχή'. Με την κάθοδο των Δωριέων από τό 2.000 π.Χ. περίπου⁴, των οποίων γλώσσα ήταν ή 'Ινδοευρωπαϊκή⁵...» κλπ.

• Έπειδή τό θέμα που τίγεται ο συγγραφέας είναι ή 'Αντιπαιδεία — 'Αγλωσσία και έπειδή ή στρέβλωση αυτή άφορά ένα κεφαλαιώδους σημασίας θέμα της ελληνικής γλώσσας, άθλιώτερο

από όλα τα νομοθετήματα που άπασχολούν σε πολλές σελίδες τον συγγραφέα, σπεύδω προς τακτοποίηση της άνωμαλίας να παραθέσω εκ του Δαυλού τό κείμενο στο όποιο παραπέμπει. Γράφει λοιπόν ο κ. Τσατσόμοιρος στο 26ο τεύχος του Φεβρουαρίου 1984 τά εξής κάνοντας κριτική σ' ένα δοκίμιο του Fausto Codino, που κυκλοφόρησε στην 'Ελλάδα με τίτλο «Εισαγωγή στον 'Ομηρο»: «Δυστυχώς ούτε εδώ ο 'Όμηρος δέν έγινε «βακτηρία» για να στηριχθούν τά δήθεν ισχυρά επιχειρήματα των γλωσσολογούντων που τοποθέτησαν την ελληνική γλώσσα στην οικογένεια των ίνδοευρωπαϊκών γλωσσών». Τό δε άρθρο αυτό του κ. Τσατσόμοιρου καταλήγει (σελ. 1249) στα εξής συμπεράσματα: «Τελειώνοντας την κριτική σημειώνω: (α) τά περι 'ίνδοευρωπαϊκής γλώσσας» είναι δημιουργήματα των πλαστογράφων της ιστορίας» κ.λ.π.. 'Αξίζει ο συγγραφέας να άσχοληθί προσεκτικά με τό σημεία του Δαυλού όπου παραπέμπει και να έπανορθώσει τον διασυρμό αυτό της άληθειας.

Και τώρα επί του βιβλίου του Ι. Κιτσαρά. Πράγματι υπάρχουν πολύτιμα στοιχεία επί της έξυφάνθειας συνωμοσίας εις βάρος της παι-

ΤΑ ΔΕΝΔΡΑ ΠΕΘΑΙΝΟΥΝ

'Αργά, πολύ άργά πέσανε οι εύεργετικές βροχές, για να δροσίσουν τις φλεγόμενες καρδιές των δέντρων. Και τίποτ' άλλο δέν μπορούσε να τις αντικαταστήσει. 'Ολ' ή προσμονή κ' ή χαρά μας γιαντή την καθολική βροχή, που θά έσωνε τουλάχιστον τό μισά δάση μας από κείνα που χαθήκανε απ' την άσυνειδησία κι' άπονία μερικών ανθρώπων (Θεέ μου, ντρέπομαι να γράφω τη λέξη «άνθρώπων»), πήγε χαμένη. Μάταια λαχταρήσαμε την κατάλληλη στιγμή νάρθει ή λυτρωτική βροχή. Έπρεπε να μαρτυρήσουν σαν ζωντανά σώματα τά δέντρα μας. Χριστοί, που δέν μπορούσαν ν' άμυνθούν στα έργα των κακών!

Έδώ δέν είναι στίβος πολιτικός, που μάχονται έστω και με θύματα, εδώ είναι έγκλημα! 'Ενα έγκλημα απ' τά πιό άποτρόπαια που μπορεί να βάλει νους ανθρώπου! Βάζεις φωτιά στο δάσος, στο άνίσχυρο ν' άμυνθεί δέντρο, στο δάσος που τόχουμε λιγοστό και που όλο πασκίζουμε να τό μεγαλώσουμε... Χρόνια ζητάμε να πλουτίσουμε τό πράσινο στη χώρα μας, κι' άξαφνα χέρια βανδάλων μās άποστερούν και τό λίγο... Χάθηκε ή εύλογημένη σκιά τους και στην «'Ολόμαυρη ράχη...», καμωμένη τέτοια όχι από άλλόφυλα χέρια μα από 'Ελληνικά, περπατάει τώρα ή καταισχύνη κ' ή συμφορά άντι της δόξας... 'Η άγανάκτηση του κόσμου διόλου δέν δίνει τόπο στην όργη και ζητάει «όφθαλμόν άντι όφθαλμού». Γιατί δέν υπάρχει στην πράξη των έμπρηστών ούδέ σταγόνα επιείκειας μέσα στον ώκεανό του έγκλήματός τους. Είναι οι νέοι Νέρωνες που θεώνται με ήδονή τό θάνατο των δέντρων.

Βέβαια, υπάρχει ή «άμέλεια» μέσα σ' αυτόν τον όλεθρο. 'Αλλά πώς μπορείς να της καταλογίσεις επιείκεια; Είναι τό ίδιο, απολύτως τό ίδιο, έγκληματική αυτή ή άμέλεια που προϋποθέτει χαρακτήρα άναίσθητο, άπονο και χωρίς τον έμφυτο φόβο μη προξενήσεις κακό...

Τά δέντρα μας πεθαίνουν απ' τις έγκληματικές άμέλειες κι' απ' τους μαύρους κι' άσυνείδητους ανθρώπους.

'Αντιγόνη Γαλανάκη — Βουρλέκη

δείας, της ελληνικής γλώσσας και της 'Ιστορίας. Είναι όντως υπεύθυνοι όλοι όσοι αναφέρει ο συγγραφέας, αλλά και άλλοι που τους περιποιείται με χριστιανική ευλάβεια. Χρειαζόμαστε αναμφισβήτητα «κάθαρση» από τὰ μιάσματα που έχουν μιάνει και δυστυχώς συνεχίζουν να μισαίνουν τον πανάρχαιο ελληνικό λόγο παντρευόντας τον με τὰ ρωμαιοβυζαντινά δόγματα. Τὰ ἔρωτάματα που ἐπιβάλλεται νὰ γίνονται ἀπὸ πνευματικούς ταγούς είναι: Γιατί παρ' ὅλες τὶς «προσπάθειες» τῶν πνευματικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν βρίσκονται οἱ λαοὶ στὴν ἀπόγνωση; Τὶ δὲν πάει καλά; Γιατί οἱ νέοι, ἄλλοι ἐγκαταλείπουν ἀπογοητευμένοι τὸ κατεστημένο, ἄλλοι προσαρμόζονται καὶ τὸ ὑπηρετοῦν ἐν γνώσει τους ὅτι εἶναι σάπιο, κ' ἄλλοι γίνονται ὄργανα ἀνατροπῆς ἀδιαφοροῦντες γιὰ τὴ θὰ συμβεῖ ἀλλὰ ἐπιδιώκοντες μὴν ἀλλαγὴ θέσεων τύπου: «ἀρκετὰ φάγατε, ἀφήστε τώρα νὰ φᾶμε κ' ἑμεῖς»;

Τὸ βιβλίο βέβαια θίγει καὶ τὸ θέμα τοῦ «νέου τύπου ἀνθρώπου» ἐν μέρει σωστά ἐν μέρει μπερδεμένα, ἢ καθάρος σταματᾷ κάπου..., οἱ νέοι ὅμως δὲν σταματοῦν πουθενά. Χρειαζέται ἐπομένως ἀλήθεια, βάθος καὶ τόλμη. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι σήμερον δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ἀντίπαλον δέος. Μήπως, στὴν ἀναζήτησιν αὐτοῦ, ὀλισθαίνουμε, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε, στὴν τρομοκρατία; Μήπως αὐτὴ εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ περιθωρίου; — Τηλ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΕΧΑΓΙΑΣ — ΝΑΙΘΩΝΑΣ, Δωδεκανήσου, οἱ Ἀνένταχοι (θεατρικό), Ἀθήνα 1985.

Μία ἰδιότυπη σύνθεση ἐπιχειρεῖ μετὰ τὸ ἔργο τοῦ αὐτοῦ ὁ γνωστός δωδεκανήσιος λόγιος καὶ ποιητὴς Νικόλ. Κεχαγιᾶς — Ναίθωνας. Ἀνατρέχοντας στὴν ἐποχὴ τῆς ἰταλοκρατίας στὰ Δωδεκάνησα καὶ ἀφοῦ παραθέτει ἕνα πλῆθος ἱστορικὰ καὶ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Καλύμνιο ἀγωνιστὴ Παπᾶ - Μιχάλη Τσουγγράνη, συνεχίζει τὸ βιβλίο του (σελ. 45- 128) μετὰ τὸ «δράμα» ποῦ ἐμπνεύσθηκε ἀπὸ τὴν μορφὴ καὶ τοὺς ἀγῶνες τοῦ κληρικοῦ αὐτοῦ μετὰ τίτλο «*Εὐάνδρου Καλύμνου, οἱ ἀνένταχοι, Παπα-Μιχάλης Τσουγγράνης*». Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ κρίνουμε μετὰ ἀπόλυτη βεβαιότητα τὸ «δράμα» αὐτό, ποῦ δὲν νομίζω ὅτι γράφτηκε γιὰ τὸ θέατρο ἀλλὰ ἔχει ἀπλῶς τὴν μορφὴ ἐνὸς διαλογικοῦ κειμένου χωρισμένου σὲ 6 ἐπεισόδια καὶ ἐξοδο, ἐνῶ προβλέπεται ἡ παρουσία χοροῦ. Βέβαιον εἶναι πῶς ὑπάρχει πλήρης χρονικὴ ταύτιση. Τὸ κείμενον δένεται μετὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ ὑπάρχουν πραγματι-

κὰ πρόσωπα (ποῦ ἐζησαν) καὶ ἄλλα ποῦ ἐπινοήθηκαν ἀπὸ τὸν συγγραφέα (Κλαοφόρα, Κάλυνδα...). Φοβοῦμαι πῶς τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι θετικό. Ὑπάρχει βέβαια λυρισμός, σωστὴ διατύπωση, ἱστορικὴ πλαισίωση, πατριωτισμός καὶ ἀγάπη τοῦ ποιητῆ γιὰ τοὺς ἡρώες του. Ἐκεῖ ποῦ «πάσχει» τὸ ἔργο του εἶναι στὴ μορφὴ ποῦ διάλεξε νὰ τοῦ δώσει. Κάτι ἀπλούστερο, μιὰ λιτὴ ἀφήγηση τῶν γεγονότων, ἀσφαλῶς θὰ κέρδιζαν περισσότερον τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του. Ὑπάρχει καὶ τὸ φτιαχτό, τὸ βαρὺ γδοῦπο, ποῦ ἐνοχλεῖ. — **Ε. Γ. Ρ.**

ΜΙΧΑΛΗΣ Π. ΔΕΛΗΣΑΒΒΑΣ, Κατόψεις (ποιήματα), Ἐκδόσεις «Διογένης», Ἀθήνα 1985, σελίδες 48.

Ναί, μ' ἀρέσει ὁ Μιχάλης Δελησάββας. Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ σταματήσω τὴν κριτικὴ μου. Ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ τονίσω ὅτι ὁ ποιητὴς Δελησάββας δὲν προσπαθεῖ νὰ ἐντυπωσιάσει μετὰ τὰ γνωστὰ ἀκαταλαβίστικα τῆς παρανοικῆς μας ἐποχῆς. Ὁ Δελησάββας εἶναι ἐντιμὸς ἐργάτης τοῦ ποιητικοῦ λόγου καὶ ἐκφράζει μετὰ μεστό λόγο τοὺς δικούς του στοχασμούς:

ΑΝΟΧΥΡΩΤΗ ΘΕΣΗ

Στεκόμαστε ἀντικρουστὰ μετρώντας τὶς δυνάμεις μας.

Δύσκολη γνωριμία· οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ σφυριές, ποῦ με χτυπᾶνε κατὰστηθα. Καὶ εἶχα σχεδὸν ταχτοποιήσει

τόσα πράγματα μέσα μου.

Τώρα πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Τὰ ρίχνω ὅλα κάτω, πολὺχρωμα ζάρια.

Ζυγίζω τὸ βάρος τους, ξαναεκτιμῶ τὴν ἀξία τους.

Ἄλλη μιὰ φορὰ θὰ ξεβολευτῶ,

θὰ ματώσω,

θὰ βγάλω ἀπὸ πάνω μου πολὺ

ἀπὸ τὸ ἀγαπημένο μου, ἀχρηστο ἔρμα.

Πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πρέπει νὰ σκάψω

κάτω ἀπὸ τὸν ἱσκίο τῶν πραγμάτων.

— «Ἄν πρέπει, λέει, νὰ δοκιμάζεις τὸ ὕλικό σου!

Τὶ ἄλλο σοῦ μένει λοιπόν; Πάνω σ' αὐτὸ

διάλεξες τὴν πιὸ ἀνοχύρωτη θέση».

Γιὰ πρώτη φορὰ κοιταζόμαστε

στὰ μάτια.

Σχεδὸν συμφωνήσαμε ἐπιτέλους... — **Η. Α. Τ.**

ΗΛΙΑΣ ΤΣΕΧΟΣ, Φωνές σ' ἕνα μουσεῖο, Ἀπρόοπτη ὕλη, Μῦθοι σίγουροι (ποίηση), Ἀθήνα, Ἡριδανός, 1985.

Μία ἀκόμη συγκομιδὴ ποιήσεως, ἡ ἑκτη, τοῦ σταθερὰ ἀνερχόμενου νέου ποιητῆ Ἡλία Τσέ-

χου. Μιά σειρά από τρίστιχα, τούτη τη φορά, συγκροτούν την συλλογή, πού, ακόμα, την χαρακτηρίζει η ιδιότυπα επιμελημένη έκτύπωση. Σπάζοντας τη δομή του λόγου, παραμερίζοντας κάθε τι μη ουσιαστικό, ο κ. Τσέχος προσφέρει μία ποίηση καυτής ανάσας, μία κραυγή λυρικής απόγνωσης, όπου, με μία εκπληκτική άμεσότητα, μεταδίδεται μία γνήσια συγκίνηση. «*Πέφτουν σοβάδες / κομμάτια έρωτα, / μελαγχολείς*». Γενικά παρατηρούμε μία τάση λυρικής απομυθοποίησης αισθημάτων, μία περιγραφή, εκ των ένδον, αισθημάτων που έσβησαν, διαψεύσεων... Πολλή πικρία, κάποια ήρεμη κατάφαση της πραγματικότητας, πού μās περισιγγει και μās επιβάλλεται με μία στυγνότητα τυραννική και όχι σπάνια έλκυστική. Όστόσο, όλη αυτή η έλλειπτικότητα συχνά αποδεικνύεται ανήμπορη να ολοκληρώσει μία σκέψη του ποιητή, νιώθουμε την άγωνία του να «μιλήσει» συνοπτικά, αλλά συχνότερα έχουμε την έντύπωση του άνολοκληρώτου. Ίσως ο ποιητής, έμμεσα, να μās υποχρεώνει να συνεχίσουμε έμεις, προεκτείνοντας το λόγο που εκεί που θεληματικά τον διέκοψε εκείνος. — **Ε. Γ. Ρ.**

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ, *Αναδρομή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Χανίων 1884—1984 (μελέτημα)*, έκδ. Δικηγορικού Συλλόγου Χανίων, Χανιά 1984, σελίδες 125.

Έκατο χρόνια ενός επιστημονικού συλλόγου στη χώρα των αρχαίων Κυδωνών (Χανιά) είναι ένα χαρμόσυνο γεγονός, πού πρέπει να εορτάζεται. «*Βίος άνεόρταστος μακρή όδός άπανδόκευτος*», έλεγε ο Δημόκριτος. Πέραν όμως των εορτών, ο Δικηγορικός Σύλλογος Χανίων (πρόεδρος, Άντώνης Γκαζής) ανέθεσε στόν διάκονο της Θέμιδος και αντιπρόεδρο του συλλόγου την εκπόνηση ενός ιστορικού όδοιπορικού των έκατο χρόνων του συλλόγου τους. Ο Σ. Παπαμανουσάκης μās έδωσε έτσι την εύκαιρία να εκτιμήσουμε τις ικανότητές του και στο χώρο των Μουσών: «*Πριν από 100 χρόνια ή πόλη των Χανίων, κτισμένη από τους Βενετούς στη θέση της αρχαίας Κυδωνίας, ήταν ή πρωτεύουσα ήμιαυτόνομης έπαρχίας της Τουρκικής Αυτοκρατορίας, της Κρήτης. Ασφαλισμένη με τείχη άπ' τη μεριά της ξηράς περιελάμβανε τη συνοικία του Καστελιού, πάνω άπ' το λιμάνι με τα νεώρια, χωρισμένη με έσωτερικά τείχη, τις χριστιανικές συνοικίες του Τοπανά και των Άγίων Αναργύρων...*». Είναι πράγματι χαρά να βρίσκει τον τρόπο ο συγγραφέας να δίνει στην αφήγησή του τις προεκτάσεις εκείνες πού κάνουν το θέμα συναρπαστικό και ζωντανό για τούς άμύητους

στην ιστορία των Χανίων μέσα... άπ' τα μάτια της τυφλής Θέμιδος. — **Η. Α. Τ.**

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Μάθημα Περιπέτειας (δοκίμιο)*, Άθήνα 1985.

Και άλλοτε ο άκάματος λόγιος και ποιητής Γιάννης Σπανόπουλος έσκυψε με στοργή πάνω στο έργο του σεμνού Κύπριου ποιητή Δημήτρη Χαμπουλίδη. Τούτη τη φορά μās δίνει κάτι πιο ολοκληρωμένο. Με το δοκίμιο αυτό επιχειρεί να διερευνήσει την ποιήσή του σε σχέση, όπως ο ίδιος γράφει, με την τραγωδία της πατρίδας του. Και το πετυχαίνει απόλυτα. Παραθέτοντας πλούσια, όσο και χαρακτηριστικά παραδείγματα, μās δείχνει το δρόμο πού ακολούθησε ή δημιουργική ποιητική φαντασία του Χαμπουλίδη, έντονα έμπνεόμενη από την τραγωδία της Κύπρου από το 1974 και μετά. Μέσα από γράμματα και αυτούσια ποιήματα ζούμε το καυτό έσωτερικό δράμα του Κύπριου ποιητή πού βλέπει γύρω του την καταστροφή, τον διαμελισμό, την φωτιά και το σίδερο της τουρκικής βαναυσότητας. — **Ε. Γ. Ρ.**

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ, *Λυρικός Λόγος (πόηση)*, τόμ. Α και Β, σελ. 475 και 244, Λευκωσία 1985, έκδ. Ίδρυμα «Α.Γ. Λεβέντη».

Πολυβραβευμένος ο Κ.Χ. θητεύει έπάξια στόν Άπόλλωνα «Ήητρόν», όμως και στόν «Μουσαγέτη». Και το έργο του, έκτεταμένο και άρτιο, άγκαλιάζει λυρισμό και ρυθμό κι όξια ποιητική γραφή. Λόγο πολυδυναμικό, καμηούς και χαρές της μαρτυρομάνας Κύπρου, πού άνιστορούν και καταξιώνουν. Κι είναι ο λυράρης της και ο τραγουδιστής της. Στους δύο τόμους του «*Λυρικού Λόγου*» περιλαμβάνονται όσα από της έμφανισέως του στόν ποιητικό όρίζοντα μέχρι σήμερα δημοσίευσε. Μιά σημαντική για την Κυπριακή και γενικότερα για την Έλληνική Γραμματεία προσφορά του Ίδρυματος «Α.Γ.Λεβέντη» σε έναν πνευματικό άνθρωπο της Έλληνοκόρης Κύπρου. Το έργο, πολύπλευρο και πολυσήμαντο, δέν μπορεί ούτε επιφανειακά να αναλυθεί στόν περιωρισμένο χώρο μιας παρουσιάσεως. Όσο για κριτική, δέν γίνεται λόγος, γιατί και κριθεί και καταξιωθεί έχει. Τούτες μόνο οι γραμμές για το παρόν σημείωμα, παραλλαγή στους στίχους του ποιητή. Γράφει: «*Τό φεγγάρι παίζει στην Άκρόπολη./ Ή Άκρόπολη πετά./ Και μετά...* Ποιό μετά;»/ Και ή παραλλαγή μας και ο λόγος μας για τόν ποιητή: «*Ο Ήλιος παίζει με την ποίηση./ Ή ποίηση πετάει, φεγγαβολά./ Και μετά... ποιό μετά; —Κ. Μ.*

ΜΕΛΙΣΣΑΝΘΗ, *Νύξεις (δοκίμια)*, έκδ. Ρώντα, 'Αθήνα 1985, σελ. 112.

Κριτικά, δοκιμιακά κείμενα καταξιωμένης λογοτεχνίδας για σημαίνοντες της λογοτεχνίας (Τ.Κ. Παπατσώνη, Γ. Θέμελη, Γ. Σαραντάρη, Ζωή Καρέλλη, Ν.Γ. Πεντζίκη, 'Αρ. Βαλαωρίτη, 'Αγγ. Τερζάκη, Γαλ. Σαράντη, Κάφκα, Σάρτρ, 'Ελιοτ κ.λ.π.). 'Επίσης σκέψεις για ενδιαφέροντα θέματα ('Ελληνικότητα, Χρόνος και Ακωνιότητα, Μοναξιά και 'Ανθρώπινη Κοινωνία κ.λ.π.). Πρόκειται για συγκέντρωση δημοσιευμάτων σε λογοτεχνικά περιοδικά από το 1954 μέχρι σήμερα, τα οποία όμως είναι πάντοτε επίκαιρα και αξιοπρόσεχτα. — **Κ.Π.Μ.**

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΜΑΥΡΙΔΟΥ, *Σελάγισμα (ποίηση)*, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 105.

Μερικά σπιθίσματα είναι άξια, οδηγούν πράγματι σε ποιητικό σελάγισμα (σελ. 48 ό «Κύκνος», σελ. 73 κι ύστερα). 'Αλλα είναι μάλλον

κοινότοπα. 'Ας προσεχτεί αυτό: ή σκέψη και άκόμα περισσότερο ή περίσκεψη απαιτούν ύψηλή νόηση. Κι άκόμα τουτο: το *Σελάγισμα* ωραία και ήχοῦσα λέξη, όμως ή οὐσία, ή σάρκωσή του, ή πραγμάτωση άπαιτεί μεγάλη προσπάθεια. — **Κ.Μ.**

ΛΙΤΣΑ ΚΑΒΑΚΟΥ — ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ, *'Ανηφοριές (ποίηση)*, 'Αθήνα 1984, σελ. 64.

'Ωραιες προθέσεις, ωραία τὰ θέματα («Στὸ θάνατο τοῦ πατέρα», «'Ανηφόρι», «'Ενας γέρος», «Τὸ σπίτι τῆς γιαγιάς» και ἄλλα), ἀποδωμένα τὰ περισσότερα με παραδοσιακὸ ὁμοιοκατάληκτο στίχο. Τὰ ἐκφραστικὰ ὁμως μέσα θέλουν βελτίωση καὶ κάποια περισσότερη λυρική ἐπένδυση καὶ στοχασμό. 'Ας προσεχτοῦν, γὰ νὰ ὑπάρξει πιὸ πλήρης ποίηση, μιὰ καὶ ὑπάρχει ὁ ρυθμὸς καὶ τὸ μέτρο. Κι ἔτσι νὰ ξεπεραστοῦν καὶ οἱ κάποιες... ἀνηφοριές. — **Κ.Π.Μ.**

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE REVIEW, κοινωνιολογική επιθεώρηση των ΗΠΑ (εκδότης καθηγ. Πάνος Μπάρδης), τόμ. 60, άρ. 3, Καλοκαίρι 1985 • ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαίο περιοδικό (υπεύθυνος Κώστας Τσιρόπουλος), τεύχος 165, Σεπτ. 1985 • ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη έκδοση της ομόνυμης επιστημονικής ένωσης (έπιστασία Κ. Ν. Παπανικολάου), τεύχος 35, Καλοκαίρι 1985 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία έφημερίδα των έργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (έκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 32-33, Αὐγ. — Σεπτ. 1985 • ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ, περιοδική λογοτεχνική έκδοση (διεύθυνση Δανάη Γ. Παπαστράτου), τεύχος 1—2, Σεπτ. 1985 • ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΑΥΡΙΟΝ, μηνιαίο περιοδικό (έκδότης - διευθυντής Δημήτριος Κασάλας), τεύχος 50, Αὐγ. 1985 • ΑΙΟΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, δίμηνη επιθεώρηση της Λεσβιακής Τέχνης (διευθυντής Γ. Βαλέτας), τεύχος 86, Μάρτ. - 'Απρ. 1985 • ΧΡΟΝΙΚΑ, μηνιαίο όργανο του Κεντρικού 'Ισραηλιτικού Συμβουλίου της 'Ελλάδος (υπεύθυνος 'Ιωσήφ Λόβιγγερ), τεύχος 79, Σεπτ. 1985 • ΝΕΑ ΠΟΡΕΙΑ, λογοτεχνικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης (έκδότης Τηλέμαχος 'Αλαβέρας), τεύχος 362-365, 'Απρ. — 'Ιουλ. 1985 • INTERNATIONAL JOURNAL ON WORLD PEACE, τριμηνιαίο άμερικανικό περιοδικό (έκδότης καθηγ. Πάνος Μπάρδης), τόμ. II, άρ. 3, 'Ιουλ. - Σεπτ. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ, μηνιαίο περιοδικό της Λευκωσίας (υπεύθυνος Κύπρος Χρυσάνθης), τεύχος 296 - 297, Αὐγ. — Σεπτ. 1985 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδική έκδοση γραμμάτων καὶ τεχνών (ιδιοκτητής -έκδότης - διευθυντής Γ. Ν. Παπαγεωργίου), άρ. φ. 106, Αὐγ. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, περιοδική έκδοση (ιδιοκτητής - διευθυντής 'Αλέκος Βασιλείου), άρ. φ. 8, 'Ιουλ. - Αὐγ. 1985 • ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ, μηνιαία επιθεώρηση (έκδότης 'Ηλίας Γ. 'Ασημακόπουλος), τεύχος 193, 'Ιουλ. 1985 • ΤΟ ΚΟΥΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ, μηνιαίο περιοδικό (διευθυντής 'Αλκης Ροδινός), τεύχος 6, Σεπτ. 1985 • ΕΥΒΟΤΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ διμηνιαία λογοτεχνική έκδοση (διευθυντής Κώστας Δημόπουλος), άρ. φ. 37, Σεπτ. — 'Οκτ. 1985.

• Τὸ ἀρκτικόλεξο Κ.Ι.Π.Α.Ε.Α. πὸν ἀναφέρεται στὴ σελίδα 2325, ὑπόσημείωση 8, τοῦ προηγούμενου τεύχους 44-45, σημαίνει «Κίνηση γὰ τὸν Πολυμερῆ 'Αφοπλισμό, τὴν Εἰρήνη καὶ τὴν 'Ασφάλεια».